

Arbetarrörelsens efterkrigsprogram

De 27 punkterna med motivering

1946

Detta handlingsprogram, som utarbetades av det socialdemokratiska partiet och dess sidoorganisationer (kvinno- och ungdomsorganisationer) samt LO, färdigställdes 1944. Programmet antogs även av det svenska kommunistpartiet som sitt handlingsprogram.

För en diskussion om hur det kom till, dess betydelse m m, se artikelsamlingen [Om Efterkrigsprogrammet: Skördetiden som försvann](#).

Innehåll

De 27 punkterna	1
Inledning.....	1
I. Full sysselsättning	1
1. Prisstegring förhindras.	2
2. Näringslivets strävan att vidmakthålla och öka sysselsättningen samordnas under statens ledning.	2
3. Industrins exportmöjligheter måste fullt utnyttjas.	2
4. Bostadsbygge enligt en långsytande plan för att höja vår bostadsstandard.	2
5. Förbilligad massproduktion av kvalitetsgaranterade konsumtionsvaror.....	3
6. Förbättringsarbeten för jordbruket, skogsbruket och fisket.	3
7. Offentliga arbeten utökas vid minskad sysselsättning i det enskilda näringslivet.	3
8. Effektiv arbetsförmedling och omskolning.....	4
II. Rättvis fördelning och höjd levnadsstandard.....	4
9. Höjning av reallöner och övriga realinkomster i de breda lagren.	4
10. Solidarisk lönepolitik.	5
11. Trygghet mot inkomstbortfall.	5
12. Bättre yrkeshygien.....	5
13. Arbetstidsförkortning, i första hand i mera påfrestande sysselsättningar.	5
14. Verksamma åtgärder för folkhälsans höjande.	6
15. Utjämning av barnkostnaderna.....	6
16. Lika bildningsmöjligheter	6
17. Likvärdig levnadsstandard och utjämning av klasskillnader.	6
III. Större effektivitet och mera demokrati inom näringslivet.....	7
18. Samhällelig planering av investeringsverksamheten.	7
19. Utrikeshandeln under samhällets ledning.	7
20. Stabilisering och rationalisering av byggnadsverksamheten. Kvarterssanering.	8
21. Rationalisering av jordbruket. Jordreform	8
22. Rationalisering av hemarbetet under samhällelig medverkan.....	9
23. Stöd åt allmännyttig produktion. Socialisering	9
24. Kartellavtal och liknande prisöverenskommelser göres offentliga.	9
25. Ökat stöd åt teknisk-ekonomisk forskning.....	9

26. Konsumtionsvarorna under offentlig kvalitetskontroll.	10
27. Ökat arbetarinflytande över produktionens ledning.	10
Avslutning	10
Motivering	11
Varför vi behöver ett ekonomiskt efterkrigsprogram.....	11
Vad programmet handlar om.....	15
Krisrisken och prispolitiken	16
Vi och världen efter kriget	19
Ökat handelsutbyte	19
Vår medverkan i det internationella återuppbyggnadsarbetet.....	22
Nordiskt ekonomiskt samarbete	23
Svensk medverkan i arbetarinternationalernas återuppbyggnad	23
Det inre sysselsättningsprogrammet.....	24
Huvuddragen i programmet	24
Arbetsförmedling och yrkesutbildning.....	26
Den allmänna investeringsorganisationen.....	27
De offentliga investeringarna	29
Större och bättre bostäder.....	32
Socialpolitik och inkomstbildning	36
Förobbilligad konsumtion	36
En hälsostandard åt hela folket.....	38
Demokratiserad undervisning	40
Trygghet mot inkomstbortfall	41
Positiv lönepolitik	42
Rättvisa åt kvinnorna.....	43
Höjd standard åt jordbruksbefolkningen	43
Höjd levnadsstandard och ekonomisk utjämning.....	49
Problem och idéprogram	54
Har vi råd?.....	54
Finanspolitik och full sysselsättning	58
Social konservatism och social liberalism	61
Socialismen i arbetarrörelsen	63
Effektivitet och demokrati.....	66

Det handlingsprogram för den ekonomiska politiken efter kriget, som här lägges fram, har utarbetats av representanter för arbetarrörelsens olika huvudorganisationer. Socialdemokratiska Arbetarpartiet har företrätts av Ernst Wigforss och Karl Fredriksson, Landsorganisationen av August Lindberg, Gunnar Andersson, John Grewin och Oscar Westerlund, Socialdemokratiska Kvinnoförbundet av Alva Myrdal och Socialdemokratiska Ungdomsförbundet av Bertil Johansson. Gunnar Myrdal och Mauritz Bonow har såsom experter biträtt i arbetet – Bonow huvudsakligen i frågor rörande jordbrukspolitiken och monopolkontrollen. Såsom sekreterare har tjänstgjort Richard Sterner och såsom biträdande sekreterare Gösta Rehn. Ernst Wigforss har så som ordförande lett kommitténs arbete.

De 27 punkterna

Inledning

Den värld vårt folk skall leva i, sedan freden återställts, måste i mycket bli en ny värld. För- krigstidens ekonomiska system kommer icke att kunna lösa de problem, framtiden ställer oss inför. Det gav upphov till ständigt återkommande kriser med arbetslöshet och inskränkt produktion. De marknader, där varorna skulle säljas, var nästan alltid otillräckliga i för- hållande till produktionsförmågan, fastän de verkliga behoven inte på långt när var fyllda. Fattigdom och arbetslöshet gav upphov till begränsning av produktionen, men begränsningen av produktionen gav å sin sida upphov till arbetslöshet och fattigdom.

Krigets anspråk har tvingat länderna att helt utnyttja produktionsmedel och arbetskraft. Vid återgång till fredshushållning kan man inte säkert vänta, att rustningsproduktionen skall avlösas av en lika intensiv produktion för fredsbehov. Kris och stagnation har tidigare följt i krigets spår. Det är en första uppgift för vår ekonomiska politik att vid återgång till freds- ekonomi förhindra kris och massarbetslöshet.

Krigshushållningen har visat de stora möjligheterna till intensiv produktion, då arbetskraft och materiella tillgångar utnyttjas under samhällets ledning och för ändamål, som samhället bestämmer. Krigsekonomi har givit lärdomar också för freden. Vi behöver inte finna oss i arbetslösheten och vi kan avskaffa nöden, om den produktionskraft, som kriget visat oss äga, användes lika fullt ut för fredens arbete.

Den huvuduppgift, som förestår, är att samordna den ekonomiska verksamheten till en planmässig hushållning, så att arbetskraft och materiella tillgångar stadigt utnyttjas för en effektiv produktion. En sådan samordning bör ske under samhällets ledning och med sådan inriktning, att enskilda intressen underordnas de mål, som samfällt eftersträvas. Till dessa mål hör, att varje samhällsmedlem får möjlighet till nyttigt arbete. Ingen arbetsför man eller kvinna skall mot sin vilja behöva vara utan sysselsättning längre tid än som erfordras för övergång från en verksamhet till en annan samt för utbildning och omskolning.

Men denna ökade sysselsättning har till uppgift att bereda samhällets medlemmar en levnadsstandard, som tillgodoser alla livsviktiga behov på ett sätt, som svarar mot arbetets avkastning och höjes efterhand som den samlade produktionsförmågan stegras.

I detta arbete på en ständig utveckling och förbättring av produktion och levnadsstandard skall medborgarna i största möjliga utsträckning, individuellt och genom sina organisationer, taga aktiv del. En större effektivitet hos näringslivet skall både leda fram till och drivas fram av ett större mått av demokrati inom den ekonomiska organisationen.

Programmet kan sålunda sammanfattas under tre huvudrubriker:

- I. Full sysselsättning.
- II. Rättvis fördelning och höjd levnadsstandard.
- III. Större effektivitet och mera demokrati inom näringslivet.

I. Full sysselsättning

Hela folket i arbete är första målet för vår ekonomiska politik. Peningväsen och offentliga finanser, prispolitik och lönepolitik, enskild och offentlig företagsamhet – allt skall tjäna till att bereda full sysselsättning åt arbetskraft och materiella produktionsmedel.

1. Prisstegring förhindras.

Vid bättre varutillgång bör priserna sjunka. Ett prisfall får inte gå så långt, att det skapar depression inom näringslivet.

Efter kriget får inte släppas lös någon spekulation, som kan leda till en inflationsartad prisstegring med åtföljande ekonomiskt bakslag. Det får inte heller bli något panikartat prisfall, som skapar depression; såsom ett led i denna strävan hindras penninginkomsterna från att falla. önskvärd är däremot en prissänkning, som beror på att vi får en rikligare och billigare varutillförsel, slipper dyra surrogatvaror, lyckas göra produktionen mera effektiv och skära bort monopolvinster.

2. Näringslivets strävan att vidmakthålla och öka sysselsättningen samordnas under statens ledning.

De privata företagen har själva intresse av att vidmakthålla och öka sin produktion, om de bara tror, att det ger dem vinst. Då kommer de att använda näringslivets kapitalreserver, som just nu är ovanligt stora, till att ta alla produktiva resurser i bruk. Det blir inkomster för alla, som vill medverka i produktionen. Avsättningen blir stor och produktionen lönande även för företagen. Men kommer även i framtiden den ekonomiska utvecklingen att över kortvariga högkonjunkturer genomlöpa perioder av kriser och depressioner, betyder detta för arbetarna perioder av massarbetslöshet och för företagen blir det mindre vinster och större förluster. Alla förlorar på att företagsamheten tryter och kapitalet icke används till att hålla produktionen i full gång. Statens ekonomiska makt bör därför i allas intresse sättas in på att ge näringslivet det stöd som bibehållandet av en varaktig och stabil högkonjunktur kräver. Inkomsterna i samhället måste göras så höga och göras så säkra, att efterfrågan icke viker. För att stimulera företagsamheten måste räntenivån hållas så låg som möjligt. Dessutom måste det finnas ett offentligt samarbetsorgan, som ser till att kapitalet används till att fullt utnyttja arbetskraft och materiella produktionsmedel för nyttiga uppgifter.

3. Industrins exportmöjligheter måste fullt utnyttjas.

Exportkredit under statlig medverkan. För småindustrin öppnas vägar till främmande marknader. Importen av nödvändiga råvaror tryggas genom handelspolitiken.

För att få full sysselsättning måste vi ha en stor export. Berodde det bara på behoven i andra länder, skulle vi vara säkra om en verklig högkonjunktur inom exportindustrierna efter kriget. Men många länder med stora återuppbyggnadsbehov kommer att sakna köpkraft. Därför måste den svenska exporten delvis ske mot långtidskredit. Härvid blir statlig medverkan med all sannolikhet erforderlig. Dessa exportkrediter motiveras också av vår önskan att medverka i det internationella ekonomiska återuppbyggnadsarbetet.

Staten måste stödja industrin i dess arbete att återknyta och utvidga sina handelsförbindelser. Särskilt småindustrin behöver statligt stöd för att finna nya marknader i utlandet.

Vår produktion bygger till stor del på importerade råvaror. Det kan för en tid bli till och med ännu svårare än nu att få in kol och andra nödvändiga varor för produktionen. En aktiv handelspolitik måste föras för att öka våra möjligheter att hålla produktionen i gång under denna besvärliga övergångsperiod.

4. Bostadsbygge enligt en långsyftande plan för att höja vår bostadsstandard.

Bostadsproduktionen är en nyckelindustri. Det var till stor del tack vare dess uppsving, som vi före kriget hade mindre arbetslöshet än många andra länder. Vill vi i framtiden ha full sysselsättning måste vi bygga ännu mer än då. I första hand måste vi snabbt häva bostadsbristen. Enrummsstandarden måste utrotas för familjer med barn. Även landsbygdshushållen måste få vattenledningar, avlopp, centralvärme, badrum, elektricitet och andra bekvämligheter. Vi

måste bygga samlingslokaler, fritidscentra, lekstugor och daghem för barnen. Det är desto mera angeläget att snabbt höja bostadsstandarden, som tillväxten i antalet hushåll kommer att avtaga, vilket betyder, att den köpkraftiga efterfrågan efter nya lägenheter efter hand blir försvagad. Det finns då ingen annan utväg än att i ökad takt få fram de otillfredsställda bostadsbehoven genom att använda ett utvidgat subventionssystem och genom att göra produktionen mera effektiv, så att hyrorna kan sänkas.

Under den första efterkrigstiden kan materialsvårigheterna för byggnadsindustrin bli ännu större än nu, ifall importen av byggnadsjärn, rör och kol stannar av. Det bör därför nog övervägas, om vi inte bör lägga upp en ersättningsproduktion för att häva dessa svårigheter.

För att byggnadsverksamheten snabbt skall kunna ökas, när materialbristen lättar, måste stadsplaner, regionplaner och andra förberedelsearbeten vara i god ordning och även de lokala bostadsprogrammen måste vara väl förberedda. På denna punkt är kommunalt förutseende och initiativ av avgörande betydelse.

5. Förbilligad massproduktion av kvalitetsgaranterade konsumtionsvaror.

Det skulle vara olämpligt att liksom under tidigare arbetslöshetskriser koncentrera arbetsanskaffningen till byggnads- och anläggningsarbeten. Samhällsinsatserna bör vara så mångsidiga som möjligt. Inga produktionsresurser bör få stå outnyttjade inom konsumtionsvaruindustrierna, medan många hem ännu har otillräckligt med möbler, husgeråd, kläder och skodon och många skolor och andra offentliga institutioner är dåligt utrustade. Genom statsbeställningar, avsättningsgarantier eller på annat sätt bör produktionen av sådana varor upprätthållas och ökas. Om företagen härigenom får tillfälle att lägga upp långa produktionsserier under perioder då de annars skulle ha fått gå med inskränkt drift, kan varorna erhållas billigare. För de barnrika familjernas del bör avsättningen subventioneras. Härigenom och genom kostnadsänkningen bör den totala avsättningen kunna ökas.

6. Förbättringsarbeten för jordbruket, skogsbruket och fisket.

Statligt jordbruksstöd kommer fortfarande att vara nödvändigt för att vidmakthålla och höja levnadsstandarden för de stora eftersatta grupperna inom jordbruksbefolkningen. Stödet bör till en del ta formen av lån och subventioner till sådan utrustning för jordbruket, som tjänar till att effektivisera produktionen, exempelvis ekonomibyggnader, gödselbrunnar, ensilageanläggningar, jordbruksmaskiner, eller som är ägnad att höja standarden och lätta hemarbetet, såsom vatten- och avloppsledningar, bostäder, bygdegårdar, elektriska installationer. Allt detta blir samtidigt till en avsättningsstimulans för industrin och ger också ökad sysselsättning åt landsbygdens arbetare.

Staten bör även medverka till en ökning av skogsvårdsarbetena, t. ex. skogsvägbyggnader, skogsdikning, röjnings- och återväxtarbeten. Detta är särskilt nödvändigt under tider av minskad sysselsättning. Genom en sådan utökning av skogsvårdsarbetena under somrarna bör det också bli möjligt att ge sysselsättning året runt åt många skogsarbetare.

För fiskets del bör staten bland annat medverka till att utbygga fiskehamnar och underlätta anskaffning av fiskebåtar och redskap.

7. Offentliga arbeten utökas vid minskad sysselsättning i det enskilda näringslivet.

Omfattningen av de arbeten, som normalt utföres för stat och kommun, bör i första hand varieras med hänsyn till arbetsmarknadsläget. Mindre viktiga företag av reservarbetstyp bör inte komma i fråga annat än möjligen för partiellt arbetsföra. Efter den återhållsamhet i de civila offentliga investeringarna, som framtvings av kriget, finns omedelbart nyttiga och önskvärda arbeten tillgängliga i stor omfattning. Detta gäller om anläggningar i produktionens tjänst, såsom landsvägar, hamnar, dubbelspår, kraftverk och elektrifieringar. Det gäller också

sådana anläggningar som skolor, sjukhus, administrationsbyggnader, idrottsplatser, samlingslokaler och andra fritidsanläggningar. Även för kvinnlig arbetskraft bör vid behov offentliga arbeten beredas.

Svårigheterna under denna vinter att bemästra lokala arbetslöshetskriser, särskilt i Väster-norrlands län, har visat, att det ofta brustit i detaljplaneringen av beredskapsarbetena, och att den centrala och lokala organisationen av arbetslöshetshjälpen icke varit anordnad på lämpligaste sätt. Dessa brister måste botas. Det fordras också, att arbetsgivarna i god tid ger varsel om planerade större minskningar i antalet sysselsatta arbetare.

Det är självklart, att avtalsenliga löner skall betalas vid alla beredskapsarbeten och andra offentliga arbeten. När familjeförsörjaren sänds till ett beredskapsarbete utanför hemorten och familjen måste lämnas kvar i hemmet, bör dessutom utgå särskild familjelön.

8. Effektiv arbetsförmedling och omskolning.

Förbättrad yrkesutbildning och yrkesvägledning. Mera arbete åt partiellt arbetsföra.

Under omställningen till fredsproduktion kommer efterfrågan på arbetskraft att minska på många områden men samtidigt att öka på andra. En stor del av arbetslösheten kan då förebyggas redan genom att omflyttningen underlättas. Arbetsförmedlingen bör därför utbyggas ytterligare. Omflyttningen bör dessutom stödjas genom omskolningskurser och flyttningsbidrag.

Även på längre sikt bör man underlätta en önskvärd rörlighet på arbetsmarknaden. Befolkningens stigande medelålder kommer annars lätt att ytterligare försvåra en anpassning efter växlande arbetsmarknadslägen. Det måste också göras mycket mer än nu för att förbereda ungdomen för arbetslivet genom yrkesutbildning och yrkesvägledning. Yrkesvalet måste kunna ske fritt och på förnuftiga grunder och inte bestämmas av en slump eller av ekonomiskt nöd tvång. Och när det varje år blir allt färre ungdomar som kommer ut på arbetsmarknaden, är det ännu viktigare än förr, att vi tar väl vara på den unga arbetskraften. Även den partiella arbetskraften måste i stigande grad utnyttjas i produktionen – detta så mycket mer som denna arbetskraft kommer att öka i betydelse på grund av befolkningens åldrande. Det krävs bland annat, att eftervården förbättras, att arbetsförmedlingarna ägnar ökad uppmärksamhet åt de partiellt arbetsföra, och att såväl offentliga som enskilda arbetsgivare upphör att använda uteslutande fullgod arbetskraft för arbeten, som lika väl kan utföras av personer med begränsad arbetsförmåga.

II. Rättvis fördelning och höjd levnadsstandard

Den fulla sysselsättningen är i sig själv ett mål, därför att den ger möjlighet åt alla att känna sig som nyttiga deltagare i arbetet på samhällets utveckling. Men full sysselsättning betyder också, att produktionen ökas och därmed möjligheten att vid en rimlig och rättvis fördelning skapa högre levnadsstandard och ökad trygghet. Denna högre levnadsstandard är i sin tur det underlag som krävs för en stabil produktion. En sådan rimlig och rättvis fördelning av det gemensamma arbetets avkastning ingår som en ofrånkomlig del av efterkrigstidens strävan till en omdaning av samhället. Den sträcker sig från det omedelbara kravet på högre reallöner ända till en väsentlig allmän utjämning och demokratisering av medborgarnas ekonomiska, sociala och kulturella villkor.

9. Höjning av reallöner och övriga realinkomster i de breda lagren.

När importen ökas och produktionen stiger, måste levnadsstandarden i de breda lagren höjas i minst samma proportion. Industrierbetare och andra, som fått ofullständig kompensation för prisstegringen under kriget, måste i första hand återvinna 1939 års reallöner, vare sig det sker genom att priserna faller eller genom att penninginkomsterna ökas. Det måste också bli en

förbättring för sådana grupper, t. ex. lantarbetare, skogsarbetare och småbrukare, som visserligen fått bättre kompensation, men som i alla fall har knappa inkomster. Den fortsatta produktionsstegringen måste leda till ytterligare höjning av levnadsstandarden för de breda lagren. Även deras andel i det totala produktionsresultatet måste stiga.

10. Solidarisk lönepolitik.

Lika inkomst för lika prestation, både vid jämförelse mellan jordbruk och andra näringsgrenar och mellan män och kvinnor.

Eftersatta grupper av industriarbetare, liksom lant- och skogsarbetare, fiskare och arbetande jordbrukare, måste beredas en ställning likvärdig med övriga arbetargrupper. Ägare av ofullständiga jordbruk måste få tillskottsjord eller tillräckligt arbete vid sidan om jordbruket. Fattigdomen måste utplånas både på landsbygden och i städerna.

Kvinnorna äro starkt tillbakasatta på arbetsmarknaden. De har löner, som nästan alltid är lägre än männens, även när de är lika dugliga som sina manliga arbetskamrater. Deras arbetsområde är av tradition mer begränsat, än vad som svarar mot deras förutsättningar. Kvinnornas arbetsområde måste utvidgas och deras löner bestämmas efter samma grunder som för männen.

11. Trygghet mot inkomstbortfall.

Arbetslöshetsförsäkringen och sjukförsäkringen görs allmänna. Daghjälsbeloppen ökas så att de blir tillräckliga för livsuppehållet. Folkpensionerna förbättras.

Sysselsättningen kan inte bli så fullständig, att var och en får fullt arbete varje dag under året. Vi kan minska säsongörelserna men inte utplåna dem. Under omställningen efter kriget tar det även i bästa fall en viss tid för många, innan de hinner finna lämpligt arbete. Men den som blir tvungen till sysslolöshet skall därför icke vara utan inkomst. Han skall ha en inkomst, och han skall känna, att denna inkomst är hans rätt och icke en nådegåva. Därför måste det finnas en arbetslöshetsförsäkring, som omfattar alla arbetstagare. Denna försäkring bör ge högre daghjälsbelopp än de nuvarande, vilket förutsätter ökade statliga bidrag.

Jämsides med arbetslöshetsförsäkringen måste övriga former av socialförsäkring utvecklas. En allmän sjukförsäkring, som gäve tillräckliga daghjälsbelopp, skulle befria en stor mängd människor från tvånget att söka hjälp hos fattigvården. Trots alla förbättringar är folkpensionerna fortfarande mycket knappa. De bör därför dels ytterligare höjas dels kompletteras med mera verksamma åtgärder för anskaffande av billiga bostäder åt pensionärerna.

12. Bättre yrkeshygien.

Effektivare skydd mot yrkessjukdomar och olycksfall i arbete.

Antalet olycksfall i arbete är mycket stort och stiger fortfarande. På många arbetsplatser är de hygieniska förhållandena usla. Det är nödvändigt att förstärka yrkesinspektionen, som bland annat saknar heltidsanställda läkare. De lokala säkerhetskommittéernas och skyddsombudens arbete måste bli mera intensivt.

13. Arbetstidsförkortning, i första hand i mera påfrestande sysselsättningar.

Den ekonomiska politiken har till uppgift att skaffa arbete åt alla – icke att ransonera sysselsättningen genom korttidsarbete. Men det finns andra skäl för en förkortning av arbetstiden. Inom vissa yrken torde en högre arbetseffekt kunna nås med kortare arbetsvecka. För arbetare med särskilt påfrestande arbete medför åttatimmarsdagen en för tidig förslitning av arbetskraften. När levnadsstandarden stiger, kan även andra arbetare känna behov av att ta ut en del av denna standardförbättring i form av kortare arbetsdag och ökad semester.

Det kan befaras att inom vissa områden, där nuvarande arbetsvecka framstår som för lång, arbetslöshet kan uppkomma under en omställningskris. Övergången till kortare arbetsvecka bör då genomföras under denna tid av minskad sysselsättning.

14. Verksamma åtgärder för folkhälsans höjande.

Arbetskraften är den viktigaste av alla produktiva tillgångar. Därför lönar det sig att investera stora belopp i arbetet på folkhälsans höjande. Eftersom fattigdomen starkt ökar hälsoriskerna, har man här ett ytterligare skäl till att förverkliga en minimistandard för hela folket, exempelvis genom lönepolitiken, socialförsäkringen, bostadspolitiken, genom fria skolmåltider o. d. Men dessutom erfordras speciella åtgärder, bland annat fortsatt utbyggnad av sjukvården, folktandvården, den förebyggande mödra- och barnavården, effektivare mödrahjälp, kamp mot aborterna, förbättrad eftervård för partiellt arbetslösa samt mera allmänt tillgänglig hälsorådgivning och hälsokontroll för hela folket.

15. Utjämning av barnkostnaderna

genom socialpolitiska förmåner för familjerna. Lättnader i hemarbetet genom daghem och lekskolor, social hemhjälp, arbetsbesparande hemutrustning.

Ju större barnantalet är, desto lägre blir levnadsstandarden. Det förhållandet inverkar skadligt på folkhälsan. Det innebär en orättvisa mot dem, som svarar för att svenska folket vidmakthålles. Det skapar ett motiv för barnfattigdom eller barnlöshet, som kan leda till en ständigt fortgående folkminskning. Därför måste barnkostnaderna fördelas jämnare. Alla måste bidra till att barnen får växa upp under tillfredsställande förhållanden.

16. Lika bildningsmöjligheter

för all ungdom, oberoende av föräldrarnas inkomst och boningsort.

Klasskillnaderna i samhället vidmakthålles nu av svårigheterna för barn i fattiga hem att erhålla utbildning. I särskild grad framträder dessa svårigheter på landsbygden. Knappheten på förmågor för många viktiga poster i produktion och samhällsliv ökas genom att urvalet övervägande begränsas till dem, som fostras i städernas över- och medelklasshem. För att det skall kunna bli en riktig demokrati, som kan arbeta effektivt, måste ett högre bildningsmål än det folkskolan nu ger komma alla till del. Det betyder, att den allmänna folkundervisningen måste förbättras och den obligatoriska skoltiden förlängas. Dessutom måste all teoretisk och praktisk utbildning utöver folkskolan frikopplas från sina ekonomiska spärrar.

Så långt som det är praktiskt möjligt, bör den förlängning av skoltiden, som i och för sig är önskelig, genomföras under själva omställningsperioden efter kriget, då arbetslösheten sannolikt tenderar att öka. För att avlasta ungdomens arbetsmarknad är det också påkallat att under samma tid bereda ungdomen ökade stipendiemöjligheter vid alla slags teoretiska och praktiska utbildningsanstalter utöver folkskolestadiet.

17. Likvärdig levnadsstandard och utjämning av klasskillnader.

Kraven på en likvärdig ekonomisk ställning för dem som arbetar inom jordbruket och inom andra näringsgrenar, för kvinnor och män, för olika yrkesgrupper, för familjer med barn och ensamstående, kraven på ökad trygghet under arbetslivet och på ålderdomen, på lika utbildningsmöjligheter för all ungdom oberoende av föräldrarnas inkomst – allt detta bygger på övertygelsen, att en rimlig och rättvis fördelning av produktionens avkastning måste innebära en höjning av de sämre ställda samhällsmedlemmarnas levnadsstandard och på samma gång en utjämning av olika medborgargrupperns ekonomiska, sociala och kulturella villkor. Djupast betyder detta, att man vägrar att såsom ofrånkomlig godtaga den brist på jämlikhet, som i vårt nuvarande samhälle leder till en uppdelning av folket i skilda klasser. Denna uppdelning är resultatet av en samverkan mellan en rad olika men sammanhängande

faktorer. Den har sin grund i olikheter i inkomster, i utbildning och uppfostran, i ställningen inom produktionsprocessen, i innehav av förmögenhet. Den framträder med särskild skärpa när den har en ärftlig karaktär.

En politik som söker ersätta dessa privilegier för ett mindretal med en likvärdig ställning för alla medborgare får gå fram efter olika linjer. Men vare sig utjämningspolitiken tar form av solidarisk lönepolitik, av näringspolitik, socialpolitik, undervisningspolitik eller skattepolitik, har den att ta hänsyn både till det önskvärda i en ökad jämlikhet och en starkare känsla av solidaritet mellan medborgarna och till behovet av att locka fram den enskildes bästa insatser även med utsikter till en högre ekonomisk ersättning. Det finns all anledning att antaga, att en politik som söker ta till vara dugliga människors energi och företagsamhet är väl förenlig med en strävan till väsentlig utjämning av medborgarnas inkomster, till en begränsning av de stora förmögenheterna och till en jämnare fördelning av egendomen. Men klart är, att hela denna utjämningspolitik underlättas, om den kan försiggå under en allmän höjning av produktionens effektivitet och därmed av hela folkets samlade inkomster.

III. Större effektivitet och mera demokrati inom näringslivet

Full sysselsättning och rättvis fördelning är inte nog. Inom näringslivet måste de krafter vidmakthållas och stärkas, som strävar till en alltmera effektiv användning av samhällets produktiva tillgångar. Samtidigt växer kraven på ökat inflytande för alla medborgare över den ekonomiska organisation, av vilken deras bärning beror. Dessa mål är inte oförenliga. Produktionen kan bli mera effektiv, om förut bundna krafter frigöres genom att allt flera av de arbetande blir medvetna om sitt inflytande och sitt ansvar. Medborgarnas gemensamma bestämmanderätt över den ekonomiska organisationen skall inte lägga band på enskild företagsamhet. Den skall tvärtom till en del brukas för att återställa fri företagsamhet, där monopolistiska sammanslutningar i begränsade intressens tjänst lägger hinder i vägen för tävlan och rörelsefrihet. Men den skall också samordna olika former av ekonomisk verksamhet och skapa organ för hela samhällets gemensamma företagsamhet, där en sådan samordning och en sådan gemensamhet leder till att bättre utnyttja människornas arbetskraft och de materiella produktionsmedlen. Mera demokrati inom näringslivet skall inte bara betyda starkare känsla av självständighet och frihet för breda lager av medborgare. Det skall också betyda, att ständigt nya krafter frigöres för att skapa ökad effektivitet och därmed ett fastare materiellt underlag för strävan efter ett friare och rikare liv.

18. Samhällelig planering av investeringsverksamheten.

Hela kreditgivningen ordnas från samhälleliga synpunkter på sådant sätt, att produktionen planmässigt utvecklas efter behoven och alla produktiva resurser blir både fullständigt och effektivt utnyttjade. Sålunda inriktas riksbankens politik på detta ändamål. I samma syfte organiseras en omfattande statlig affärsbanksrörelse. Byggnads- och fastighetskrediten ledes av statliga kreditorgan. Jordbrukets offentliga och halvoffentliga kreditväsende bygges ut. Försäkringsväsendet förstatligas, dels för att åstadkomma erforderlig rationalisering, dels för att vinna ökad offentlig kontroll över kapitalmarknaden. Investeringsverksamheten i stort ledes av ett offentligt samarbetsorgan, som representerar statlig, enskild och kooperativ företagsamhet.

19. Utrikeshandeln under samhällets ledning.

Svensk medverkan i internationellt ekonomiskt samarbete.

Under de första efterkrigsåren måste staten, som tidigare sagts, vara beredd att hjälpa till vid finansieringen av exporten och dessutom vaka över att vi får in svåråtkomliga råvaror. Detta förutsätter en ur enhetliga synpunkter bestämd statlig reglering av export och import. Även på längre sikt krävs en statlig medverkan i ledningen av utrikeshandeln. Icke minst gäller detta

om arbetet att utveckla marknaden för svenska småindustrier. Både våra export- och importintressen kan i många fall bli bättre tillvaratagna, om de företrädes på ett mera enhetligt sätt än före kriget. På vissa områden torde gynnsammare importvillkor kunna erhållas, om landets inköpsbehov är samlade på en hand. Dessutom kan mellanhandsvinsterna minskas och importhandeln rationaliseras och förbilligas.

Det är livsviktigt även för vårt land, att världsekonomin inom rimlig tid åter kan börja fungera på ett någorlunda tillfredsställande sätt. För att detta skall ske, fordras, att bättre ställda länder genom krediter och hjälpsändningar medverkar till det ekonomiska återuppbyggnadsarbetet. Även vi måste göra vår insats. Särskilt bör vi söka få till stånd ett intimare ekonomiskt samarbete mellan länderna i Norden, bland annat genom att verka för en specialisering och arbetsfördelning inom både industri- och andra näringsgrenar och för en gemensam nordisk arbetsmarknad samt genom att söka samordna export- och importpolitiken i de fall, då Nordens länder exporterar och importerar samma slags varor.

Det är antagligt, att världshandeln efter kriget icke blir fri utan starkt bunden av nationella och internationella regleringar. I så fall måste vi i samarbete med andra länder söka verka för att dessa regleringar icke hämmar handeln utan tvärtom utformas så, att de främjar en effektiv internationell arbetsfördelning.

20. Stabilisering och rationalisering av byggnadsverksamheten. Kvarterssanering.

Tomtmarken och hyreshusen i städerna överföres gradvis i kommunal ägo.

Bostadsproduktionen stabiliseras på hög nivå, dock så att den ökas, när sysselsättningen på andra områden minskas, och omvänt. Säsongrörelserna utjämnas. Genom en sådan stabilisering blir det lättare att göra produktionen ekonomiskt effektiv, så att den enskildes bostadskostnader sjunker. Det bör organiseras samköp av standardiserade byggnadsmaterial, som beställes i förväg. Byggnadsämnesindustrierna får då en jämnare produktion. De statliga bostadsorganen bör bibehålla och utveckla sitt ledande inflytande över bostadsproduktionen. De bör använda detta inflytande till att framtvunga rationaliseringar och kostnadsbegränsningar. Särskilt på landsbygden bör den byggnadstekniska kontrollen förbättras. Kommunala byggnads- och fastighetsföretag organiseras vid sidan av existerande allmännyttiga och enskilda företag.

Bostadsinspektionen förbättras, både i städerna och i alt synnerhet på landsbygden. Äldre stadsdelar saneras, delvis med stöd av stat och kommun. För att jordvärdstegringen i städerna skall komma det allmänna till godo och ännu mer för att framtida saneringsarbeten icke skall försvåras på grund av bostadsbeståndets splittring på flera ägare, bör tomtmarken kommunaliseras och beståndet av hyreshus gradvis överföras i kommunal ägo.

21. Rationalisering av jordbruket. Jordreform

En jordreform som inriktas på att ofullständiga jordbruk förändras till fullständiga bärkraftiga jordbruk.

Bortsett från de arbetare, som är innehavare av stödjordbruk, lever sannolikt omkring en halv miljon människor på ofullständiga jordbruk, som icke kan ge full sysselsättning och bärgning. Både för att hjälpa en stor grupp av människor med låg levnadsstandard och för att höja det svenska jordbrukets effektivitet är det önskvärt att, då så kan ske genom sammanläggning, komplettering eller på annat sätt, sådana jordbruk förvandlas till fullständiga familj jordbruk. Denna omläggning bör givetvis ske på frivillighetens väg och vid behov främjas genom statsstöd.

Det kommer att ta lång tid att genomföra en sådan jordreform och att företa alla andra åtgärder som behövs för att göra det svenska jordbruket fullt rationellt och ekonomiskt bärkraftigt. Utöver det allmänna prisstöd, som erfordras för att ge full lönsamhet åt rationellt skötta familjebruk och större driftsenheter, bör under tiden innan jordreformen genomförs särskilda stödåtgärder företas till förmån för innehavare av ofullständiga jordbruk, så att dessa kan få en draglig utkomst.

22. Rationalisering av hemarbetet under samhällelig medverkan.

Kvinnoarbetet i hemmen är av utomordentlig betydelse både för levnadsstandarden och för trivseln i samhället. Men det finns få arbetsområden med så stora och försummade rationaliseringsbehov. I arbetarhemmen och i de mindre bemedlade lanthemmen blir arbetet oftast mycket betungande särskilt när det finns många barn. Dels har man där inte råd med någon lejd hemhjälp, dels saknas i stor utsträckning modern arbetsbesparande utrustning. Det sista gäller i synnerhet på landsbygden.

I samband med bostadspolitiken tillgodoses behovet av avloppsledningar, vattenledningar, centralvärme, badrum, maskintvättstugor, lekstugor, förvaringsutrymmen. Lägenheternas utformning måste till väsentlig del grundas på ingående studier av hur största möjliga arbetsbesparing skall kunna åstadkommas. Även beträffande lösa arbetsredskap och heminredningsartiklar bör en praktiskt inriktad forskningsverksamhet bedrivas. På grund härav bör kvalitetsgaranterade och ändamålsenliga husgeråd, möbler och textilvaror ställas till hemmens förfogande. Subventionen åt barnrika familjer bör delvis ordnas på sådant sätt, att spridningen av rationell hemutrustning främjas. Rådgivningen i samband med bosättningslån – en låneform, som bör utsträckas även till tidigare bildade hem – bör inriktas på samma ändamål.

23. Stöd åt allmännyttig produktion. Socialisering på områden, där enskild företagsamhet medför misshushållning eller monopolism.

Det finns en föreställning om att den enskilda företagsamheten alltid tillfredsställer konsumenternas behov på det mest effektiva sättet. Denna föreställning har i många fall visat sig vara felaktig. Inom flera näringsgrenar är företagsamheten splittrad på alltför många enheter för att produktionen skall kunna bedrivas på ett effektivt och planmässigt sätt. I ett stort och växande antal ifall har konkurrensen hävts genom privata monopolbildningar, som mot konsumenternas intressen begränsar produktion och sysselsättning. I många sådana fall är det lämpligt att organisera en rationellt upplagd konkurrerande produktion, antingen i offentlig regi eller genom allmännyttiga företag, som i mån av behov stimuleras och stöds av staten. I de fall, då hela produktionen domineras av ett företag eller en sammanslutning av företag, eller då en konkurrerande produktion kan anses oekonomisk bör däremot de existerande företagen överföras i samhällets ägo.

24. Kartellavtal och liknande prisöverenskommelser göres offentliga. Öppen redovisning av sammanhanget mellan vinster, priser och kostnader.

En förutsättning för att kampen mot monopol och monopolpriser skall kunna bli effektiv är, att alla uppgifter som behövs för att bedöma företagets prispolitik blir offentliga. En ökad publicitet på detta område kan omedelbart få fördelaktiga verkningar. Dessutom skapas därigenom sakligt underlag för bedömning av frågan om ytterligare åtgärder. Ett särskilt permanent utredningsorgan bör analysera de uppgifter om priser, vinster och kostnader, som blir tillgängliga genom offentlighetsprincipens genomförande.

25. Ökat stöd åt teknisk-ekonomisk forskning.

För att produktionen skall kunna göras mera effektiv är en intensiv ekonomisk-teknisk forskning nödvändig. Sådan forskning bör till väsentlig del bedrivas centralt under samverkan

mellan staten och vederbörande företaginstitutioner och fackförbund. Till en del är nämligen denna forskning så dyrbar och måste bedrivas i så stor skala, att den överstiger enskilda företags krafter. Men dessutom måste det skapas garanti för att resultatet kommer alla företag till godo. Viktigt är att den tekniskt-ekonomiska forskningen icke begränsas till enbart produktionsproblemen. Den bör även inbegripa en undersökning av konsumtionen, som syftar till att göra varorna mera lämpade efter människornas behov.

Det tekniska framåtskridandet bör främjas även genom stöd åt exploatering av uppfinningar.

26. Konsumtionsvarorna under offentlig kvalitetskontroll.

Verksamma åtgärder för spridning av objektiv varukunskap.

De flesta konsumenter har beträffande flertalet varor varken tid eller förmåga att bedöma förhållandet mellan pris och kvalitet. När olika produkter konkurrerar, är det för dem ofta omöjligt att avgöra vilken av produkterna, som ger den största valutan för pengarna. Deras inköp bestäms till stor del av reklamen. Den kan visserligen ofta ge en del värdefull upplysning, men denna upplysning är ofullständig, partisk, i många fall direkt vilseledande. För att motverka denna ensidighet bör varorna ställas under en mera effektiv offentlig kvalitetskontroll. Resultaten av kontrollundersökningarna bör ges största möjliga spridning. Där så är lämpligt, bör material och beskaffenhet anges genom märkning å varorna. Dessutom tillhandahållas officiella varuförteckningar med kvalitetsbeskrivningar och prisuppgifter.

27. Ökat arbetarinflytande över produktionens ledning.

Den demokratisering av det ekonomiska livet, som detta program åsyftar, bör även utsträckas till de inre förhållandena på arbetsplatserna. I detta avseende har på senare år gjorts vissa framsteg, som dock bara betecknar en allra första början. Genom tillkomsten av säkerhetskommittéer och skyddsombud har arbetarna fått bättre möjlighet att göra sitt inflytande gällande i fråga om skyddet mot olycksfall och yrkessjukdomar. Dessutom har arbetarnas rätt att förhandla om ordningen vid avskedanden och permitteringar genom huvudavtalet fått ett principiellt erkännande, som redan i flera fall visat sig ha praktisk betydelse.

Det gäller att fortsätta på den inslagna vägen. Arbetare och tjänstemän måste få möjlighet att inverka på de tekniska och ekonomiska driftsförhållandena så, att det blir större trygghet och bättre trivsel i arbetet och ökad lönebetalningsförmåga hos företagen. Det gäller att hos arbetare och anställda skapa ett ökat positivt intresse för produktionen. Detta förutsätter, att de erhåller kännedom om de tekniska och ekonomiska driftsproblemen, att de blir medansvariga i ledningen och att de får säkerhet för att tekniska och ekonomiska framsteg i produktionen blir till nytta även för dem själva. Även när det gäller planeringen i stort för en viss industrigren eller för hela industrin, jordbruket eller handeln, måste arbetarnas representanter få ökat medinflytande.

Det ankommer i första hand på den fackliga rörelsen att genom överenskommelser med arbetsgivarna söka förverkliga dessa krav. I andra hand kan målet nås på lagstiftningens väg.

*

Avslutning

Att förverkliga detta program är att ge näringslivet en ny organisation och att omdana samhället i socialistisk riktning. Det kan inte ske efter en i förväg uppgjord planritning av ett framtida samhälle. Men det sker på grundval av en djup övertygelse om vad som är vrångt i vårt nuvarande samhälle, om vad som där behöver förändras och om de riktlinjer, som vid detta omdaningsarbete måste följas. Arbetarrörelsen har vuxit fram med den moderna ekonomiska utvecklingen. Den ser och erkänner vad som under denna utveckling vunnits av materiella framsteg. Den ser tekniska möjligheter att bereda hela folket en levnadsstandard

långt högre än äldre släktled kunnat föreställa sig. Arbetarrörelsen vill inte kväva enskilda människors lust och förmåga att göra insatser i det ekonomiska livet. Den är inte blind för den roll, som en obeskuren och ofta hänsynslös enskild företagsamhet spelat, då det gällt att för en ökad produktion utnyttja naturens tillgångar, vetenskapens upptäckter, teknikens uppfinningar och människornas arbetskraft. Men den vet att denna företagsamhet redan i avsevärd mån och till allmänt gagn förts in under medborgarnas gemensamma kontroll. Den tror det vara möjligt att i än högre grad ta människornas företagsamhet och initiativförmåga i samhällets tjänst. Det sker genom samordning under det allmännas ledning av både enskild, offentlig och kooperativ företagsamhet. Det sker också genom utvidgning av samhällets gemensamma företag. Att föra över viktiga naturtillgångar och stora anhopningar av kapital i samhällets hand skall tjäna detta syfte. Men det skall också göra hela folket delaktigt av äganderätt och bestämmanderätt över de produktiva tillgångar, av vilkas utnyttjande deras bärning beror. I samma mån som en demokratisering av äganderätten, i enskild eller kollektiv form, fortskrider jämsides med en demokratisering i själva förvaltningen av egendomen, i samma mån blir också den mera jämlika fördelningen av produktionens avkastning en självklar sak, och samhället är på väg mot det upphävande av klassmotsatserna och på väg mot den gemenskap av fria och likaberättigade medborgare, som är målet för arbetarrörelsens strävan.

Motivering

Varför vi behöver ett ekonomiskt efterkrigsprogram

Den oerhörda nöd i snart sagt hela världen, som vållats av kriget, gör det ändå nödvändigare än under normala förhållanden, att produktionsresurserna överallt blir fullt och effektivt utnyttjade för tillgodoseende av människornas behov. Ännu mindre än tidigare har folken råd med lyxen att låta arbetskraft bli utan användning. Och likväl kommer säkerligen tendenser till en mycket svårartad arbetslöshet att framträda efter kriget. Denna onaturliga motsättning mellan stora eftersatta behov och omfattande arbetslöshetsrisker kommer sannolikt att utgöra efterkrigstidens allvarligaste ekonomiska problem. Denna motsättning måste övervinnas. Det måste med ökad energi arbetas på undanröjande av alla brister i levnadsstandarden. Konsumtionsbehoven måste få göra sig gällande på marknaden. Så långt det är möjligt, måste det förhindras, att produktionen blir lidande av avsättningssvårigheter i en värld, där det råder brist på det nödvändigaste.

Även i vårt land kommer sådana ekonomiska och sociala problem att framträda, låt vara att vårt utgångsläge kommer att vara vida bättre än i flertalet andra länder. Vid den gradvis skeende övergången till fredshushållning kommer visserligen försörjningsläget att efter hand förbättras. Men samtidigt kommer faran för omfattande arbetslöshet att ökas. Och detta av många skäl.

Redan själva omställningen inom produktionen innebär sålunda avsevärda risker. På vissa områden kan man vänta ökad sysselsättning, men på andra håll kommer tillgången på arbete i stället att gå ned. Dessutom inträder en ökning i utbudet av arbetskraft i och med att inkallelserna upphör eller minskas. Tillgången på arbetskraft för civila uppgifter kommer då icke endast att vara större än nu utan även större än före kriget. Vid slutet av 1944 kommer nämligen folkmängden i arbetsför ålder (15-65 år) att ha ökat med åtminstone 84,000 personer jämfört med 1939.¹ Skulle kriget räcka längre, kommer vid övergången att framträda en ännu större ökning i den arbetsföra befolkningens storlek. Men den industriella sysselsättningsvolymen är för närvarande icke större utan i stället något mindre än före kriget – i varje fall om man bortser från småindustrin, om vars utveckling man icke vet så mycket. Om

¹ Härvid har hänsyn icke tagits till den nedgång i dödligheten, som inträtt under de allra sista åren. Den verkliga siffran torde sålunda bli något högre.

arbetslösheten icke skall stiga, måste det sålunda i samband med fredsomställningen bli en avsevärd ökning i det totala produktionsomfånget.

Och man kan tillägga: även om tendensen till ökad produktion på vissa håll skulle bli avsevärt starkare än tendensen till minskad produktion inom andra områden, kan det ändå bli arbetslöshet därför att det tar tid, innan arbetarna hinner flytta från platser och yrken med överskott på arbetskraft till sådana områden, där det råder underskott. Och den partiella arbetslöshet, som framträder på vissa platser, kan efter hand få mera omfattande verkningar genom att den vållar inkomstbortfall och på så sätt mera allmänt försvagar den köpkraftiga efterfrågan.

Vidare kan stabiliteten inom näringslivet äventyras, om rörelserna i prissystemet lämnas okontrollerade. Det kan bli en våldsamt konkurrens om fredsvarorna, och detta kan leda till en spekulationsartad inflationistisk prisstegring liknande den, som framträdde under 1919-1920. Detta är i och för sig skadligt, men dessutom kan en sådan spekulationskonjunktur, liksom efter förra världskriget, öka risken för ett senare bakslag. Å andra sidan skulle ett våldsamt prisfall ha oförmånliga verkningar. Det är visserligen angeläget, att priserna sänks i hela den utsträckning, som motsvarar den ökade tillgången på billiga råvaror och färdigvaror, när importhandeln kommer ordentligt i gång eller produktionen blir mera effektivt organiserad och monopolvinster avskaffas. Men skulle det därutöver bli ett deflationsartat prisfall, som beror på att inkomsterna och köpkraften minskas, kommer detta att vålla eller i varje fall medverka till en svårartad krisarbetslöshet. Ty lågkonjunkturer är alltid förenade med omfattande allmänna prisfall, som förstärker kristendenserna. Så var fallet under den förra efterkrigsperioden 1921-1922 och även under depressionen i början på trettioalet. Också efter detta krig kan liknande tendenser ånyo framträda, bland annat därför att en i och för sig nödvändig och önskvärd prissänkning, som beror på att tillgången på billiga importvaror förbättras, kan gå för långt och slå över i ren deflation av både priser och inkomster.

Ännu mer svårbedrägliga är de risker, som sammanhänger med utvecklingen på världsmarknaden. *Vår import av kol, byggnadsjärn och andra nödvändiga varor för produktionen kan under det sista krigsskedet och den första efterkrigsperioden bli ännu mer otillräcklig än för närvarande.* Ty de länder i Centraleuropa, varifrån vi nu erhåller dessa varor, kan då bli alldeles oförmögna att bedriva någon export samtidigt som det kan bli svårt att få någon tillförsel västerifrån. Detta kan leda till att sysselsättningen inom industrin för en tid blir ännu mindre än för närvarande.

Utsikterna för vår export är synnerligen ovissa. På världsmarknaden kommer visserligen att framträda enorma återuppbyggnadsbehov, som borde kunna möjliggöra full sysselsättning i alla länder. Men dessa återuppbyggnadsbehov kan icke utan vidare göra sig helt gällande på marknaden i form av en köpkraftig efterfrågan. Inom stora delar av världen kommer nöden och den politiska och ekonomiska desorganisationen att vara av sådan art, att näringslivet till en början icke kan fungera på normalt sätt. Det behövs en oerhört omfattande politisk och ekonomisk reorganisation bara för att det egentliga återuppbyggnadsarbetet skall kunna komma ordentligt i gång. Det folkhat, som uppammats under kriget icke minst på grund av den omänskliga behandling, som härtagna länder utsatts för, kommer härvid att utgöra ett stort hinder. En internationell återuppbyggnadskonjunktur kan därför få svårt att fullt utveckla sig. Den kommer också ständigt att utsättas för allvarliga störningsrisker. Det ligger i sakens natur, att dessa störningsrisker även kommer att beröra vårt land, som har en begränsad hemmamarknad och därför måste vara beroende av sin utrikeshandel.

Under sådana förhållanden föreligger en fara för att Sverige någon tid efter krigshandlingarnas upphörande utsättes för en svårartad massarbetslöshet liknande den som framträdde i början av tjugotalet eller i början av trettioalet, då årsmedeltalet för arbetslösheten inom fackföreningarna, när det var som högst, uppgick till 26 à 27 procent. Det är därför

nödvändigt, att vi i tid förbereder sådana åtgärder, som kan vara ägnade att motverka dessa tendenser till underutnyttjande av vår produktionskapacitet.

Men faran för ny massarbetslöshet är inte bara ett tillfälligt problem, som sammanhänger med själva omställningen efter kriget. *Så länge hushållningen är organiserad på nuvarande sätt, har man på längre sikt att räkna med en tilltagande brist på stabilitet, som kommer att ge ständigt ökad aktualitet åt arbetarrörelsens gamla krav på ett mera rationellt och rättvist ordnat samhälle.* Det beror inte på någon tillfällighet, att arbetslösheten i fredstid blivit mer omfattande än förr och depressionerna mera djupgående och långvariga. Det finns flera olika förhållanden som förklarar denna utveckling. Byteshushållningen har blivit alltmer förhärskande och därmed beroende av avsättningsmarknaderna. Produktionstekniken har förbättrats vida hastigare än förmågan att organisera avsättningen. Framställningen av varaktiga förnödenheter för produktion och konsumtion, t. ex. anläggningar, maskiner, bilar, dammsugare, har kommit att spela en allt större roll, vilket betyder ökad konjunkturkänslighet, eftersom det just är dessa produkter och deras råvaror, som är mest beroende av konjunkturörelserna. Världen har börjat bli en ekonomisk enhet i den meningen att länderna blivit alltmer ekonomiskt beroende av varandra. Men den har inte fått den fasta politiska och ekonomiska organisation, som skulle behövas. Tvärtom har den sönderslitits av krig, som blivit alltmer förödande och skapat allt svårare ekonomiska omställnings- och återuppbyggnadsproblem.

Flera av dessa allmänna utvecklingstendenser kommer säkerligen att med ökad styrka göra sig gällande även i framtiden. Därtill kommer, att vissa av de särskilda förhållanden, som förklarar den ovanligt starka industriella expansionen i vårt land under mellankrigstiden, kommer att förlora i betydelse eller helt försvinna. Våra skogstillgångar förslår inte för att trävaruindustrierna skulle kunna öka sin råvarukonsumtion utöver den nivå, som nåddes mot slutet av trettiotalet. Den efter kriget gradvis avtagande hushållsbildningen kommer att undanrycka grunden för den automatiska ökning i bostadsefterfrågan, som kännetecknade tjugo- och trettiotalen. Den stora folkökningen i de arbetsföra åldrarna kommer att upphöra. Medan folkmängden i åldern 15-65 år från 1920 till 1940 ökats med ungefär 40,000 per år, uppgår den för närvarande (perioden 1939-44) till omkring 17,000 och kommer under åren 1945-1955 att helt eller nästan helt avstanna och möjligen rentav förbytas in en svag folkminskning.¹ Detta betyder visserligen, att arbetstillfällena i fortsättningen icke behöver ökas lika mycket som förut för att full sysselsättning skall kunna uppnås. Men det betyder också, att en av de väsentligaste anledningarna till produktionsapparatusens utbyggnad försvinner. Detta innebär i sin tur ökade svårigheter att finna inhemska marknader för produktionen av fast produktionsutrustning – t. ex. för verkstadsindustrins produkter. Eftersom denna produktion har en utomordentlig strategisk betydelse i konjunkturförloppet, och då vidare vårt näringsliv till stor del är inriktat på en sådan produktion, kan detta förhållande vålla mycket stora svårigheter på arbetsmarknaden. Dessutom skulle en nedgång i den industriella utbyggnadstakten kunna medföra teknisk stagnation. En industri, som inte växer, blir lätt omodern. Och därmed försvagas dess konkurrenskraft. Även den allmänna företagarmentaliteten kommer att påverkas av att den drivkraft till ekonomisk expansion, som folkökningen utgjort, bortfaller. Man kan då befara en förstärkning i de privatmonopolistiska strävandena att skydda existerande företagarintressen genom prisavtal och produktionsbegränsningar samt genom hinder mot nyetableringar och mot nya produktionsmetoder.

¹ Under senare delen av 50-talet uppkommer visserligen en ny folkökning i de arbetsföra åldrarna beroende på den nu framträdande stegringen i födelsetalen. Men denna ökning kan endast bli tillfällig, eftersom antalet födda säkerligen ånyo kommer att sjunka. Skulle en betydande immigrationsökning inträda, kommer dock resultatet av beräkningarna att förändras.

Det blir under efterkrigstiden ännu nödvändigare än förr, att den inhemska konsumtionen ökas om jämvikt skall kunna hållas i samhällsekonomin. En ökning av konsumtionen kan dels ersätta en nedgång i behovet av produktionsutrustning men dels också vidmakthålla behovet av att produktionsapparaten utökas och därmed skapa sysselsättning även inom de s. k. tunga industrierna. Man får emellertid icke utgå ifrån att en konsumtionsökning inträder automatiskt, närhelst detta skulle vara erforderligt med hänsyn till avsättningsbehoven. Det vanliga är ju tvärtom, att en minskning i produktionen av s. k. fast realkapital, d. v. s. produktionsutrustning, får leda till arbetslöshet, och att det därmed blir en nedgång i konsumtionen eller åtminstone en försvagning i den normalt fortskridande konsumtionsökningen.

Att det inte alls är säkert, att konsumenternas inkomster automatiskt ökas i samma takt som produktionen, bevisas av erfarenheterna under trettioalet. Från 1929 till 1939 ökades den industriella produktionsvolymen per arbetare med 34 procent. Hela nationalinkomsten, d. v. s. totalproduktionens nettovärde per person i arbetsför ålder (1565 år) steg med 26 procent. Men årsinkomsten per industriarbetare steg endast med 12 procent. För lantarbetare höjdes årslönen med 12-17 procent. Visserligen höjdes standarden för arbetstagarna även på andra vägar, nämligen dels genom den socialpolitiska utvecklingen dels genom överflyttning av arbetskraft från jordbruk till industri och från kroppsarbete till tjänstemannaarbete. Även om sålunda reservationer måste göras för siffrornas jämförbarhet är det i alla fall tydligt, att produktionen per arbetare ökades hastigare än arbetarnas levnadsstandard förbättrades. Att det ändå gick att finna ökad avsättning för produktionen berodde på många särskilda omständigheter: de statliga och kommunala åtgärderna för bekämpande av arbetslösheten; de stora behov av fast produktionsutrustning, som vållades av produktionsapparatus utbyggande; bostadsproduktionens fortsatta stegring; att exporten, tack vare rustningskonjunkturen, kunde återhämta sig så snabbt efter depressionen i början på trettioalet.

Det är i hög grad ovisst om en liknande kombination av konjunkturpolitiskt gynnsamma betingelser kan påräknas under åren efter kriget. I stället kan man förutse, att den avtagande folkökningen i framtiden leder till en nedgång i behovet av fast produktionsutrustning och efterfrågan på nya bostäder, samtidigt som exporten eventuellt hämmas av desorganisation på världsmarknaden. I en sådan situation måste de mest energiska ansträngningar göras för att åstadkomma en ökning av den inhemska konsumtionsvaruproduktionen, stödd på konsumtionsuppehållande åtgärder.

Sveriges arbetare har starka moraliska skäl att begära ett positivt sysselsättningsprogram. Under detta krig har de lojalt burit en mycket dryg andel av krisbördorna. Trots att lönerns reala köpkraft inom industrin sjunkit med en tiondel eller mera – olika för olika löntagargrupper – har det aldrig sedan decennier varit ett sådant lugn på arbetsmarknaden som under dessa år; under åren 1939-1943 uppgick den av arbetskonflikter vållade förlusten i arbetstid till omkring en halv timme per år och organiserad arbetare. Men ännu viktigare är det mycket stora allmänna intresset av att efterkrigsarbetslösheten begränsas. Arbetslösheten utgör det värsta slöseri, som i fredstid förekommer i det moderna samhället. Ännu mindre än förr har vi råd med ett sådant slöseri. Skall vi inom rimlig tid kunna göra det möjligt för alla svenska familjer att uppnå en tillfredsställande levnadsstandard, måste våra produktionsbetingelser utnyttjas så fullständigt, som det över huvud taget är praktiskt tänkbart. Men detta är erforderligt redan för att demokratin i längden skall kunna äga bestånd. Ty erfarenheten har visat, att människorna icke kan stå ut med de umbäranden och det psykiska lidande, som en långvarig massarbetslöshet åsamkar dem. Ett sådant lidande blir till en fara för den demokratiska samhällsformen. Under alla förhållanden kommer det att förgifta hela atmosfären i samhället, göra människorna mera monopolistiskt inställda, mindre benägna att unna varandra

arbete, utkomst och lika rättigheter, mera benägna att skydda var och en sina intressen på ett för hela samhället skadligt sätt.

Vad programmet handlar om

Vårt viktigaste krav för efterkrigstiden är alltså kravet på full sysselsättning. Vår viktigaste uppgift är nu att planera ett program för full sysselsättning och sedan att praktiskt förverkliga det.

Ett sådant program får dock icke fattas i den bokstavliga meningen, att alla arbetare kommer att ha fullt upp att göra alla dagar varje år, bara programmet genomföres. Även om vi inriktar oss på att begränsa säsongväxlingarna, kommer sysselsättningen i vårt land dock alltid att i någon mån variera med årstiden. Om vi också söker minska vårt beroende av konjunktur- rörelserna på världsmarknaden, kan vi dock icke fullständigt undandra oss deras inflytande. Den överflyttning av arbetskraft, som nödvändiggöres genom förändringar i produktions- inriktningen eller av andra anledningar, kommer alltid att ta någon tid i anspråk och detta även om vi gör allt för att underlätta densamma. Sådana arbetare, som på grund av lyten eller andra hämningar är mindre efterfrågade på arbetsmarknaden, kommer alltid att vara utsatta för större arbetslöshetsrisk än andra, låt vara att vi kan och bör göra mycket för att öka utnyttjandet av dessa partiellt arbetsföra personer.

Vi måste emellertid se till att sådana nödvungna begränsningar i programmet icke blir mer omfattande, än vad som är ofrånkomligt. Vi vill icke godtaga någon massarbetslöshet liknande den som framträdde i början av tju- och trettiotalen. Och kravet måste ställas högre än så. Vi vill, att den genomsnittliga arbetslösheten i längden skall underskrida även den nivå, som kännetecknade de s. k. goda åren under senare hälften av trettiotalet.

Att nå detta mål är ingalunda lätt. Därför är det desto mera angeläget, att vi noga förbereder de åtgärder, som är nödvändiga för målets vinnande.

Men det är uppenbart, att programmet icke kan begränsas till en arbetsanskaffning under den första efterkrigskrisen. Vi har redan konstaterat, att den organisation som hushållningen nu har, kommer att föranleda ständigt nya lågkonjunkturer och kriser, som på längre sikt kan bli av alltmer svårartad beskaffenhet. Därför måste samhället få en sådan organisation, att konjunktur- rörelserna blir i största möjliga grad utjämnade. Men det förslår inte heller. Även under högkonjunkturer har vi haft en omfattande arbetslöshet. Man kan mycket väl tänka sig en konjunktur- stabilisering, som icke leder till att arbetskraft och andra produktionsmedel blir fullt utnyttjade, utan som i stället betyder, att även arbetslösheten stabiliseras. Denna risk är särskilt allvarlig i ett samhälle med privatmonopolistisk struktur. Konjunkturproblemet är bara en del – låt vara en mycket viktig del – av frågan om full sysselsättning. Vi måste även söka minska säsongarbetslösheten. Likaledes måste vi snabbt avveckla den arbetslöshet, som beror på att produktionsmetoder och produktionsinriktning förändras. Och vi bör slutligen skapa ökade möjligheter för sysselsättning åt de stora befolkningsgrupper, som behöver mera arbete, även om de inte i statistiken blivit registrerade såsom arbetslösa. Så är fallet med dem som lever på ofullständiga jordbruk. Så är fallet med många kvinnor, särskilt de som lever på orter, där de alltför begränsade kvinnliga arbetsområdena fått stanna i växten. Så är också fallet med de partiellt arbetsföra.

Men inte ens det säger tillräckligt, att man i alla avseenden vill eftersträva en så fullständig sysselsättning som möjligt. Detta mål kan nämligen icke vara något annat än en sida av ett sammanhängande program. *Den fulla sysselsättningen måste ge högre levnadsstandard. Att kunna skapa bättre levnadsförhållanden för alla eftersatta grupper är ett självständigt mål. Men det är också ett medel att säkerställa avsättningen av den ökade produktmängd, som den fulla sysselsättningen kommer att möjliggöra.*

Det ömsesidiga sammanhanget sträcker sig än vidare. Skall full sysselsättning alltid upprätthållas inom näringslivet, och skall de breda lagren dessutom tillförsäkras en så hög levnadsstandard, som är möjlig vid både fullt och effektivt utnyttjande av de tillgängliga produktivkrafterna – ja, då krävs det också *en mera planmässig och mera demokratisk organisation av hushållningen än den nuvarande*. I många fall kan problemet lösas genom att de breda lagren på självhjälps väg bygger ut kooperativa distributions- och produktionsföretag och därmed motverkar sysselsättningshämmande produktionsbegränsningar och privatmonopolistisk utsugning av konsumenterna. I den mån som den privata företagsamheten lyckas lösa den angivna uppgiften – att ge massorna så mycket av detta livets goda, som är tekniskt möjligt vid full och effektiv användning av arbetskraft och materiella produktionsmedel – kan den i framtiden tillåtas fungera ungefär på det sätt, som var vanligt under förkrigstiden. Men i samma mån som den icke kan lösa den uppgiften, måste samhällets organ gripa in med de planhushållningsåtgärder, som i varje särskilt fall finnes mest lämpliga: uppmuntran åt kooperativ eller annan allmännyttig produktion; utökning av den ekonomiska verksamhet, som bedrivs av samhälleliga eller halvoffentliga organ, med eller utan övertagande av förut privatägda produktionsmedel; stöd och reglering av investeringsverksamheten; förstärkning av konsumtionskraften.

Hela systemet måste grundas på principen om produktion för behov. Det förutsätter i sin tur, att den ekonomiska makten läggs i folkflertalets händer. Även på de enskilda arbetsplatserna måste en starkare demokratisk samverkan utvecklas. Arbetarna måste få sin del i ansvaret för produktionen. Endast härigenom kan de helt övertygas om att tekniska och ekonomiska framsteg blir till nytta även för dem själva. Endast därigenom kan ett skapande medintresse för produktionsproblemen hos dem komma till full utveckling. Den demokratiska planhushållningen skall tjäna uppgiften att göra den ekonomiska verksamheten mera effektiv – mera givande, så att vi alla får en större kaka att dela.

På detta sätt hänger programmet tillsammans. De förut presenterade 27 punkterna har uppdelats på tre avdelningar, som behandlar ämnena full sysselsättning, höjd levnadsstandard samt ökad effektivitet och demokrati inom näringslivet. Men i verkligheten är det ömsesidiga sammanhanget mellan dessa olika sidor av problemet så intimt, att en sådan uppdelning endast i vissa fall verkligen ger sig själv. Nästan varje grupp av åtgärder kan betraktas ur den ena eller den andra av dessa tre synpunkter. Denna mera utförliga framställning måste därför disponeras från delvis andra utgångspunkter.

Krisrisken och prispolitiken

Ett första villkor för att sysselsättningsprogrammet skall kunna genomföras är att det inte blir några våldsamma förändringar i prisnivån av samma slag som efter förra världskriget.

Efter vapenstilleståndet i november 1918 inträdde först ett svagt prisfall. Därefter blev det en ny kraftig inflation, som från och med slutet av 1920 följdes av ett våldsamt allmänt prisfall, som fortsatte ända till 1924. Under denna period sjönk levnadskostnaderna med drygt en tredjedel och partipriserna med mer än hälften.

Sådana rörelser i prissystemet är synnerligen farliga. Under de två första efterkrigsåren ledde omställningarna på arbetsmarknaderna visserligen icke till någon mera omfattande arbetslöshet. Tvärtom höll sig arbetslöshetsprocenten inom fackföreningarna vid ungefär samma låga nivå som under kriget eller vid c:a 5 procent. Men detta berodde delvis på att den nya inflationen stimulerade en osund företagsamhet och därmed på ett konstlat sätt hjälpte till med att hålla sysselsättningen vid en hög nivå. När spekulationsvågen bröts och priserna började falla, blev det i stället desto värre. Två år efter krigets slut utsattes vårt land för en arbetslöshet av större omfattning än någonsin förr. Och det ohejdade prisfallet bidrog mycket starkt till att försvåra denna arbetslöshetskris.

Om det skall kunna bli full sysselsättning, får det inte förekomma några sådana oreglerade rörelser i prissystemet den här gången. Det får inte bli någon ny inflation. Och det prisfall, som bör komma såsom en följd av förbättrad varutillgång och sänkta kostnader, bör inte gå så långt, att även penninginkomsterna pressas ned.

Så länge som varuknappheten och inflationsfaran består, måste nuvarande pris- och inkomststopp givetvis bibehållas. Men i den mån som varuknappheten försvinner, måste realinkomsterna i de breda lagren höjas i minst samma proportion. Stegringen i realinkomsterna bör till en början helst ske därigenom att levnadskostnaderna sjunker på grund av ökad import och andra liknande orsaker, medan däremot penninginkomsterna hålles stabila. Men om man misslyckas med att pressa ned levnadskostnaderna i samma takt som varuförsörjningen blir rikligare, och om förbättringen i realinkomsterna därigenom utan giltigt skäl fördröjes – då måste penninginkomsterna stiga. *Ty det är angeläget, att 1939 års reala inkomststandard återställs*, så snart det blir möjligt med hänsyn till varuförsörjningen. Och standarden måste sedan ytterligare förbättras, allteftersom produktionen ger ökat utbyte, och allteftersom kostnaderna sänks genom effektivisering av produktionen och genom avskaffande av monopolvinster.

Men allt vad som kan göras för att sänka priserna i samma mån som varutillgången förbättras och kostnaderna minskas – det skall också göras. Priskontrollen måste utvecklas så, att den kan medverka till att det verkligen blir sådana prissänkningar, som är möjliga att genomföra utan att det leder till depression. Att genomdriva sådana prissänkningar kan bli mycket svårare än att hejda prisstegringar. Om företagen önskar höja priserna, skall de enligt nuvarande ordning vända sig till priskontrollnämnden, som utreder om prishöjningen är motiverad eller ej. Men det är inte sannolikt, att företagen självmant går till priskontrollnämnden för att tala om när det finns skäl att sänka priserna. För det ändamålet erfordras därför ett mycket mer omfattande kontrollarbete från nämndens sida. Dessutom måste priskontrollnämnden i väsentligt ökad grad förmå företagen att sänka kostnaderna genom rationaliseringsåtgärder. Högstpriserna bör sättas med ledning av kostnaderna i de företag, som arbetar effektivast. Priskontrollen måste på allt sätt verka för att produktionen förbilligas, i den mån detta icke går ut över löner och andra inkomster för de breda lagren.

Det går sålunda icke att under den närmaste efterkrigstiden avskaffa priskontrollen, utan den måste i stället göras mera effektiv. Längre fram däremot, när priserna hunnit anpassa sig efter fredsförhållandena, bör det nuvarande alltomfattande kontrollsystemet upphävas. Men i stället måste då utvecklas andra och mera smidiga metoder för att påverka prisbildningen. Och särskilt måste kampen mot monopolpriserna bli verkligt effektiv. Till dessa frågor skall vi senare återkomma.

Men som vi redan har understrukit måste det sättas en bestämd gräns för prissänkningarna: de får inte gå så långt att de verkar depressionsskapande. Det betyder alldeles särskilt, att penninglöner och andra penninginkomster för de breda lagren måste hindras från att sjunka. Ty om både priser och inkomster sjunker, då blir det lågkonjunktur och massarbetslöshet. Just när det är fara för ett deflationsartat prisfall, är det särskilt angeläget, att den totala volymen av penninginkomster icke minskas. Då är det lika viktigt med ett ”inkomststopp nedåt” som det är att genomföra ett ”inkomststopp uppåt” vid de tillfällen, när det finns fara för inflation.

Visserligen kommer man i motsättning till många sparares intressen genom att på detta sätt begränsa prisfallet. De tillgångar i form av reda pengar, banktillgodohavanden, obligationer, inteckningar, livförsäkringar, pensionsförväntningar o. d., som fanns före kriget, har ju förlorat en del av sitt realvärde på grund av prisstegringen. Och denna förlust blir naturligtvis endast delvis gottgjord, om prisfallet hejdas långt innan 1939 års prisnivå återuppnåtts. Men hur önskvärt det än vore att i detta avseende skipa full rättvisa, är detta dock omöjligt, om

man inte vill uppföra ännu viktigare rättvisesynpunkter. Ty kravet på arbete åt alla är ett rättvisekrav som måste sättas i främsta rummet. Det är sant, att vårt land har miljoner småsparare inom de breda befolkningslagren. Men det övervägande flertalet av dessa har större intresse av att få behålla sina inkomster för de produktiva insatser de gör än av att det blir en fullständig kompensation för de förluster de gjort i egenskap av sparare. Och de sparmedel i pengar och penningfordringar, som uppsamlats under kriget, kommer ju till och med att stiga utöver sitt ursprungliga värde, även om priset blir begränsat. En fullständig återgång till 1939 års nivå skulle ge en betydande oförtjänt vinst på under kriget gjorda besparingar.

Att volymen av penninginkomster bevaras förutsätter två ting. Dels måste den genomsnittliga inkomsten per individ hållas stabil, men dels måste också sysselsättningen vidmakthållas. Blir det ökad arbetslöshet med åtföljande inkomstbortfall, kan redan detta vålla en deflationistisk allmän prissänkning, som i sin tur ytterligare försvårar arbetslösheten. Här föreligger sålunda ett ömsesidigt sammanhang, som gör hela problemet synnerligen ömtåligt.

Men allra ömtåligast är förhållandet mellan vår inre prisnivå och världsmarknadens. Det *kan* hända, att den svenska prisnivån efter kriget skulle komma att ligga så högt i förhållande till priserna på världsmarknaden, att detta skulle allvarligt äventyra sysselsättningen inom våra exportindustrier och dessutom minska avsettningsmöjligheterna för de hemmamarknadsindustrier, som arbetar med utländsk konkurrens. En sådan situation kan exempelvis uppstå, om det på världsmarknaden skulle inträda ett prisfall av större omfattning. Det var väsentligen av sådana orsaker, som det kom till stånd en allvarlig deflation i Sverige i början på tjugotalet och i början på trettioalet. Nu verkar det emellertid, som om man i ledande länder denna gång har för avsikt att åtminstone begränsa priset efter kriget. Detta minskar sannolikheten för att det skulle behöva uppstå någon bristande balans mellan Sveriges och andra länders prissystem. Men det utesluter dock icke denna fara.

Det gäller här en mycket allvarlig men också mycket oviss fråga. Skulle den svenska prisnivån verkligen komma att ligga så mycket högre än världsmarknadspriserna, att balansen icke kan återvinnas enbart genom den slags mera begränsade prissänkning, som här rekommenderats, kan det *under vissa omständigheter* bli nödvändigt att pressa priserna så långt, att även penninglöner och andra inkomster för de breda lagren måste justeras nedåt för att det skall bli jämvikt mellan produktpriser och produktionskostnader. Det säger sig självt, att en sådan tvångssituation skulle innebära mycket stora olägenheter. Visserligen behövde man icke härmed på något sätt äventyra målet att så snart som möjligt återställa 1939 års reala inkomststandard. Ty sänkningen i penninginkomsterna skulle naturligtvis icke behöva bli lika stor som nedgången i levnadskostnaderna. Realinkomsterna skulle sålunda likafullt kunna stiga. Men rent psykologiskt skulle dock denna förändring i penninginkomsterna kunna få olyckliga verkningar. Härtill kommer det mycket viktiga, att det skulle uppstå väsentligt större svårigheter att genomföra programmet om full sysselsättning, än vad fallet skulle bli, om ett rent deflationistiskt prisfall kunde undgås, och det ändå lyckades iför de med utländsk konkurrens arbetande industrierna att få avsättning för sina produkter.

Vi måste därför med all makt söka hindra, att vi kommer i en sådan tvångssituation. Detta måste bli en huvuduppgift i den ekonomiska politiken. Ett medel att bringa vårt eget prissystem i samklang med världsmarknadens skulle vara att ändra den svenska kronans yttre värde. Om våra priser ligger för högt, blir detta faktiskt "rättat" genom att kronans yttre värde sänkes. Våra exportprodukter kommer då att kunna säljas billigare på världsmarknaden än förut och samtidigt kommer importerade varor att bli dyrare på den inhemska marknaden. Härigenom förbättras sysselsättningsmöjligheterna inom konkurrensindustrierna. Och någon sänkning av penninglönerna kan naturligtvis då icke komma på fråga.

Under vissa omständigheter kan det otvivelaktigt vara lämpligt att tillgripa en sådan utväg. Men det bör inte ske under vilka förhållanden som helst. Vi har nämligen också – bland annat just ur arbetsmarknadens synpunkt – ett mycket stort intresse av att valutaförhållandena i världen blir så stabila som möjligt. Fluktuationer i valutorna har ju under mellankrigsperioden ofta åstadkommit allvarliga störningar på världsmarknaden. Och det föreligger en mycket stor fara för att ekonomiskt hårt trängda länder efter kriget börjar en formlig kapplöpning i valutasänkningar, vilket naturligtvis kommer att skada andra länder och åstadkomma kaos på hela världsmarknaden, till stor skada även för vår utrikeshandel och för sysselsättningen i våra exportindustrier. Men om vi inte vill, att andra länder skall sänka sina valutor, måste vi naturligtvis ålägga oss själva en viss återhållsamhet i det avseendet. Gör vi inte det, kan vi förlora i goodwill hos länder, som önskar genomföra en stabilisering. Bäst vore det, om det kunde komma till stånd något slag av internationell valutareglering, som skapade stabilitet men samtidigt innebure en sådan avvägning av valutakurserna, att de olika ländernas prisnivåer komme i balans med världsmarknadens. Dock bör vi inte nu i blindo bestämma oss för att biträda en internationell valutareglering utan att veta i vilken grad den skulle tvinga oss att avvika från den inre pris- och inkomstpolitik, som för oss ter sig lämpligast. Skulle verkningarna av regleringen bli alltför oförmånliga, måste vi förbehålla oss en viss handlingsfrihet.

I varje fall bör vi i första hand inrikta oss på att hindra att priset går så långt, att även penninginkomsterna börjar sjunka. Det är endast under en alldeles speciell kombination av ogynnsamma omständigheter, som vi skulle behöva tvingas att frångå denna linje i prispolitiken. Det är ju synnerligen osäkert, om vår prisnivå verkligen kommer att ligga för högt i förhållande till världsmarknadens. Det är ännu osäkrare, om det redan under de närmaste åren kommer att framträda någon sådan tendens. Ty under det första efterkrigsskedet kommer det på världsmarknaden att råda en fortsatt varuknapphet och – åtminstone i flera länder – en mycket låg kontant köpkraft. Då kan det mycket väl bli så, att avsättningsmöjligheterna på utländska marknader bestäms mera av kreditvillkoren än av priserna. Det får vidare inte tas för givet, att en eventuellt behövlig förbättring i vår industriella konkurrenskraft nödvändigtvis måste gå ut över penninglöner och andra inkomster. I många fall kan den säkert åstadkommas genom energiska rationaliseringsåtgärder, som – ifall så skulle vara erforderligt – kan genomdrivas under statlig medverkan.

Vi och världen efter kriget

Ökat handelsutbyte

Om arbetslösheten skall kunna begränsas och en fortsatt stegring av levnadsstandarden äga rum, får vi inte bara ägna vår uppmärksamhet åt hemmamarknadsnäringarna. Vårt lilla land är i mycket hög grad beroende av handelsförbindelserna med andra länder. Vi måste tillvarata de möjligheter, som finns att öka sysselsättningen inom exportindustrierna. Vår produktion är beroende av att vi från andra länder kan hämta kol och andra råvaror, som vi antingen inte alls kan producera själva eller endast kan framställa i otillräckliga mängder och till alltför höga kostnader. Många färdigvaror, som skulle bli dyra att tillverka på hemmamarknaden, kan vi skaffa oss till fördelaktigare pris genom att byta oss till dem för exportvaror, som vi har större förutsättningar att kunna producera. Ty importen är ju ingenting annat än det vederlag, som vi får för exporten. Det är därför meningslöst att endast betrakta den ena sidan av vårt handelsutbyte med utlandet som förmånlig. Ty utrikeshandeln är en enhet; ingendera av dessa båda grenar kan tänkas utan den andra. Det går inte att sälja till utlandet utan att också köpa därifrån – såvida vi inte vill skänka bort våra exportvaror. Vi köper för att kunna sälja – och omvänt: Att ha en stor export och en stor import betyder, att man starkt medverkar till den internationella arbetsfördelning som åstadkommes genom världshandeln, och att man därmed

får ett större samlat produktionsresultat och en högre levnadsstandard än vad som är möjligt vid ett system av sluten självhushållning.

Vi kan naturligtvis alltid räkna med att utrikeshandeln kommer att bli mer omfattande än för närvarande, så snart de nuvarande handelsspärrarna blivit hävda. Men flera omständigheter kan samverka till att begränsa denna ökning på ett sätt, som kan få olyckliga verkningar för sysselsättningsprogrammet.

Vi har redan berört de ökade svårigheter att få in kol, handelsjärn och andra nödvändiga varor för produktionen, som kan inträda, om Centraleuropa för en tid blir ekonomiskt lamslaget. Detta är en allvarlig fråga. Det är inte bara den ordinarie produktionen, som kan bli hämmad, utan dessutom blir det svårare att genom statliga och kommunala åtgärder öka bostadsproduktionen och den offentliga byggnadsverksamheten för att på så sätt motverka en arbetslöshetskris. Det behövs en aktiv handelspolitik, om dessa svårigheter skall kunna begränsas. Det kan bli nödvändigt för oss att skaffa oss svåråtkomliga råvaror genom byte mot särskilt eftertraktade svenska exportvaror eller mot åtaganden om återuppbyggnadsprestationer eller hjälpsändningar till av kriget förstörda länder. Under alla förhållanden måste staten bibehålla ett starkt grepp över hela utrikeshandeln. Ty annars kan man befara, att våra importmöjligheter till allt för stor del utnyttjas för inköp av mindre viktiga varor, eller att exporten icke i tillräcklig grad tjänar syftet att tillförsäkra oss de råvaror, som vi i första hand behöver.

Det är uppenbart, att staten måste medverka i arbetet på att få i gång exporten. En stor del av våra marknader har gått förlorade genom den långa avspärrningen. Ett intensivt arbete måste nedläggas på att återvinna och utvidga dessa marknader. Här kommer säkert goda initiativ att tagas av företagen och deras organisationer. Men dessutom erfordras också stora statliga insatser av olika slag. Flera länder med stora återuppbyggnadsbehov kommer att ha svårigheter att erhålla tillräcklig kredit på den vanliga enskilda kapitalmarknaden. I vissa sådana fall måste staten biträda vid exportens finansiering. Dessutom bör staten företaga eller stimulera till marknadsundersökningar i främmande länder för att finna nya avsättningsmöjligheter för svenska varor samt medverka till utbyggandet av våra försäljningsorganisationer i utlandet. Detta är desto mera angeläget, som det kan befaras, att vi inte fullständigt kan återvinna våra gamla marknader. På en del av dessa marknader har säkerligen under kriget utvecklats en ökad inhemsk produktion. Eller också har andra leverantörer där förskaffat sig en säkrad ställning.

Det är särskilt när det gäller att hjälpa våra småindustrier till avsättningsmöjligheter utomlands, som det kan behövas en statlig medverkan. Ty småindustrierna har ju vanligen inte råd att hålla några egna försäljningsorgan utomlands. Med statligt stöd tillkomna försäljningsorganisationer – eventuellt kooperativt organiserade – skulle sannolikt i många fall kunna bidra till att öka vår export.

Vid utvecklandet av våra handelsförbindelser bör vi givetvis även beakta möjligheten av ökat handelsutbyte med Sovjetunionen. Om Ryssland efter kriget visar tendens att bryta sin handelspolitiska isolering, bör vi givetvis söka tillvarata de möjligheter, som härigenom kan yppa sig.

Ju mångsidigare vår utrikeshandel sålunda blir, såväl i fråga om varusammansättning som länderfördelning, i desto högre grad bör vi kunna begränsa de risker, som sammanhänger med fluktuationerna på världsmarknaden. Denna strävan efter mångsidighet bör dock icke föranleda oss till att söka utveckla något omfattande system av direkta exportsubventioner annat än när detta sker för att bistå på grund av kriget nödställda nationer. Ty dels skulle en mera reguljär exportsubventionspolitik säkerligen väcka starkt motstånd hos andra länder, dels vill vi liksom hittills i huvudsak inrikta vår handelspolitik på att medverka till en effektiv

internationell arbetsfördelning, så att de enskilda varorna väsentligen produceras i de länder, där de kan framställas till den lägsta kostnaden.

Det kommer dock sannolikt att möta stora svårigheter att få till stånd en världshandel, som kan fungera på detta sätt. I varje fall är det föga troligt, att världshandeln inom den närmaste framtiden kommer att bli fri ens i den mening den var det före 1939. Det mest antagliga är i stället, att handeln mellan länderna åtminstone under några år framåt kommer att bli ingående reglerad genom nationella och internationella avtal, avseende icke endast de allmänna betingelserna för varuutbytet utan dessutom i viss utsträckning varuutbytets omfattning och sammansättning. Så länge varubristen består, blir en sådan ordning särskilt sannolik, eftersom det från de enskilda ländernas synpunkt kommer att framstå såsom nödvändigt, att man genom direkt varuutbyte tillförsäkrar sig knappa nödvändighetsvaror.

Men ett sådant regleringssystem kommer sannolikt också att användas i skyddssyfte, särskilt när varubristen börjat försvinna. I viss utsträckning kan detta anses legitimt. Under kriget har i alla länder utvecklats en produktion, som icke kan bestå i sin nuvarande omfattning, om det blir frihandel. Anpassningen kommer att bli synnerligen smärtsam. Om det dessutom även av andra anledningar framträder någon mera omfattande arbetslöshet, är det otänkbart, att de enskilda staterna kommer att låta omställningen ske alltför brådstörtat. Men det kan gå så långt, att man helt söker förhindra en nödvändig omställning och utnyttjar handelsregleringarna för att begränsa utrikeshandeln till det minsta möjliga. Det kan då bli en världshandel, som bara består i serier av tvåsidiga byten. Alla sådana tendenser bör målmedvetet motarbetas. Ty vid tvåsidigt byte begränsas de enskilda ländernas möjligheter att köpa på den marknad, där varorna är billigast, och att sälja på den marknad, där de bästa priserna kan erhållas. Även om säkerligen, oberoende av vad som kan anses önskvärdt; handelsregleringarna blir mera ingripande, än vad som någonsin tidigare förekommit i fredstid, måste vi i varje fall, i samarbete med andra länder, söka verka för att de i så ringa grad som möjligt verkar begränsande på världshandeln. Vi bör i stället inrikta oss på en sådan kontrollerad och organiserad handel, där målet på längre sikt är ökning av varuutbytet i stället för minskning, och där varuutbytena blir flersidiga i stället för tvåsidiga såsom vid vanliga bytesavtal. Det gäller sålunda att eftersträva vad man skulle kunna kalla en organiserad frihandel, där man lagt utrikeshandeln under staternas kontroll för att förebygga alltför häftiga anpassningskriser men i övrigt söker uppnå minst samma grad av effektiv internationell arbetsfördelning, som kan vinnas vid vanlig frihandel.

Just detta förhållande, att utrikeshandeln i framtiden – trots alla fromma önskemål – sannolikt icke kommer att bli fri i den gamla meningen, gör det desto mera angeläget, att de enskilda initiativen på världsmarknaden kompletteras med en genomtänkt offentlig import- och exportpolitik. Även efter det att de första efterkrigsårens varubrist på världsmarknaden lättat, kommer det sålunda sannolikt att behövas en enhetlig ledning av vår utrikeshandel. Och denna ledning måste då givetvis organiseras under statlig medverkan. Dessutom bör staten övertaga de delar av importhandeln, där ett dylikt övertagande medför särskilda fördelar, t. ex. att gynnsammare importvillkor kan erhållas i och med att landets inköpsbehov samlas på en hand, eller att mellanhandsvinster kan minskas och handeln rationaliseras och förbilligas. Så bör exempelvis övervägas, om icke hela importen av bränsle, såväl kol som olja, på detta sätt bör socialiseras.

Men sådana statliga importmonopol får icke ge anledning till att hemmamarknadens privata monopolbildningar stärkes. Det är anledning att understryka denna synpunkt, eftersom en dylik tendens framträtt nu under kriget på grund av det speciella sätt, varpå krigstidens importregleringar utformats. Importen av råvaror handhas nämligen till väsentlig del av importföreningar, vari de råvaruförbrukande industrierna på statligt initiativ sammanslutit sig. Och dessa organ fördelar ofta de importerade råvarorna efter vederbörande företags för-

brukning under de senaste efterkrigsåren, vilket givetvis lägger hinder i vägen för en effektivitetsbefrämjande konkurrens. Det är självklart, att de framtida statliga importmonopolen måste vidmakthålla en fri tävlan mellan de inhemska förbrukarna. Om kontrollen över en råvara eller en slutprodukt helt eller till övervägande del ligger hos ett enda företag eller en viss företagsform, måste dock varje solvent återförsäljare beredas möjlighet att på lika villkor förvärva denna vara. Oavsett om produktionen eller handeln är statlig eller enskild, måste det i konsumenternas intresse upprätthållas en fri konkurrens mellan olika företagsformer, som är återförsäljare av den monopoliserade produkten.

Vår medverkan i det internationella återuppbyggnadsarbetet

Vår yttre ekonomiska politik kan dock icke inskränka sig till en utbyggnad av vår försäljningsorganisation eller till åstadkommande av möjligast förmånliga handelsavtal med andra länder. Världshandeln efter kriget kommer säkerligen till väsentlig del att utvecklas ur det internationella samarbete för återuppbyggnadsändamål, som håller på att planeras av de Förenta Nationerna. Det beror på resultatet av detta internationella återuppbyggnadsarbete, om det skall lyckas att undvika allmänt ekonomiskt kaos – att inom en icke alltför avlägsen framtid få världsekonomin att åter fungera på ett någorlunda tillfredsställande sätt.

Redan med hänsyn till våra export- och importintressen måste vi fortsätta att utveckla våra kontakter med den nu pågående internationella ekonomiska efterkrigsplaneringen. Ty denna planering, med dess förtjänster och brister, kommer att betyda oerhört mycket för våra egna utsikter. Om en rationell samordning av alla länders ekonomiska planer för efterkrigstiden kan åstadkommas, har varje land väsentligt större utsikter än eljest att undgå en svårare efterkrigskris. Vi kan i varje fall icke på tillfredsställande sätt utforma vår efterkrigspolitik, om vi icke håller oss underkunniga om de internationella ekonomiska programmen.

Av samma anledning måste vi också hålla intima förbindelser med olika internationella organ, dels sådana som organiserats för speciella rekonstruktionsändamål t. ex. Förenta Nationernas Hjälp- och Återuppbyggnadsadministration (UNRRA), dels äldre organ, såsom Nationernas förbund och Internationella Arbetsbyrå.

Sverige kan emellertid icke åtnöja sig med att passivt följa planeringen och utförandet av det internationella återuppbyggnadsarbetet. Vi måste också spela en aktiv roll i detta arbete. Detta är önskvärt för det första med hänsyn till våra rent humanitära förpliktelser, om vilka vi redan i handling demonstrerat vårt medvetande, så snart tillfälle därtill givits. Men det är önskvärt också av andra skäl.

En aktiv medverkan sätter oss för det första bättre i stånd att följa den internationella ekonomiska planeringen. Positiva svenska insatser i återuppbyggnadsarbetet ute i världen skulle också betyda mycket för vår internationella goodwill. På grund av den ingående internationella och nationella reglering av världshandeln, som vi måste förutsätta såsom sannolik åtminstone för relativt lång tid framåt, kommer vår ställning i det internationella varuutbytet att i stor utsträckning bestämmas vid förhandlingsborden. Vi kommer aldrig att utgöra någon mäktig förhandlingspart. Under sådana förhållanden är det icke oväsentligt, att vi åtnjuter ett stadgat anseende som lojala medarbetare i världens rekonstruktion.

Världens ekonomiska återuppbyggnad kommer att kräva mycket stora ansträngningar, om det efter all denna förstörelse skall gå att inom rimlig tid få det ekonomiska maskineriet att arbeta med någorlunda god effekt. Under det första efterkrigsskedet måste de av krigs- och ockupationshandlingar härjade länderna understödjas genom stora leveranser av livsmedel, jordbruks- och industriförnödenheter. Det kan icke alltid påräknas full betalning för dessa leveranser ens i en mera avlägsen framtid. Även i fortsättningen måste återuppbyggnadsarbetet i dessa länder stödjas genom stora krediter å vilka avsevärda förluster kan uppstå. De

bättre ställda länderna tillhörande de Förenta Nationerna har redan förberett hjälpaktioner och för ändamålet reserverat stora varulager. Men det bör icke förutsättas, att dessa länder skall åtaga sig hela den finansiella bördan. För att deras intresse av att fortsätta hjälparbetet i tillräcklig omfattning skall kunna vidmakthållas, är det tvärtom betydelsefullt, att bördan fördelas mellan alla länder i mån av förmåga. Låt vara att svenska insatser icke i det stora hela kommer att bli av större vikt från rent kvantitativ synpunkt, är det dock åtminstone av psykologisk betydelse, att de göres. I den mån vi redan nu kan spara och lagra för återuppbyggnaden viktiga varor, främst livsmedel, bör vi målmedvetet utnyttja denna möjlighet.

Nordiskt ekonomiskt samarbete

Inom begränsade områden kan våra insatser dessutom få en viss rent kvantitativ betydelse. Detta gäller särskilt om återuppbyggnadsarbetet i övriga nordiska länder. Det får betraktas som en naturlig sak, att vår medverkan i världens ekonomiska rekonstruktion till väsentlig del inriktas på dessa våra grannländer, åt vilka vi vill ge allt det bistånd, som blir påkallat och som våra resurser tillåter oss att lämna. Det är angeläget, att diskussionen om Norden tills vidare inriktas på denna viktiga och närliggande praktiska uppgift. Det är därför som vi redan nu planerar vår medverkan i det ekonomiska återuppbyggnadsarbetet i övriga nordiska länder.

Vi bör vidare begagna de möjligheter, som kan yppa sig till ett intimare ekonomiskt samarbete med övriga nordiska länder även i andra avseenden. Exporten från de nordiska länderna är delvis av samma beskaffenhet i fråga om varusammansättning och marknader. Genom att uppträda gemensamt i det internationella varuutbytet kan de ofta i någon mån minska olägenheten av att de var för sig endast utgöra små förhandlingsparter. Särskilt gäller detta i fråga om sådana varor, för vilka de nordiska ländernas andel av omsättningen på världsmarknaden är någorlunda betydande.

Vi har så mycket större anledning att vinnlägga oss om ett sådant samarbete, som det bland annat gäller att undanröja de farhågor, som kan hysas i våra grannländer, att vi skulle utnyttja vår högre exportberedskap till att komma före dem på världsmarknaden. Dessa kan dock inte ha någon fördel av att vi ålägger oss en sådan återhållsamhet i vår exportpolitik, att viktiga marknader förloras till andra länder än de nordiska. Icke heller bör vi begränsa våra insatser i arbetet på världens ekonomiska återuppbyggnad. Men det är dock viktigt, att vi redan från början i samråd med våra grannländer bedriver våra handelsförhandlingar och övriga exportbefrämjande åtgärder på sådant sätt, att grannländernas legitima intressen icke trädes för nära. Det är också självklart, att vi inte får låta några kortsiktiga konkurrenssynpunkter påverka utformningen och inriktningen av den återuppbyggnadshjälp vi ger till andra länder.

Alla de nordiska länderna kämpar med den svårigheten, att hemmamarknaden inom vart och ett av dessa länder är starkt begränsad. De industrier, som för att kunna drivas ekonomiskt är beroende av massproduktion och stora inre marknader, kan därför ofta endast med svårighet utveckla sig. Särskilt i sådana fall bör man eftersträva ett nedbrytande av handelshindren mellan de nordiska länderna, varvid produktionen bör planmässigt så fördelas dem emellan, att de alla får tillfälle att specialisera sig och dra nytta av den utvidgade hemmamarknaden.

Det är vidare önskvärt, att hindren för arbetskraftens flyttning mellan de nordiska länderna borttages, bland annat därför, att det härigenom kan bli en viss utjämning och begränsning av arbetslöshetsriskerna.

Svensk medverkan i arbetarinternationalernas återuppbyggnad

Vi liksom andra folk är beroende av att det snabbt blir en ekonomisk stabilisering ute i världen. Men den ekonomiska stabiliseringen förutsätter en politisk. Och den politiska

stabiliseringen måste bland annat innebära, att statsskicket i så många länder som möjligt grundas på en fast demokratisk ordning.

I många fall kommer det att behövas ett omfattande arbete för att återuppbygga demokratin i de av kriget förstörda länderna. Ett nödvändigt villkor för att ett tillfredsställande resultat skall kunna nås är att demokratin överallt får en säker förankring i fria och livskraftiga politiska och fackliga arbetarrörelser. Detta kan ske med mindre svårighet än eljest, om det finns aktionsdugliga internationella arbetarorgan, som kan verksamt understödja återupprättandet av de nationella arbetarrörelserna. Arbetarinternationalerna kommer dessutom att få den på grund av folkhatet både viktiga och svårlösta uppgiften att verka för goda förbindelser och ökat samarbete mellan de olika ländernas arbetarrörelser och för ökad internationell solidaritet.

Det är därför synnerligen angeläget, att de på demokratisk grund stående arbetarinternationalerna förstärkes. Det är ett viktigt intresse för den svenska arbetarrörelsen. Det är då naturligt att våra arbetarorganisationer efter förmåga bidrar till arbetarinternationalernas utveckling efter kriget. Det är lika naturligt, att de lämnar det direkta bistånd, som kan begäras från våra grannländers sida, till återupprättandet och stärkandet av arbetarrörelserna i dessa länder.

Det inre sysselsättningsprogrammet

Huvuddragen i programmet

Aven om vi skulle lyckas att återuppnå eller överskrida förkrigstidens exportvolym, kommer dock den ojämförligt större delen av arbetskraften att tillhöra den del av näringslivet, som arbetar för hemmamarknaden. Då exportindustrierna alltid kommer att beröras av växlingarna på världsmarknaden, ökas ytterligare angelägenheten av att vi förbereder ett omfattande och elastiskt inre produktionsprogram.

Offentliga byggnads- och anläggningsarbeten kommer att spela en stor roll i detta sysselsättningsprogram. Byggandet av skolor, sjukhus, dubbelspåriga järnvägar, hamnbyggnader etc bör varieras i omvänd proportion till konjunkturerna på övriga delar av arbetsmarknaden.

Det skulle vara tänkbart att på det viset sysselsätta alla, som blir lediga, när en stor massarbetslöshet börjar framträda. Men det vore säkert inte lämpligt att på detta sätt avstå från att söka tillvarata de utvecklingsmöjligheter, som finns inom övriga delar av näringslivet, och ensidigt inrikta sig på offentlig byggnads- och anläggningsverksamhet. Det skulle betyda, att man under depressionsperioder tvång alldeles onödigt många människor att byta yrken och boplats – och detta kanske endast för en kortare tid. Många arbetslösa skoarbetare skulle säkerligen göra samhället större nytta, om man gav dem tillfälle att fortsätta att producera skor, än om man erbjöd dem vägarbete långt ifrån hemorten. Det är inte i obegränsad utsträckning lönande för samhället att organisera mängder av nya tillfälliga arbetsplatser och skaffa arbetsredskap, arbetsbefäl och administrationspersonal till dem, när det finns fullt färdiga verkstäder med fullständig utrustning, som får stå tomma eller halvtomma.

Den viktigaste uppgiften måste alltså bli att *hålla det ordinarie näringslivet i full gång*. Ökade offentliga investeringar blir visserligen till mycket god hjälp i en lågkonjunktur, eftersom de tjänar till att vidmakthålla efterfrågan på byggnadsmaterial och andra råvaror och till att motverka inkomstbortfall genom arbetslöshet. Men det är ändå nödvändigt att direkt söka inverka på företagsamheten inom hela näringslivet. Kan denna hållas på en hög nivå, så att arbetskraft och materiella produktionsmedel i full utsträckning blir tagna i anspråk för nyttiga produktiva uppgifter, blir det också inkomster åt alla, som vill medverka i produktionen. Då

blir det också bättre avsättning. Företagsamheten blir mera lönande. Alla parter tjänar på att det blir full sysselsättning inom näringslivet.

Men om också alla företagare har intresse av att det blir full sysselsättning, finns det absolut ingen garanti för att varje enskild företagare kommer att handla på sådant sätt, att det också *blir* full sysselsättning. För den enskilde företagaren ter sig ju saken tvärtom så, att efterfrågan på just hans produkter ingalunda ökas därigenom att han själv ökar sin produktion och anställer fler arbetare, som får avlöning. Däremot blir efterfrågan på hans produkter större därigenom att övriga företagare – i varje fall de som inte konkurrerar med honom – utvidgar driften, så att köpkraften i samhället stiger. Den praktiska slutsatsen blir då den, att det för tillgodoseende av det gemensamma intresset fordras *ett gemensamt handlande*.

Det betyder i första hand, att investeringsverksamheten, d. v. s. kapitalanvändningen i folkhushållet bör samordnas. Och det betyder i sin tur, att den i stort måste ledas av ett gemensamt planeringsorgan, som representerar såväl enskild som offentlig företagsamhet och som ser till att kapitalresurserna i samhället används för att hålla produktionen i full gång för nyttiga ändamål. Detta är en huvudpunkt i programmet.

Minst lika viktigt är att *konsumtionskraften uppehålls och stärkes*. Det kommer också att ske just därigenom att investeringsverksamheten kommer ordentligt i gång. Men samtidigt blir det bättre förutsättningar för lönande investeringsverksamhet i och med att konsumenterna får en ökad köpkraft i sina händer. Det är självklart, att även åtgärder, som *direkt* tar sikte på att höja levnadsstandarden för eftersatta befolkningsgrupper, kan utformas på sådant sätt, att de uppmuntrar investeringsverksamheten genom att skapa ökad säkerhet för att konsumtionsvarorna får avsättning. Under sådana förhållanden kan man naturligtvis inte begränsa sig till att bara gå den ena vägen – d. v. s. stödja investeringsverksamheten. Man måste använda båda metoderna, med andra ord även stödja konsumtionen.

Det är angeläget att understryka detta, eftersom det är ett vanligt argument, att det alltid är investeringarna, som har primär betydelse för växlingarna i arbetstillgången, och att konsumtionen och levnadsstandarden är helt och hållet sekundära faktorer. Man utgår härvid från den otvivelaktigt riktiga iakttagelsen, att sysselsättningen inom näringslivet varierar mera med investeringarnas omfattning än med konsumtionens. Ty det är alltid produktionen av produktionsutrustning och inte produktionen av konsumtionsvaror, som visar de starkaste svängningarna. Men det bevisar i verkligheten inte alls, att konsumtionen är utan betydelse som självständig orsak. I själva verket kan nämligen en mycket liten förändring i konsumtionen åstadkomma en stor förändring i investeringarnas omfattning.¹ Mellan investeringar och konsumtion råder ett ömsesidigt sammanhang. Och det förhållandet måste man ta hänsyn till vid åtgärdernas utformning.

Härmed har några av huvudprinciperna för det inre sysselsättningsprogrammet angivits. Andra viktiga frågor, som vi kommer att uppmärksamma, gäller förbättringen av *arbetsförmedlingen och yrkesutbildningen*. Som vi vet är *råvaruproblemet* av stor betydelse under den första övergångstiden. Bortsett från vad som kan göras åt denna sak inom ramen för handelspolitiken, gäller det att till det yttersta utnyttja och utveckla de resurser, som finns inom landet. Vi måste vara beredda på att inom landet skaffa ersättning för de varor, som vi

¹ Detta förhållande kan åskådliggöras genom följande schematiska exempel. En textilfabrik har 100 maskinenheter. Den har tidigare inköpt 10 maskinenheter per år för att ersätta förslitna enheter samt ytterligare 10 enheter för att kunna utvidga verksamheten. Efterfrågan på fabriksprodukter har nämligen ökat med c:a 10 procent per år. Nu bortfaller av någon anledning plötsligt denna ökning i efterfrågan. Det leder till att fabriksens årliga inköp av maskiner minskas från 20 till 10 enheter. I detta fall har sålunda konsumtionen av fabriksprodukter icke ens sjunkit, utan det är endast fråga om en utebliven ökning. Likväl minskar företaget sina årliga investeringar i maskinutrustning med 50 procent.

hittills under kriget kunnat erhålla från Tyskland; det gäller särskilt kol och handelsjärn, som i hög grad bestämmer möjligheterna att hålla den ordinarie produktionen i gång. Det kan hända att Tysklands exportproduktion under lång tid framåt tas i anspråk av länder, som under kriget utsatts för stor förödelse och därför har ofantliga återuppbyggnadsbehov, och det är inte säkert att ersättning för vår del kan skaffas så snart genom import från mera avlägsna länder.

Arbetsförmedling och yrkesutbildning

Om programmet full sysselsättning skall kunna förverkligas, måste det bli lättare för arbetarna än hittills att vid behov flytta från ett yrke till ett annat och från en plats till en annan. Ty det är omöjligt att under alla förhållanden garantera arbete åt var och en i hans nuvarande sysselsättning. Under den omställning på arbetsmarknaden, som kommer att ske efter kriget, kommer behovet av överflyttningar att framträda mycket starkt. Och det kommer att gälla även vid efterföljande förändringar på arbetsmarknaden. Om äldre arbetare ofta har svårt att flytta, därför att de förlorat en del av sin förmåga att anpassa sig efter nya förhållanden, eller därför att de skaffat sig egna hem, måste i stället den yngre arbetskraften vara desto mera rörlig.

En arbetare, som blir arbetslös på grund av nedgång i behovet av arbetskraft i det företag, den ort eller det yrke, som gett honom hans sysselsättning, kan inte alltid bedöma sina framtida möjligheter att återfå sitt gamla arbete eller att finna nytt arbete på annat håll. Han åtar sig ofta stora uppoffringar i form av långvarig arbetslöshet, endast avbruten av mera tillfälliga arbetsanställningar, för att kunna bevaka sina eventuella möjligheter att åter få stadigvarande sysselsättning av det slag han varit van vid och på den ort, där han känner sig höra hemma, där han kanske byggt ett eget hem och där han har större delen av sina personliga vänskaps- och andra förbindelser. Om en förflyttning dessutom skulle medföra stadigvarande försämring av hans arbetsförtjänst genom minskade möjligheter att utnyttja förvärvat yrkesskicklighet kommer tveksamheten inför en flyttning naturligtvis att bli ännu större. Många gånger kan en flyttning till annan ort medföra, att han för en tid måste skiljas från sin familj. Detta gäller om flyttningen endast blir tillfällig. Även om han stadigvarande bosätter sig på annan ort kan han för en tid få lämna familjen efter sig. I vilket fall som helst verkar detta stegrande på hans levnadskostnader.

Det ligger emellertid i samhällets intresse, likaväl som den enskildes, att omflyttningshindren snabbast möjligt övervinnes. Även ur facklig, lönepolitisk synpunkt är detta ett viktigt intresse, eftersom ett överskott på arbetskraft inom vissa yrken eller på vissa orter bidrar till att hålla lönerna nere.

Den offentliga arbetsförmedlingen intar en central ställning i arbetet att åstadkomma nödig anpassning på arbetsmarknaden. Dess kapacitet, såväl kvantitativt som kvalitativt, måste anpassas efter de anspråk, som den fulla sysselsättningens program kommer att ställa på detta organ. För några år sedan var arbetsförmedlingen en kommunernas och landstingens angelägenhet. Nu har den provisoriskt förstatligats. Den måste bli permanent statlig, om den fortsättningsvis skall kunna fungera såsom en verklig riksarbetsförmedling, som kan befrämja en önskvärd rörlighet hos arbetskraften. Det får bland annat ses till att förmedlingspersonalen mera genomgående än vad som hittills varit fallet rekryteras bland sådana som har tillräckliga praktiska erfarenheter från arbetslivet och – i fråga om vissa specialuppgifter – för ändamålet lämplig teoretisk utbildning, även om detta skulle göra en viss höjning av lönerna erforderlig. På vissa platser kan personalen behöva ökas och förmedlingslokalerna utvidgas, om ett gott förmedlingsarbete skall kunna utföras. De specialiserade fackarbetsförmedlingarna för särskilda yrkesområden bör utvecklas. Förmedlingsnätet bör underkastas en översyn.

Liksom den ordinarie förmedlingsverksamheten är även vissa speciella verksamhetsformer i behov av vidare utveckling. Bland de senare är *yrkesvägledningen* av särskilt stor betydelse.

Även om inte ens den bästa yrkesvägledning kan garantera, att rätt man alltid kommer på rätt plats, bör man dock kunna starkt minska den både för individen och samhället skadliga miss-hushållning med arbetskraften, som beror på att flertalet individers yrkesval huvudsakligen bestäms av uppfostringsmiljön och andra tillfälliga förhållanden. Vi behöver vidare intensifiera det aktiva förmedlingsarbetet för de *partiellt arbetsföra*. Även på många andra vägar måste vi söka förbättra utnyttjandet av deras arbetskraft. I ett samhälle, där proportionen av åldringar är i starkt stigande, är detta en alldeles särskilt angelägen uppgift.

Det är ytterst viktigt, att vi fortsätter att utveckla *yrkesutbildningen*. Under arbetslöshetskrisen på 1930-talet minskades ungdomens möjligheter att få vare sig yrkesutbildning eller yrkes-träning och det följande uppsvinget bromsades sedan av brist på kvalificerad arbetskraft. En hög standard ifråga om grundlig och allsidig yrkeskunskap hos industri- och andra arbetare är av stort värde inte bara för den enskilde, som får minskad arbetslöshetsrisk, utan naturligtvis också för hela näringslivet, som får ökade möjligheter att hävda sig i den internationella konkurrensen och att överhuvudtaget genomföra snabba produktionsutvidgningar och omställningar. Det enskilda företaget kan visserligen vara intresserat av att det finns kvalificerade arbetare till hands, då man skall genomföra en utvidgning eller omläggning av tillverknigen, men man behöver inte därför finna det lönande att lägga ned kostnader på att skaffa fram denna kvalificerade arbetskraft – helt naturligt, då man har en i jämförelse med äldre tider relativt liten säkerhet för att få behålla den. Även om vissa större företag ansett sig kunna ägna tämligen stor uppmärksamhet åt lärlingsutbildning, är det alltså tydligt att det måste bli en samhällsuppgift att säkra en yrkesutbildning, som fyller det moderna arbetslivets stigande krav.

Under kriget har många unga män kommit i efterhand med sin utbildning på grund av inkallelser. Det är en gård av enkel rättvisa att sätta dessa män i stånd att återhämta vad de har förlorat.

Yrkeskunskaperna, vare sig de förvärvats genom praktik eller särskild utbildning, får inte låsa fast arbetarna i sådana näringar, som utsätts för minskad efterfrågan; en sådan tendens kan nämligen befaras, även om yrkesutbildningen i stort sett ökar arbetarnas utsikter att finna sysselsättning genom att göra var och en mera mångsidigt användbar inom det egna facket. För att arbetskraftens rörlighet skall kunna bevaras och ökas, behövs därför också en fortsatt utbyggnad av *omskolningsväsendet*.

Elever vid yrkes- och omskolningskurser bör kunna erhålla för uppehållet tillräckliga *stipendier*. Likaså bör vi ytterligare utveckla systemet med *flyttningsbidrag* åt arbetare som måste lämna hemorten för att få arbete.

Den allmänna investeringsorganisationen

Under lågkonjunkturer är den enskilde företagaren obenägen att företaga investeringar. Han anser att det inte lönar sig. I många fall åtminstone har han otvivelaktigt rätt. Men skälet varför det inte lönar sig är att andra företagare resonerar på alldeles samma sätt som han själv. Näringslivets kapitalreserver blir inte i tillräcklig grad omsatta i produktionen. överallt ”beslår man seglen för att kunna rida ut stormen”. Och underligt att säga, är det just därför som stormen blir så svår.

Under mera spekulationsartade högkonjunkturer kan det vara alldeles tvärtom. Då grips företagarna av investeringsraseri. Nästan alla investeringar ser ut att löna sig – och det väsentligen just därför att det investeras så mycket, att det för tillfället blir en våldsam efterfrågan på de flesta slag av varor och tjänster. Det hela kan utveckla sig till osunt uppdriven företagsamhet på vissa områden, samtidigt som det på grund av bristande planering fortfarande kan finnas en del arbetslöshet kvar. Det kan bli inflation. I längden visar det sig

emellertid, att många investeringar, som företages under sådana tider, är rena felspekulationer – precis som det efter en lågkonjunktur blir klart, att det då försumrats många investeringar, som, efter vad man alltför sent finner, skulle ha varit utmärkta affärer.

Dessa kastningar vållar inte bara sociala skadeverkningar. Även ur en mera begränsad privatekonomisk synpunkt måste det ju te sig som ett slöseri, att investeringarna koncentreras till tider, då råvarorna är dyra, då det är knappt om den yrkesskickliga arbetskraften och då det inte alltid finns tillräcklig tid för omsorgsfull planering och noggrant utförande.

Men det är inte bara fråga om att jämna ut dessa konjunkturörelser i investeringarna. Vi vet ju, att det inte räcker för att det skall bli full sysselsättning. Alldeles särskilt kan man befara, att detta kommer att gälla i framtiden. När det inte längre blir någon folkökning, försvinner därmed en av de väsentligaste anledningarna till fortsatt expansion inom näringslivet. Det kommer visserligen att bli nya investeringsbehov i alla fall, särskilt i den mån som en fortsatt höjning i levnadsstandarden skapar förutsättningar för en ökad produktion. Men dessa investeringsbehov kan bli svårare att upptäcka för den enskilde företagaren. Detta kan mycket lätt även på längre sikt göra honom till investeringspessimist, om han lämnas åt sig själv. Det var en sak att göra investeringar i ett samhälle, som hade folkökning och som undergick en revolutionerande industriell utbyggnad. Det blir nog en helt annan sak, när folkmängden stagnerar och det industriella mognadsstadiet börjar nås. Dessa förändringar kommer säkerligen att efter hand skapa vida sämre förutsättningar för en individuell planering av kapitalanvändningen i folkhushållet.

Redan ur ren effektivitetssynpunkt behövs det i själva verket en generalplan för investeringarna i samhället. Det behövs också regionplaner. Allt flera av våra tätorter kommer under de närmaste decennierna att nå slutet av sin tillväxtperiod. Kraven på planmässighet i utvecklingen kommer därför att vara ofantligt mycket större än hittills. Ett överdimensionerat industriföretag kan ha mindre hopp om att ”växa i sina för stora kläder”, om folkmängden inte fortsätter att öka. Och en industriell felinvestering kan dra med sig en tillfällig ökning av bostadsbeståndet på en ort, som sedermera aldrig blir fullt utnyttjad. Vi måste söka planera bebyggelsen från synpunkten av befolkningens och näringslivets sannolika utveckling på längre sikt. – Den oreglerade industrilokaliseringen har medfört olägenheter i form av ojämn könsproportion, vanligen i form av kvinnoöverskott, på vissa tätorter. På landsbygden råder i stället kvinnounderskott. Detta är naturligtvis till stor skada från befolkningspolitiska synpunkter. Det gör att samhällena blir mindre trivsamma. – När företagen flyttar från en ort till en annan, bör avgörandet härom träffas även från andra synpunkter än räntabiliteten. En sådan förflyttning kan vara ett led i en effektivitetsbefrämjande driftskoncentration. Och det är ett syfte, som kan vara värt att befrämja; i många fall kan det behövas samhällliga initiativ för att smärre driftsenheter i raskare takt skall ersättas av ekonomiskt mera effektiva storföretag. Men den ekonomiska vinsten av varje driftskoncentration måste alltid vägas mot de utgifter, som samhället måste ikläda sig för att den arbetskraft, som eventuellt blir utan sysselsättning, skall kunna finna sysselsättning på annat håll. – Det förhållandet, att kommunerna tenderar att förrycka industrilokaliseringen genom att med särskilda förmåner locka till sig nya industriföretag, är ytterligare ett skäl till att centrala och regionala samhällliga organ här får ett medinflytande.

Detta är bara några exempel på de behov, som finns av en bättre planerad investeringsverksamhet. Vi behöver en planering, som utgår från de naturliga produktionsresurser, de anläggningar och den befolkning som finns, den lokala fördelningen av dessa tillgångar och den sannolika framtida befolkningsutvecklingen. Och från dessa utgångspunkter gäller det att söka organisera ett effektivt arbetande näringsliv, där all arbetskraft och andra resurser blir fullt utnyttjade med användning av den bästa tekniska kunskap vi har. Det kan inte göras enbart utifrån det enskilda företagets synpunkt. Det krävs en planering i stort. För det ändamålet

måste finnas ett samhälleligt organ, vari skall ingå företrädare för enskild, kooperativ och offentlig företagsamhet. Även statens ledande politiska organ liksom arbetstagarnas fackliga organisationer bör vara representerade i detsamma. Helst bör detta organ samarbeta med på liknande sätt organiserade regionala organ, exempelvis ett i varje län.

En sådan organisation skulle bli synnerligen värdefull i en omställningskris. Den bör kunna åvägabrinda det samarbete, som behövs mellan enskilda och offentliga krafter för att hålla investeringsverksamheten i gång.

Även på andra vägar bör staten utvidga sitt inflytande över investeringsverksamheten och kapitalmarknaden. Vid sidan av riksbanken, som intar en nyckelposition i konjunkturpolitiken, bör staten utveckla en omfattande affärsbanksrörelse. Försäkringsväsendet bör helt övertas av staten – detta icke endast för att utvidga det statliga inflytandet över kapitalmarknaden utan även därför, att den enskilda företagsamheten på detta område ur vissa synpunkter är ekonomiskt ineffektiv. Det kan säkert göras icke obetydliga besparingar genom att reducera de 21 livförsäkringsföretagen till ett enda. De höga anskaffningskostnaderna – 30-40 kronor per 1,000 kronors försäkringssumma och i vissa bolag mera – belastar särskilt tungt de livförsäkringstagare, som efter någon tid upphör med sina försäkringar. Dessa klienter får därför dålig valuta för de premier de erlagt. Och detta är ett problem av mycket stor omfattning. Det har ofta hänt, att den årliga summan av annullerade försäkringar väsentligt överstigit summan av de försäkringar, som ”mognat ut” på grund av dödsfall eller utlupen försäkringstid. Även om flera av de svårigheter, som försäkringsverksamheten brottas med, är av mer eller mindre ofrånkomlig natur, är det dock uppenbart, att vissa av dem har att göra med svagheter i själva den privatekonomiska hushållningsformen.

Slutligen får staten ett inflytande över kapitalmarknaden genom det ökade finansstöd, som genom särskilda organ ges åt enskild företagsamhet inom vissa områden. På bostadsområdet är den statliga kredit- och subventionsverksamheten numera utslagsgivande. Det kan sägas, att staten genom denna verksamhet styr större delen av bostadsproduktionen. Av växande betydelse för sysselsättningsprogrammet är också de statliga åtgärder, som går ut på att finansiellt stödja rationaliseringen inom jordbruket och skogsbruket. Till dessa olika slag av statsåtgärder skall vi strax återkomma.

Staten bör använda sitt inflytande över kreditväsendet till att hålla räntenivån så låg som möjligt. På längre sikt är detta ett mycket verksamt medel att stimulera företagsamheten.

De offentliga investeringarna

När vi fått en allmän investeringsorganisation sådan som den här skisserats, kommer offentlig och enskild investeringsverksamhet att ingå i denna såsom tämligen jämförliga led. Även de enskilda investeringarna kommer då att till sin allmänna omfattning och inriktning mera direkt än för närvarande påverkas genom beslut fattade av samhälleliga organ. Men tills vidare intar de offentliga investeringarna såtillvida en särställning, som de är de enda som omedelbart kan ökas eller minskas enligt de samhälleliga organens gottfinnande. De kommer därför att vara av utomordentlig betydelse, när det behövs snabba åtgärder i en omställningskris. Även om offentliga investeringar blir ensidigt inriktade på byggnads- och anläggningsarbeten, är de i alla fall av stort värde ur sysselsättningsynpunkt. Och ensidigheten blir mindre utpräglad i ett land som Sverige, där den statliga och kommunala sektorn av näringslivet är mera omfattande, än vad fallet blir i sådana länder, där järnvägar, kraftanläggningar, gasverk, elektricitetsverk och andra sådana företag helt eller till övervägande del behärskas av enskilda.

Av investeringsutredningen har nyligen (våren 1944) framlagts förslag om en investeringsreserv av statliga, kommunala samt en del statsunderstödda enskilda arbeten, som skulle

kunna sättas igång, om arbetstillgången minskas under budgetåret 1944 45. Programmet avser huvudsakligen sådana behov, som i varje fall anses böra tillgodoses före den 1 juli 1947, men som dock icke beaktats i den ordinarie arbetsplanen för 1944 45. Flertalet arbeten utgöres av anläggnings- och byggnadsarbeten, t. ex. vägbyggnader, fiske- och handelshamnsbyggnader, flygfältsanläggningar, cykelstigar, sjuk- och skolhus och andra offentliga byggnader. Men dessutom har upptagits rätt stora arbeten avseende elektrifiering, dubbelspår och rullande materiel för järnvägarna, elektrifiering på landsbygden, vatten- och avloppsledningar etc. Den beräknade kostnaden för hela investeringsreserven uppgår till nära 800 miljoner kronor. Om hela programmet bleve förverkligat, skulle detta ge arbete åt i genomsnitt inte fullt 90,000 arbetare under ett år, häri icke inräknat programmets indirekta verkningar. Det är emellertid icke sannolikt, att planen i dess helhet kan komma till utförande under ett år. Den är nämligen uppgjord med tanke på att det skall finnas offentliga arbeten förberedda i olika delar av landet, så att det skall kunna sättas igång arbeten, som ligger någorlunda nära till, var än tendenser till arbetslöshet börjar framträda. Något mer än en fjärdedel av beloppet eller 215 miljoner kronor kommer på den s. k. grovarbetsreserven, som skall användas i den mån det på grund av materialbrist blir svårt att tillämpa den allmänna delen av investeringsplanen.

Skulle det bli en mycket omfattande arbetslöshet, som blir starkt koncentrerad till vissa områden, räcker dock icke enbart detta program. Naturligtvis finns det många mycket nyttiga arbeten, som icke äro upptagna i programmet. I en del fall beror detta på att planerna ännu befinner sig på ett mycket förberedande stadium; det gäller exempelvis beträffande byggande av atlantflygfält, som kunde tjänstgöra såsom mellanstation för flygtrafiken mellan Amerika och Ryssland. I andra fall beror det på att man i utredningsarbetet underlåtit att räkna med vissa nya behov eller endast ägnat dem ringa intresse. Som vi längre fram skall komma till, är det lämpligt att bygga ut folkundervisningen just under den tid, då arbetsmarknaden kan behöva avlastas. Men för det ändamålet krävs utvidgade skollokaler. Kravet på att landsbygdens barn skall få mera tillfälle till fortsatt utbildning, medför ett behov av skolhem i städerna, så att föräldrarnas utgifter kan begränsas. Just när det finns tendenser till arbetslöshet, är det viktigt, att man bjuder ungdomen rikliga tillfällen till yrkesutbildning och att äldre arbetare kan få genomgå omskolningskurser. För det ändamålet behövs det också lokaler. Likaså krävs det mera lokaler, om skolmålidsprogrammet skall mera fullständigt genomföras, om behovet av daghem och lekskolor skall bli tillfredsställt o. s. v. Mer än vad som hittills skett bör vid utarbetandet av offentliga investeringsplaner tas hänsyn till sådana nyare behov.

Men även om man beaktat alla dylika behov, kan det ändå bli svårt att enbart genom offentliga arbeten av denna typ möta en verkligt svår arbetslöshetskris – såvida man icke tar sin tillflykt till arbeten, som kostar mycket mera än de gör nytta. Det är därför som vi här så starkt betonat betydelsen av att kampen mot arbetslösheten förs icke bara på en front utan på flera.

Det är naturligtvis ytterst angeläget, att den viktiga del av sysselsättningsprogrammet, som de offentliga arbetena utgör, verkligen i praktiken blir genomförd på ett tillfredsställande sätt. *Under sistlidna vinter (1943-44) har vi fått uppleva hurusom det tagit lång tid att få i gång offentliga arbeten, när det gällt att möta lokalt begränsade arbetslöshetskriser, särskilt i Västernorrlands län. Vi måste lära av dessa erfarenheter. Det är nödvändigt, att arbetena är så ordentligt förberedda, att sådana dröjsmål undvikas.* Av de arbeten, som finns upptagna i investeringsutredningens förslag, är visserligen många fullständigt detaljplanerade, men där finns också arbeten, för vilka planlägningsarbetena icke avslutats. Delvis beror detta på att det för närvarande är ont om folk, som är kompetenta att utföra tekniska planeringsarbeten. Det beror också på att många kommuner blir avskräckta av planeringskostnaderna, särskilt som de inte vet, om arbetena verkligen kommer att bli utförda. Slutligen är vissa av de

ämbetsverk, som har arbetena om hand, uteslutande intresserade för de syften, som de satts att bevaka – t. ex. vår försörjning med vattenkraft. Arbetsmarknadskommissionen kan icke kommandera dem. Och det finns ingen enskild ledamot av regeringen, som enligt nuvarande ordning har till speciell uppgift att *från sysselsättningssynpunkt* samordna hela den statliga investeringsverksamheten, som ju faller under flera olika departements domvärjo. Följden är den, att det inte finns någon högsta myndighet annat än regeringen i dess helhet, som har ansvaret för att det hela löper och som också har befogenhet att i dessa frågor ingripa gentemot underordnade myndigheter, när så behövs.

Åtminstone de båda sista svårigheterna bör emellertid relativt lätt kunna övervinnas. För närvarande kan statsbidrag utgå till kommun för planering av offentliga arbeten, men hittills har detta endast förekommit i ringa utsträckning. Investeringsutredningen har emellertid föreslagit vissa lättnader beträffande reglerna för erhållande av sådant bidrag. Det är angeläget, att en ändring i denna riktning sker. Utredningen har även föreslagit, att en särskild kommitté – en s. k. investeringsberedning – under ordförandeskap av ett statsråd skall överta ledningen för hela det offentliga arbetsprogrammet. Det behövs otvivelaktigt en anordning av denna allmänna karaktär, varigenom ansvaret i dessa angelägenheter koncentreras till en person eller ett organ. Det kan slutligen starkt ifrågasättas, om inte en viss decentralisering av arbetsmarknadskommissionens verksamhet bör företagas. Sålunda bör länsarbetsnämnderna få ökade befogenheter. Detta förutsätter att dessa organ förstärkes i sådan grad, att de blir i stånd att effektivt medverka i administrationen av de offentliga arbetena. En sådan reform förberedes också för närvarande.

Vid sidan av investeringsutredningens förslag finns även en del andra utarbetade program för statliga investeringar under tider av minskad sysselsättning. Sålunda framlade 1942 års jordbrukskommitté hösten 1943 ett förslag om vissa statsunderstödda arbeten inom jordbrukets område, avseende nyodling, betesförbättring, stenröjning, avloppsförbättring, täckdikning, nybyggnad eller reparation av ekonomibyggnader, etc. Kostnadssumman för arbeten av denna typ som beräknas kunna bli igångsatta under 1944 är emellertid så låg som 90 miljoner kronor, vartill kommer vissa belopp för bostadsförbättringar m. m. Denna summa – som även inbegriper en del ordinarie arbetsföretag – representerar naturligtvis bara en ringa bråkdel av det behov av sådana investeringar, som finns inom jordbrukets område och som behöver göras för att jordbruket skall bli mera effektivt skött och för att jordbruksbefolkningen skall kunna få en högre levnadsstandard. Svårigheten har här varit, att hushållningssällskapen icke varit tillräckligt utrustade med teknisk expertis för att kunna utföra nödvändiga planläggningsarbeten. Det är angeläget att denna brist snarast botas, i den mån som det överhuvud taget går att uppbringa kompetent teknisk planeringspersonal.

Programmet beräknas kunna ge sysselsättning åt 20,000 arbetare under ett år.¹ Det betyder, att det nästan endast kan ge arbete åt dem som tillhör jordbruksbefolkningen. Genom en utvidgning av planen – och arbetet för en sådan utvidgning fortgår givetvis – bör det emellertid bli möjligt att i ökad utsträckning anlita även annan arbetskraft. Särskilt gäller detta, om man även gör upp en plan för statsunderstödd maskinanskaffning åt jordbruket. Förslag härom torde också vara att vänta från jordbrukskommittén.

Ett av skogsstyrelsen framlagt förslag avser statshjälp för skogsvårdsarbeten av olika slag: skogsvägsbyggnader, skogsdikning, bäckrensning, återväxtåtgärder, röjningsarbeten, dikesrensning, etc. Detta förslag skulle ge sysselsättning åt omkring 25,000 helårsarbetare, varvid dock även i detta fall en del ordinarie arbetsuppgifter medräknats. Till väsentlig del skulle arbetena emellertid utföras på sommaren. Det blir härigenom möjligt att bereda

¹ Medan investeringsutredningen räknat ett år lika med 300 arbetsdagar, har jordbrukskommittén och skogsstyrelsen utgått från beräkningsgrunden 200 arbetsdagar pr år.

helårsarbete åt ett ökat antal skogsarbetare. Däremot kan man knappast öka sysselsättningsmöjligheterna för arbetare från andra yrkesområden.

Vi skall nu beröra en del andra statliga och kommunala investeringsbehov, särskilt de på bostadsförsörjningens område.

Större och bättre bostäder

Den till en början mest angelägna uppgiften inom bostadspolitiken är att utplåna den nuvarande bostadsbristen och skapa en lägenhetsreserv, som är tillräckligt stor för att göra det möjligt, att bostadsmarknaden åter kan fungera på normalt sätt. Innan en sådan bostadsreserv finnes, kan frågan om hyresregleringens avskaffande icke upptagas till diskussion.

Om icke knappheten på byggnadsmaterial lägger hinder i vägen, kan man utgå ifrån att det under de första efterkrigsåren bör kunna företagas tillräckligt verksamma åtgärder inom ramen för den nuvarande bostadspolitiken för att höja bostadsproduktionen till en sådan nivå, att härigenom erhålles ett avsevärt tillskott till den totala sysselsättningsvolymen. Bristen på bostäder är ju stor och efterfrågan på nya lägenheter kommer därför att vara betydande. *Det första målet i bostadspolitiken måste ju vara att avskaffa den nuvarande bostadsbristen.*

Man får emellertid icke räkna med att bostadsbristen kommer att representera en tillräcklig sysselsättningsreserv under någon längre tid efter kriget. Förhållandena kommer härutinnan att avsevärt skilja sig från dem som karakteriserade tiden efter föregående världskrig. Under mellankrigsperioden förstärktes nämligen den automatiskt framträdande bostadsefterfrågan genom en ökad hushållsbildning, som väsentligen berodde på den stora folkökningen i de familjebildande åldersgrupperna. Just nu håller emellertid denna folkökning i de familjebildande åldersgrupperna på att kulminera eller har redan kulminerat, och man kan därför förutse, *att en successiv försvagning i den spontana efterfrågan på nya lägenheter kommer att inträda.* Denna förändring kommer att efter hand bli mycket omfattande. Under förutsättning av att hushållsbildningsvanorna förblir oförändrade och att landsbygdens relativa flyttningsförluster per åldersgrupp blir desamma som under trettioalet, skulle antalet hushåll i tätorterna enligt byggnadslånebyråns preliminära beräkningar ökas med 18,000 per år under perioden 1946-50, medan motsvarande siffra för trettioalet skulle ha uppgått till ungefär 22,000.¹ Hushållstillskotten under perioderna 1951-55 och 1956-60 skulle uppgå till 14,000 respektive 11,000. Omkring år 1980 skulle hushållsbeståndet i tätorterna helt upphöra att öka. Det finns sålunda inga utsikter, att den under senare delen av trettioalet uppnådda nybyggnadsvolymen ens till närmelsevis skall kunna bibehållas, såvida icke vårt land får mottaga avsevärda immigrationsöverskott från andra länder, eller den på höjning av bostadsstandarden inriktade politiken i mycket hög grad intensifieras.

Det är visserligen möjligt att en stark ökning i immigrationen från andra länder kan komma till stånd på grund av förhållanden, som vi icke nu kan klart bedöma. Men det vore lättsinnigt att bygga upp bostadspolitiken på denna möjlighet. Vi måste i stället inrikta vår bostadspolitik på tillgodoseendet av de socialhygieniskt viktiga bostadsbehov, som nu icke blir tillfredsställda.

¹ Denna siffra är för jämförbarhetens skull också beräknad under förutsättning, att hushållsbildningsvanorna var oförändrade under trettioalet. I verkligheten ändrades emellertid hushållsbildningsvanorna genom s. k. hushållsprängning, i det att exempelvis ogifta vuxna barn i ökad utsträckning skaffade sig egna bostäder. Det faktiska hushållstillskottet under trettioalet var sålunda större eller 27 000 å 28 000 pr år. Det är givet att resultatet av beräkningarna för efterföljande perioder påverkas av de valda förutsättningarna såväl i detta avseende som i fråga om inflyttningen från landsbygden. Av byggnadslånebyråns verkställda alternativa beräkningar visar emellertid, att hushållstillskottet under alla förhållanden kommer att minska, om vi inte får en mycket stark immigration, och att denna minskning med tiden kommer att bli allt starkare.

Vi har så mycket större anledning därtill, som dessa otillfredsställda behov är synnerligen omfattande. *På grundval av 1933-36 års bostadsundersökningar konstaterades, att vid den tiden icke mindre än 300,000 hushåll med omkring 1,500,000 personer bodde i lägenheter, som antingen hyste mer än två personenheter per rumsenhet¹ eller av husbesökare betecknades såsom förfallna; vissa av dessa lägenheter var på en gång både överbefolkade och undermåliga.* Visserligen har bostadsförhållandena sedan dess starkt förbättrats, vilket till väsentlig del beror på den bostadspolitik som förts. *Men alltjämt kvarstår dock större delen av denna bostadsnöd.* Det är dessutom att märka, att de anförda siffrorna icke baserats på några moderna bostadshygieniska krav utan beräknats på grundval av väsentligt lägre fordringar. Fortfarande består omkring hälften av bostäderna i tätorterna av lägenheter om högst ett rum och kök, vilka enligt nuvarande begrepp är alldeles för trånga för verkliga familjer. Äldre stadskvarter är i behov av omfattande saneringsåtgärder, vilka är desto viktigare, som det ofta trånga byggnads sättet i gamla stadsområden representerar en allvarlig fara ur luftskyddssynpunkt. På landsbygden är trångboddheten minst lika omfattande som i städerna, och där är också bostädernas kvalitet och utrustning särskilt ofta otillfredsställande. Det förhållandet, att det relativa antalet familjer, som lider av dåliga bostadsförhållanden, stiger med barnantalet, ökar ytterligare angelägenheten av att den framtida nedgången i den ordinarie bostadsefterfrågan icke tillåtes leda till att arbetare i byggnadsindustrin och byggnadsmaterialproduktionen får gå arbetslösa utan i stället utnyttjas för förbättrat tillgodoseende av de bostadsbehov, som nu inte kan göra sig gällande på marknaden.

Arbetsmarknadspolitiska, befolkningspolitiska och bostadshygieniska skäl talar sålunda för en mycket betydande standardhöjning. Vi bör efter hand producera tillräckligt många lägenheter av sådan storlek, att ett boningsrum kan ställas till förfogande för varje person eller åtminstone ett boningsrum för varje vuxen människa och ett för vartannat barn. Lägenheternas kvalitet måste motsvara moderna hälsokrav. Utrustningen och planlösningen bör vara sådan, att husmödrarnas arbete i görligaste mån underlättas; detta är viktigt bland annat därför, att medvetandet om hemarbetsbördorna i barnrika familjer medverkar till den allmänna barnbegränsningen.

Om standarden minst ett boningsrum per person skulle fullständigt genomföras i tätorterna inom loppet av trettio år, och det erforderliga tillskottet av medelstora och större lägenheter härvid uteslutande skulle erhållas genom nyproduktion, skulle enligt statens byggnadslånebyrås beräkningar behöva produceras mer än dubbelt så många lägenheter och tre å fyra gånger så många eldstäder per år som vid oförändrad utrymmesstandard. Men inte ens en så betydande förbättring i standarden skulle betyda, att byggnadsindustrins kapacitet på längre sikt skulle behöva i mera avsevärd grad ökas utöver den nivå, som uppnåtts under trettioalets senare del. Under förutsättning av samma relativa flyttning från landsbygden till tätorterna som under trettioalet skulle nämligen det erforderliga eldstadstillskottet per år röra sig omkring siffran 175,000. År 1939 producerades i tätorterna 135,000 eldstäder, trots att i genomsnitt 30 procent av byggnadsarbetarna var arbetslösa under de tre första och de tre sista månaderna av detta år. Om två tredjedelar av denna säsongarbetslöshet hade eliminerats – och på en dylik utjämning av säsongrörelserna är bostadspolitiken numera inriktad – skulle med oförändrad arbetarstam ha kunnat produceras omkring 150,000 eldstäder. Förutsätter man vidare, att ytterligare rationaliseringar företages, kan det otvivelaktigt produceras ännu mera av en arbetarstam av den storlek, som vid slutet av trettioalet sysselsattes inom byggnadsindustrin. Härtill kommer dessutom, att det i praktiken knappast torde vara nödvändigt att genom saneringsåtgärder undanskaffa hela det överskott av ettrumslägenheter, som skulle uppstå på grund av utrymmesstandardens förbättring. Ty även om det ofta är tekniskt och ekonomiskt olämpligt att sammanslå mindre lägenheter i redan befintliga hus, finns dock

¹ Härvid räknades barn under 15 år såsom halv personenheter och kök såsom halv rumsenhet.

säkerligen många fall, där man genom sådana ombyggnader utan olägenhet kan bidra till det erforderliga tillskottet av större och medelstora bostäder.

Dessa överväganden stärker emellertid endast intrycket av att en mycket betydande standardhöjning måste förutsättas redan för att byggnadsindustrin i längden skall kunna vidmakthållas. Under den närmaste tioårsperioden finns dock därutöver möjlighet att tillgodose det bostadssociala och arbetsmarknadspolitiska intresset av att bostadsproduktionen i tätorterna ökas i sådan grad, att den ger sysselsättning åt ett större antal arbetare än under trettioalet – låt vara att detta måste medföra en efterföljande successiv minskning i byggnadsvolymen.

Under alla förhållanden blir en omfattande rivningsverksamhet i städerna ofrånkomlig. Det gäller att efterhand undanskaffa hela det bostadsbestånd, som icke fyller fastslagna anspråk på kvalitet, utrustning och utrymme, och som icke genom ekonomiskt försvarliga ombyggnadsarbeten kan bringas att motsvara dessa anspråk. Detta är nödvändigt dels därför att städerna måste bli fria från sådan bostadsbebyggelse, som är olämplig ur hygieniska, trafiktekniska och luftskyddstekniska synpunkter, dels för att det skall kunna beredas utrymme på bostadsmarknaden för nyproduktionen. Det behövs sålunda en effektiviserad utdömningsverksamhet avseende bristfälliga bostäder, vilket förutsätter att bostadsinspektionen förstärkes. Dessutom måste trånga och eljest olämpliga bebyggelser genom omfattande kvarterssaneringsåtgärder ändras i enlighet med moderna stadsplanemässiga krav, vilket förutsätter omfattande rivnings- och ombyggnadsarbeten. Denna saneringsverksamhet, som på lämpligt sätt bör understödjas av det allmänna, kommer efterhand att bli av mycket stor betydelse i bostadspolitiken.

En stor svårighet i detta saneringsarbete vållas genom bostadsbeståndets splittring på flera ägare. Vore bostadsbeståndet i städernas inre saneringsmogna delar i samhällets ägo, skulle förnyelsen kunna försiggå på ett väsentligt enklare och mera effektivt sätt. Kostnaderna blir också större därför att enskilda ägare – av vilka flera nyligen köpt sina fastigheter – måste ersättas, när samhället beordrar rivning av äldre bebyggelser, som inte längre motsvarar moderna stadsplanetekniska krav, men som kan ha ett av spekuleringen uppdrivet högt kapitalvärde. *Det blir därför i längden nödvändigt, att beståndet av privatägda hyreshus gradvis överföres i samhällets ägo, och likaså, att tomtmarken kommunaliseras och lägges under tomträtt.* Därmed undviks också, att framtida tomtvärdestegringar ger anledning till oförtjänta inkomster åt enskilda.

På landsbygden med dess stora flyttningsförluster blir en standardhöjning än mera nödvändig för att bostadsproduktionen skall kunna ge samma tillskott till sysselsättningen som under trettioalet eller – om möjligt – ett ännu större sådant tillskott. Den är nödvändig också av den anledningen, att bostadsstandarden på landsbygden är ännu lägre än i städerna. Även här måste det komma till stånd en effektivt arbetande bostadsinspektion – något som hittills nästan alldeles saknats. I mindre grad än tidigare bör landsbygdens bostadspolitik inriktas på konservering av det redan förefintliga bostadsbeståndet; denna metod blir nämligen ofta antingen ineffektiv eller också onödigt dyrbar, när det gäller att åstadkomma en mera avgörande standardförbättring. I stället måste ökat stöd lämnas åt nybyggnadsverksamheten. Härvid förutsättes dock, att denna nybyggnadsverksamhet planeras så, att det icke i högre grad behöver befaras att allmänna medel investeras i byggnader, som på grund av utflyttning från landsbygden relativt snart kommer att stå oanvända.

Både i städerna och på landsbygden behövs vidare ett ökat antal samlingslokaler. Där så är lämpligt, bör dessa utvecklas till mera fullständiga *fritidscentra* med bibliotek, rum för studiecirkel, lokaler för fysisk rekreation, biograf etc. I städer och samhällen måste ett tillräckligt antal lekskolor och daghem för barnen anskaffas. Både på landsbygden och i städerna skall behovet av *gemensamma tvättstugor* tillfredsställas.

Det är en hel rad olika konkreta åtgärder, som erfordras för att byggnadsverksamheten i städerna och på landet längden skall kunna hållas uppe vid önskvärd nivå. Genom upplysningsverksamhet och, i särskilt svårartade fall, genom ingripande från bostadsinspektionen måste man motverka, att - såsom icke sällan händer - familjer, som har råd till en hygieniskt tillfredsställande bostadsstandard, likväl bor i trånga eller undermåliga lägenheter. Samtidigt måste subventionsprogrammen för mindre bemedlade successivt utvidgas, så att efter hand hela det mindre köpkraftiga bostadsbehovet blir i stånd att göra sig gällande på marknaden.

För att begränsa höjningen i subventionskostnaden och ytterligare möjliggöra en allmän stegring i bostadsstandarden, bör kostnaderna inom byggnadsproduktionen och fastighetsförvaltningen sänkas genom olika åtgärder. Sålunda bör en låg räntenivå eftersträvas. Detta bör ske dels inom ramen för den allmänna räntepolitiken, dels genom fullständigande och förenhetligande av de nuvarande formerna för statlig högbelåning för bostadsändamål. Bostadstillgången bör hållas så riklig, att hyresstegringar i redan befintliga fastigheter härigenom motverkas. De kommunala myndigheterna måste vinnlägga sig om en sådan tomt-, stadsplane- och trafikpolitik, att tillgången på välbelägna och billiga tomter alltid blir tillräcklig. Produktionen av byggnadsmaterial behöver i vissa fall rationaliseras. I åtskilliga fall måste den befrias från element av monopolprisbildning, vilket bör ske antingen genom konkurrerande produktion, som, om så erfordras, bör stödjas av staten, eller genom att monopolistisk produktion övertages av statliga eller allmännyttiga företag.

Vad beträffar den egentliga byggnadsproduktionen, är förutsättningarna för en rationalisering för närvarande större än tidigare. Tack vare det förhållandet, att statliga kreditorgan fått ett avgörande inflytande över större delen av bostadsproduktionen, finns numera väsentligt ökade möjligheter att planmässigt eliminera kostnadsstegrande element inom bostadsproduktionen. Det har sålunda redan i viss utsträckning lyckats att begränsa säsongfluktuationerna. Detta arbete måste fortsättas. Sålunda bör på varje lokal byggnadsmarknad genom byggnadsnämnd eller annat organ kontrolleras, att produktionen blir på lämpligt sätt fördelad över året. Det bör ånyo undersökas, om icke antalet effektiva fardagar kan ökas, eller fardagarnas förläggning ändras på sådant sätt, att vinterbygget uppmuntras. Det bör även vara möjligt att stabilisera bostadsproduktionen på längre sikt. Genom dessa olika åtgärder undanröjes kostnadsstegrande toppbelastningar och skapas möjligheter att åstadkomma en verkligt ekonomisk planering av varje lokalt byggnadsprogram. De statliga kreditorganen har också visat sig kunna påskynda spridningen av nyare byggnadstekniska och byggnadsekonomiska rön, så att dessa hastigare än förr blir någorlunda allmänt tillämpade. I samma riktning verkar det förhållandet att kooperativa och andra storföretagare övertagit en ständigt ökad andel av bostadsproduktionen, medan tekniskt mindre väl utbildade och utrustade småföretagare i motsvarande grad fått dra sig tillbaka.

Det är viktigt, att alla dessa rationaliseringsmöjligheter ytterligare utnyttjas under efterkrigstiden. Redan av denna anledning erfordras det, att de centrala statliga kreditorganen bibehåller och efter hand än mer utvidgar sitt inflytande över bostadsproduktionen. De bör utföra systematiska jämförande kostnadsanalyser och lägga resultaten av dessa till grund för sitt arbete. Den tekniska och ekonomiska kontrollen av landsbygdens byggnadsverksamhet skall förbättras. Staten bör i väsentligt ökad utsträckning stödja den byggnadstekniska och byggnadsekonomiska forskningen, icke minst den, som avser standardisering av byggnadsmaterial. Tendensen till rationell stordrift skall ytterligare främjas genom att kommunerna i starkt ökad utsträckning uppträder såsom byggnadsföretagare.

Socialpolitik och inkomstbildning

Förbilligad konsumtion

Det gäller naturligtvis icke endast om bostadsstandarden utan om hela konsumtionen, att den sjunker med fallande inkomst och – räknat per konsumtionsenhet – med stigande barnantal i familjerna. I fråga om sådana saker som möbler och hemutrustning, kläder och skodon får mindre bemedlade och barnrika familjer ofta åtnöja sig med en standard, som ligger väsentligt under ett acceptabelt socialt minimum, enligt vad socialstyrelsens konsumtionsundersökningar visar. Det händer fortfarande i många fattiga hem, att det ligger flera barn i samma säng. Näringsstandarden är, även under fredsförhållanden, ofta lägre än vad som svarar mot hälsokraven. I ett stort antal fattiga och större hushåll blir det nästan ingenting alls över i familjebudgeten för kulturella utgifter eller för resor, nöjen och förströelser.

För att konsumtionen i alla väsentliga avseenden skall kunna höjas upp till en hygieniskt tillfredsställande standard, krävs icke endast ökade inkomster för alla eftersatta grupper. Det krävs också en effektiv upplysningsverksamhet för åstadkommande av bättre konsumtionsvanor. Och det erfordras dessutom en i olika avseenden rationaliserad organisation av produktion och avsättning.

I många fall är det för konsumenterna svårt att avgöra vilka varor, som bäst tjänar ett visst konsumtionsbehov, eller i vad mån priset motsvarar kvaliteten. Reklamen är ofta ensidig och vilseledande. Ett flertal produkter förekommer i ett övermått av olika typer och utföranden; följderna blir fördyringar såväl inom produktion som distribution. I många fall begränsas både produktion och konsumtion på grund av monopolistiska inslag i prisbildningen. I andra fall fördelas tillverkning och avsättning mellan alltför många företagsenheter, som icke kan få sin kapacitet fullt utnyttjad och som därför arbetar med onödigt höga kostnader eller erbjuder arbetskraften sämre arbetsvillkor än som skulle behövas. Ofta kan en överdriven annonskonkurrens åstadkomma ytterligare fördyringar. För åtskilliga varaktiga konsumtionsvaror tillämpas ett agentsystem, som slukar en orimligt stor andel av det pris konsumenterna får erlagga. Inom ramen för den vanliga byteshushållningen saknas det vidare möjligheter att tillvarata den överkapacitet, som ofta framträder inom viktiga produktionsgrenar, trots att de verkliga behoven icke på långt när är tillfredsställda; ett utnyttjande av denna överkapacitet skulle naturligtvis innebära, att konsumtionen ökades utan motsvarande stegring av den nationalekonomiska kostnaden.

Naturligtvis pågår ständigt en rationalisering av produktion och avsättning, till stor del åstadkommen av de konsumentkooperativa självhjälpsorganisationerna. Men det behövs ändå en hel rad olika samhälleliga åtgärder för att alla fördyringar skall kunna motverkas. Ehuru man kan räkna med att den allmänna priskontrollen i dess nuvarande form längre fram kommer att avskaffas, bör dock vissa andra åtgärder vidtagas. *Sålunda bör i handeln försålda varor i väsentligt högre grad än hittills ställas under offentlig kvalitetskontroll.* Härvid borde Statens provningsanstalt eller annat lämpligt organ i starkt ökad utsträckning undersöka sådana konsumtionsvaror, som icke kontrolleras genom Statens institut för folkhälsan. Viktiga resultat av undersökningarna bör publiceras. De offentliga organen bör över huvud intensifiera sitt arbete på att ge allmänheten ökade möjligheter att ta reda på kvaliteten hos de varor som utbjudes i handeln. I så stor utsträckning, som kan befinnas praktiskt möjligt, bör varorna förses med uppgift om material, utförande, vikt eller andra omständigheter, som konsumenten behöver känna till för att rätt kunna bedöma deras värde. Dessutom skall skolundervisningen i ökad grad utnyttjas för spridande av varukunskap. Det fria studiearbetet bör medverka i samma riktning.

Vi bör vidare utveckla systemet med goda priskontrollerade nödvändighetsvaror (jämför PK-kläder och PK-skor), som i särskilt utarbetad form använts i England. Det gäller härvid att för varje viktigare behov välja ut ett begränsat antal förstklassiga men icke lyxbetonade standardvaror samt för dessa fastställa sådana priser, som täcker produktions- och distributionskostnaderna i effektivt organiserade företag. Varorna bör förses med särskild beteckning. Alla distributörer inom vederbörande branscher bör erbjudas att föra dem och bör – vare sig de vill föra dem eller ej – åläggas att på synlig plats tillhandahålla en pris- och kvalitetsförteckning för desamma. Genom en lämpligt lagd upplysningsverksamhet bör konsumenterna få kännedom om i vilken utsträckning de genom köp av dessa varor kan tillförsäkra sig full valuta för sina pengar. I den mån artiklarna vinner konsumenternas förtroende kan de produceras och distribueras i masspartier, s. k. långa serier, vilket gör det möjligt att hålla priserna desto lägre. Om de privata producenterna och distributörerna icke skulle visa tillräckligt intresse för dessa varor för att möjliggöra produktion i stor skala, bör samarbetet i motsvarande grad koncentreras på allmännyttiga produktions- och distributionsföretag.

För det närmare utarbetandet av detta program bör under medverkan av praktiskt förfarna husmödrar företagas särskilda utredningar, specialiserade efter branscher. Härvid bör noga beaktas de olika förutsättningar och behov, som i skilda fall kan förefinnas för åtgärder av denna karaktär. Sålunda bör programmet för effektiviserad och förbilligad anskaffning av möbler, husgeråd och heminredningsartiklar ta sikte på behovet största möjliga *arbetsbesparing i hemmen*. Det kan delvis anknytas till en bosättningslåneverksamhet, som utvidgats till att även avse redan bestående familjer.

Att rationalisera hemarbetet är någonting lika betydelsefullt som jordbruksfrågan, bostadsfrågan och de övriga stora sociala och näringspolitiska frågor vilkas lösande främst hänger på samhällets insatser. Privatekonomiska vinstintressen har inte i någon större utsträckning visat sig locka till några insatser på detta område även om mer eller mindre dyrbara hjälpredskap under de sista årtiondena förts ut i marknaden. Den effektivisering av hemarbetet som här åsyftas kräver ett omfattande studium av arbetsmetoder, redskap och material, på samma sätt som det industriella rationaliseringsarbetet måste baseras på ingående tekniska undersökningar, tidsstudier, materialprovningar o. s. v. Industrirationaliseringen kommer vanligen arbetarna tillgodo endast indirekt, genom det allmänna förbilligande av produktionen, som den höjda effektiviteten medför, och de prissänkningar och lönehöjningar, som småningom blir följd; det omedelbara intresset har företagaren, som därför också lägger ned större eller mindre kostnader för att på denna väg öka sin vinst. Ingen enskild kapitalägare har däremot intresse av att lägga ned några större kostnader på att vetenskapligt studera hemarbetet och dess förutsättningar, trots att det arbetsområde det här gäller torde sysselsätta omkring 1½ miljon kvinnor. Här kommer nämligen rationaliseringsarbetets frukter de arbetande till godo direkt i form av mindre materialåtgång, ökad fritid, mindre trötthet och större trevnad i hemmen, men däremot kan det inte ge något större resultat i form av kapitalvinst. Tvärtom torde den enskilda företagsamhetens intresse ofta vara knutet till exempelvis låg hållbarhet hos husgeråden och därmed följande större försäljning. Varor med praktiskt utförande och hög teknisk kvalitet i förhållande till produktionskostnaderna har ofta så svårt att slå igenom att den enskilda företagsamheten inte kan föra fram dem på marknaden utan en reklam, vars kostnader åter upp de fördelar de annars kunde innebära.

För att ytterligare öka avsättningen av priskontrollerade standardvaror och därigenom möjliggöra prissänkningar, och dessutom för att utnyttja överkapacitet inom näringslivet och för att höja levnadsstandarden för de mindre bemedlade, bör en viss del av efterfrågan subventioneras. *Det är till exempel bättre att använda överkapaciteten inom skoindustrin till produktion av skodon, som rabatteras eller skänkes bort till skolbarn, än att låta skoarbetare*

gå arbetslösa och betala dem understöd. På samma sätt kan det av många skäl visa sig lämpligt att subventionera familjernas inköp av barnkläder, barnsängar och vissa andra nyttomöbler eller heminredningsartiklar. Arbetstyngda husmödrar i barnrika familjer skulle exempelvis kunna erhålla dammsugare och åldringar kunna få radioapparater till subventionspriser. Över huvud taget bör denna subventionsverksamhet väsentligen inriktas på barn och åldringar. Den behöver då inte förenas med någon närgången behovsprövning.

En hälsostandard åt hela folket

Kravet på en höjd levnadsstandard för folkets breda lager sammanfaller med hälsolärans fordringar. De stora brister i bostadsstandarden som finns, betyder att folkhälsan är sämre än den kunde vara. Även i fredstid är näringsstandarden i Sverige ofta otillfredsställande. Icke sällan förekommer till och med rent kvantitativa brister i livsmedelskonsumtionen. Vanligare är de kvalitativa bristerna, d. v. s. bristerna i födans sammansättning. Sålunda är halten av äggvita, mineralämnen och vitaminer mycket ofta otillräcklig. Delvis beror detta på den i Sverige ovanligt låga konsumtionen av grönsaker och frukt. Endast en minoritet av svenska folket har en livsmedelskonsumtion, som i varje avseende fullt tillgodoser alla näringshygieniska krav. Dessa förhållanden kan delvis sammanhänga med dåliga hushållsvanor, otillräcklig varukunskap, bristande förmåga att tillaga kosten på lämpligt sätt eller att ge den en näringshygieniskt riktig sammansättning. I sådana fall är ett intensifierat upplysningsarbete på sin plats. Men bristerna beror också i mycket hög grad på ekonomiska förhållanden, d. v. s. på att inkomsten är för låg eller att barnantalet i familjen är för stort i förhållande till inkomsten.

Allt det som kan göras för att höja levnadsstandarden för mindre bemedlade, vare sig det sker genom sysselsättningspolitiken, genom lönepolitiken, genom socialförsäkringen eller på annat sätt, betyder att folkhälsan blir bättre. Förverkligandet av en högre standard utgör därför en produktiv insats. Ty arbetskraften är den viktigaste av alla produktiva tillgångar. *Vad som görs för att bereda bättre näringsförhållanden, höjd bostadsstandard och större grad av ekonomisk säkerhet åt dem som arbetar eller kommer att arbeta, är inte något som "belastar samhällsekonomin". Det är i stället fråga om en investering för vinnande av ekonomiskt betydelsefulla syftemål.*

Alldeles särskilt betydelsefullt är det att barnen växer upp under goda materiella betingelser. Den som farit illa under barnaåren kan få sin hälsa förstörd för hela livet. Spädbarnsdödligheten är större i lägre inkomstklasser än i högre. Det betyder, att den kan minskas genom att standarden höjs och hälsovården förbättras. Om man bortser från de mera välsituerade familjerna, är det en allmän regel, att levnadsstandarden blir lägre ju högre barnantalet är. Det innebär, att flertalet barn fostras i familjer, som har en lägre levnadsstandard än den genomsnittliga. Officiella bostadsundersökningar har visat, att proportionen av barn, som lider av dåliga bostadsförhållanden, är större än motsvarande proportion av vuxna. På samma sätt är det procentuella antalet barn, som tillhör familjer med otillfredsställande livsmedelskonsumtion, större än procenten av vuxna, som är medlemmar i sådana familjer.

Dessa förhållanden är viktiga även ur andra synpunkter än folkhälsan. De representerar en orättvisa mot dem, som svarar för att svenska folket vidmakthålles. Härigenom skapas ekonomiska motiv för en så stor barnbegränsning, att det efter hand blir en ständigt fortgående folkminskning. Det är därför desto viktigare, att levnadsstandarden för familjer med barn höjes genom jämnare fördelning av barnkostnaden.

Vid sidan av de åtgärder, som går ut på att förbättra levnadsstandarden erfordras i hälsoarbetet speciella åtgärder av olika slag.

Sålunda bör programmet om *fria skolmåltider* åt alla skolbarn efterhand bli fullständigt genomfört. I det fallet ligger vi efter i utvecklingen jämfört med flera andra länder. Den fria skolmåltiden är av särskild betydelse på landsbygden, där fortfarande många barn har så långa skolvägar, att de inte hinner hem på frukostrasten och får leva på matsäckskost ända tills de kommer hem sent på eftermiddagen. Skolmåltiden lättar arbetsbördan i barnrikehemmen, hjälper de förvärvsarbetande mödrarna. Och den förbättrar på ett påtagligt sätt många barns allmäntillstånd och förmåga att tillgodogöra sig undervisningen.

Den *förebyggande mödra- och barnvården* behöver ytterligare utvecklas. Bland annat bör barnvårdscentralerna vid behov kunna dela ut anvisningar på fria skyddsfrödoämnen för mödrar och barn. Hela sjukvårdsväsendet och den förebyggande hälsorådsgivningen bör utbyggas så, att varje medborgare vid behov skall kunna erhålla tillräcklig hjälp utan att i allmänhet behöva befara, att t. ex. varje besök på poliklinik skall vålla onödig tidsspillan på grund av omfattande köbildning eller att läkarbehandlingen skall bli helt summarisk. *Aborterna* utgör ett av våra största hälsoproblem. Varje år förekommer sannolikt ett par tiotusental abortfall. Denna sociala sjukdomsföreteelse måste bekämpas, bland annat genom effektivare mödrahjälp. Det behöver skapas *ökade möjligheter för rationell eftervård av partiellt arbetsföra*.

Skyddet mot *yrkessjukdomar och olycksfall i arbete* måste ytterligare utvecklas. Under 1940 – det senaste år, för vilket det f. n. finns någon färdig statistik – inträffade hos arbetsgivare med mer än fyra arbetare icke mindre än 11 olycksfall per 100 årsarbetare. Antalet på grund av dessa olycksfall förlorade arbetsdagar per årsarbetare uppgick till 9, vilket är en 160 gånger högre siffra, än som erhålles, när samtliga på grund av arbetskonflikter förlorade arbetsdagar slås ut på samma antal årsarbetare. Till stor del beror detta på att yrkesinspektionen har alldeles otillräckligt med personal. Den hinner inte på långt när inspektera varje arbetsplats varje år. Den förfogar inte över en enda heltidsanställd läkare, trots att det industriella arbetarskyddet i mycket hög grad är en medicinsk och hygienisk angelägenhet. Det är därför föga underligt, att det – vid sidan av många ur hälso- och skyddssynpunkt förstklassiga anläggningar – finns en stor mängd arbetsplatser, där de hygieniska förhållandena fortfarande är usla. Den saken är för övrigt av intresse också ur en annan synpunkt: en förbättring av rådande missförhållanden på sådana arbetsplatser skulle säkerligen ge många nya arbetstillfällen, som kunde komma väl till pass under en omställningskris. Yrkesinspektionens arbete kompletteras genom de lokala säkerhetskommittéernas och skyddsombudens insatser. På många platser har dessa arbetarrepresentanter kunnat nå goda resultat. Men det finns också flera arbetsställen, där deras arbete behöver intensifieras. Mycket viktigt är också, att de enskilda arbetarna visar ett vakert intresse för dessa betydelsefulla frågor. Det säger sig självt, att det ofta behövs en betydligt mera positiv medverkan från företagarnas sida.

Blir det minskad tillgång på arbete, kommer säkert från flera håll att framställas krav på att arbetstillfällena skall ransoneras, t. ex. genom begränsning av rätten till förvärvsarbete för gifta kvinnor eller genom förkortning av den lagstadgade arbetstiden. Det kan också visa sig praktiskt lämpligt att tillgripa vissa former av arbetsransonering i särskilda fall och för kortare perioder – dock icke den, som tar sin utgångspunkt i arbetarnas kön och civilstånd. Men denna negativa kamp mot arbetslösheten får inte upphöjas till ledande princip i arbetsmarknadspolitiken. Vårt syfte måste vara att skapa nya arbetstillfällen – inte att ransonera de gamla. Vi måste arbeta mera och icke mindre, om vi skall kunna höja den allmänna levnadsstandarden så mycket, som vi önskar göra det.

Härmed är dock icke sagt, att icke en ytterligare begränsning av arbetstiden i många fall kan vara erforderlig av andra anledningar. Fortfarande finns grupper av arbetare, för vilka arbetstiden är alldeles oregrerad eller endast ofullständigt reglerad, och som är i behov av ordnade förhållanden. Det finns också arbetare, som berörs av arbetstidsregleringen, men som

har så påfrestande arbete, att en ytterligare begränsning av arbetstiden för deras vidkommande är erforderlig ur rena hälsosynpunkter; man tänker här bland annat på skiftarbetet. Det finns säkert också fall, då en högre arbetseffekt kan nås genom kortare arbetsvecka. Vidare är det på längre sikt naturligt, att en höjning av levnadsstandarden delvis uttages i form av en gradvis skeende förkortning av arbetsveckan eller en utökning av semestern.

I den mån det finns sådana anledningar att förkorta arbetstiden eller utöka semestern, är det naturligt att övergången sker under tider av minskad arbetstillgång.

Demokratiserad undervisning

Det är farligt för demokratins bestånd, att det finns så stora skillnader i skolutbildning mellan olika samhällsklasser. Kanske mer än något annat bidrar detta till att konservera klasskillnaderna. Ty de medverkar mycket starkt till att göra klasskillnaderna ärftliga. Den vanliga folkskolan ger ett relativt begränsat mått av bildning. Och utsikterna att få åtnjuta fortsatt skolundervisning beror till mycket stor del på boningsorten och på föräldrarnas inkomst. Det betyder, att många som saknar läshuvud får en omfattande skolutbildning, medan andra ungdomar med vida bättre förutsättningar inte alls blir i tillfälle att utveckla sina anlag. Det betyder också, att urvalet av personer, som kan användas på ledande poster i produktion och samhällsliv, blir väsentligt mindre tillfredsställande, än vad som skulle vara nödvändigt. Inte bara ledarna utan större delen av tjänstemannakåren i offentlig förvaltning och enskilt näringsliv rekryteras övervägande från andra skikt än de breda lager, som spelar en alltmer dominerande roll i landets politiska liv. Härigenom uppkommer en motsättning mellan politisk makt å ena sidan och ekonomiskt och administrativt inflytande å den andra, vilket kan vålla allvarliga störningar. För den enskilde är de ekonomiska utbildningshindren desto mera allvarliga, som individens möjligheter att göra sin duglighet gällande numera i allt högre grad beror av hans teoretiska och praktiska utbildning.

Vi måste för det första avsevärt förbättra den allmänna folkundervisningen genom ökning av antalet obligatoriska skolår. Målet bör vara att efter hand skapa en nio å tioårig enhetsskola, som kan ge en god medborgerlig och mänsklig bildning. En mera omfattande utbildning åt alla med undervisning i ett främmande språk gör skillnaden mellan olika samhällsklasser och mellan stad och land mindre. Genom denna utvidgning av den allmänna folkundervisningen blir dess betydelse som kulturinstitution större. I de högre klasserna bör denna skola differentieras efter olika praktiska och teoretiska utbildningsbehov. Genom att övergången till olika slag av teoretisk och praktisk vidareutbildning kan ske senare än under nuvarande förhållanden, blir det också en avsevärd lättnad för ungdomen på landsbygden och på mindre platser, dit institutioner för fortsatta studier i regel icke kan förläggas.

Dessutom måste den praktiska och teoretiska vidareutbildningen – både den mera skolbetonade och den universitetsmässiga – bli lättare tillgänglig för såväl ungdomen från landsbygden som från städernas mindre bemedlade familjer. Sålunda inrättas skolhem för landsbygdens barn på de platser, där det finns skolor för teoretisk och praktisk vidareutbildning. Skolavgifterna slopas helt. De studerande får fri skolmateriel, fria skolmåltider och fria skolresor. I många fall kan det vara lämpligt att organisera partiell försörjning för de studerande genom deltidsarbete. De för studiearbete mest lämpade erhåller statliga stipendier. *De ekonomiska utbildningshindren skall fullständigt brytas för all ungdom som har lust och fallenhet att väl tillgodogöra sig en vidareutbildning utöver den allmänna enhetsskolan.*

Även studerande vid enhetsskolan bör givetvis erhålla fria skolmåltider, fri skolmateriel och liknande förmåner. Elever i trånga ekonomiska förhållanden bör därutöver få ytterligare stöd, så att de verkligen blir i stånd att följa undervisningen under hela den obligatoriska skoltiden.

Det kommer att anföras, att ett sådant program skulle skapa ett överskott av arbetskraft med högre utbildning. Man skulle få ett den ”överkvalificerade” arbetskraftens problem. Till stor del är emellertid detta ett skenproblem. Den tidigare relativa knappheten på personal med högre utbildning, i förening med det förhållandet, att utbildningskostnaderna i oproportionerlig grad burits av den enskilde, har ofta skapat förväntningar om merinkomster, som måhända icke kan infrias, när det relativa ”bildningsmonopolet” spränges. Men om blott anspråken på sådana merinkomster skruvas ned, och det inte längre fattas som en naturlig sak, att varje person, som erhållit en mera grundlig medborgerlig skolning, därför skall ha rätt att få ett s. k. fint arbete, kommer situationen att bli en helt annan. De ökade investeringarna för utbildningsändamål medför emellertid stegrade krav på yrkesvägledningen, som dock icke får träda i skråintressenas tjänst utan måste beakta de olika yrkenas sannolika expansionsmöjligheter.

Trygghet mot inkomstbortfall

Som vi förut framhållit, kan programmet om full sysselsättning inte tas i den bokstavligen bemärkelsen, att den statistiskt registrerade arbetslösheten skulle sjunka ända ned till noll. Det kommer även i framtiden att finnas säsongarbetslöshet, omsättningsarbetslöshet, arbetslöshet som beror på omställningar inom produktionen eller som betingas av sådana inflytelser från utlandets konjunkturrörelser, som vi inte kan undandra oss. Och blir det en ytterligare skärpt brist på kol och andra råvaror under den första övergångstiden, kan detta leda till en tillfällig ökning i arbetslösheten, som det blir mycket svårt att motverka. Men bortsett från denna sista eventualitet vill vi – som tidigare deklarerats – med all makt verka för att arbetslösheten begränsas så, att dess genomsnittliga omfattning åtminstone blir mindre än under de så kallade goda åren mot slutet av trettioalet.

Vid arbetslöshet som är ofrånkomlig skall folk ha inkomster som är tillräckliga för uppehållet. Det inkomstbortfall, som skulle uppstå om arbetslösa lämnades utan hjälp, vore farligt inte bara för de arbetslösas levnadsstandard. Det skulle dessutom kunna skapa eller förvärra en depression. Den nuvarande arbetslöshetsförsäkringen måste utvecklas så, att den omfattar alla arbetstagare. Den måste ge en daghjälp, som är mera tillräcklig för uppehållet än den nuvarande. Detta förutsätter givetvis ökade statsbidrag. Intill dess att detta mål har nåtts, måste vid sidan av arbetslöshetsförsäkringen finnas en direkt kontantunderstödsverksamhet för sådana arbetslösa, som icke omfattas av försäkringen. Även denna måste ge bättre hjälp än den nuvarande. Den dualism, som för närvarande finns mellan kontantbidragsverksamhet och arbetslöshetsförsäkring, får icke föranleda, att man underlåter att göra förbättringar av rädsla för att den ena av de två stödformerna skulle komma att ge för höga bidrag i förhållande till den andra.

Var går gränsen för den höjning av kontantinkomsterna för arbetslösa som kan ifrågakomma? Det viktigaste motivet för en sådan begränsning är naturligtvis, att en person vanligen icke bör ha lika hög inkomst när han är arbetslös som när han är fullt sysselsatt. Han måste ha ett ekonomiskt motiv att söka arbete. Det finns emellertid fall, då detta skäl för begränsning av de arbetslösas inkomster bortfaller. Om det för ett stort antal arbetare på vissa orter praktiskt taget inte finns något arbete att få är det inte av så synnerligen stort värde, att alla arbetare just då skall vara på ständig jakt efter det som inte finns. I ett sådant läge är det dessutom särskilt angeläget, att de arbetslösas köpkraft bibehålles i så hög grad som detta är möjligt för att depressionstendenserna icke skall ytterligare förvärras. Därför bör det utredas om man icke kan betala ut en daghjälp som ej understiger den förutvarande arbetslönen till arbetslösa i mera utpräglade arbetslöshetsområden eller till personer som varit utan arbete under viss längre tid.

Men naturligtvis skall man i första hand bereda de arbetslösa arbete. *Lönen vid de offentliga arbetena skall givetvis utgå enligt vanliga avtalsmässiga regler.* Detta blir självklart, när det

gäller sådana arbeten, som utföres i öppna marknaden. I fråga om vissa arbeten blir det emellertid nödvändigt att tillämpa ett hänvisningsförfarande. Det är nämligen icke säkert, att det går att bereda tillräckliga arbetstillfällen för städernas och övriga arbetslöshetscentras sysslolösa arbetare på hemorten eller i närheten av denna. En del av städernas arbetare måste då hänvisas till arbeten utanför hemorten, ofta på landsbygden. En del av dessa arbeten på landsbygden kan lätt dra till sig arbetskraft som redan har arbete. Det är för att säkerställa, att just de arbetslösa placeras på offentliga arbeten, som det i viss utsträckning erfordras ett hänvisningsförfarande. Men detta får naturligtvis icke föranleda, att lönen nedsättes under den avtalsmässiga nivån. När en arbetslös hänvisas till ett beredskapsarbete utanför hemorten och härvid blir nödsakad att kvarlämna sin familj så att hans levnadskostnader ökas, bör utöver avtalsenlig lön även utgå särskild *familjelön*.

Liksom arbetslöshetsförsäkringen bör även *sjukförsäkringen* göras allmän. Detta är den viktigaste reform som behövs för att avlasta fattigvården. Även *folkpensionerna*, invaliditetspensionerna, blindhetsersättningen och andra socialförsäkringsformer är i behov av förstärkning.

Positiv lönepolitik

Det första målet i lönepolitiken är, att 1939 års reala lönenivå snarast möjligt återställs. Detta bör kunna ske, när varuförsörjningen i landet blir så tillfredsställande, att skälen bortfaller för att arbetstagarna skall behöva åtnöja sig med nuvarande nedpressning i levnadsstandarden, som ju betingas av den rådande varubristen. Om levnadskostnaderna sjunker till indextal av omkring 220, kan målet nås även om nu utgående penninglöner bibehålles. Skulle levnadskostnaderna minska i mindre grad än så eller icke alls, måste penninglönerna däremot höjas redan för att detta första löneprogram skall kunna genomföras.

Det gäller att förhindra, att ett eventuellt prisfall genom att inverka på inkomsterna får sådan omfattning, att det medverkar till allmän depression och arbetslöshet på det sätt som skedde under åren 1920-1922. Den vid fredsslutet väntade prissänkningen bör därför icke få dra med sig någon återgång i penninglönerna. Enligt nuvarande ramavtal skall det rörliga tillägget bibehållas även om levnadskostnaderna sjunker från nuvarande 240 ned till 221. Sjunker indextalet till 220 eller därunder kan arbetsgivarna uppsäga avtalet. Arbetarparten är sålunda numera icke längre bunden av någon bestämmelse om att sänkning i prisnivån skall föranleda minskning av penninglönerna.

Sedan 1939 års reala lönestandard återuppnåtts bör efterhand ytterligare löneförbättringar kunna vinnas. Hade kriget icke kommit, skulle redan trettiotalets produktionstekniska framsteg ha gjort det möjligt för arbetarna att exempelvis under 1940 och 1941 vinna avsevärda ytterligare löneförbättringar. Ty som vi vet var produktionsutvecklingen under trettiotalet starkare än löneutvecklingen – delvis dock beroende på att levnadsstandarden höjdes även på andra vägar än genom löneökning. Om kriget tillfälligt undanröjde dessa förutsättningar för stegring i reallönen, bör freden efterhand återställa dem. Och efter kriget kan vi dessutom räkna med ett fortsatt tekniskt framåtskridande, vars frukter måste komma även arbetarna till del. Det gäller dels att höja den allmänna lönenivån, dels att särskilt uppmärksamma i löneavseende eftersatta arbetargrupper. Den under kriget uppnådda förbättringen i den relativa lönestandarderna för skogs- och lantarbetare bör bibehållas och ytterligare ökas.

Arbetarnas lönepolitiska strävanden har ofta hämmats därigenom, att vissa företag inom en industri varit sämre organiserade än andra och därför haft en svagare lönebetalningsförmåga. Detta har lett till att lönerna inom de enskilda industrierna ofta blivit starkt olikformiga. Trots denna olikformighet har låglöneföretagen dock dragit ned hela nivån så mycket, att arbetarna vid de bättre organiserade företagen fått åtnöja sig med en alltför liten del av produktionsresultatet. En viktig förutsättning för fortsatt framgång i lönepolitiken även på längre sikt är därför, att de sämre företagen rekonstrueras i tekniskt och organisatoriskt hänseende, så att

deras lönebetalningsförmåga ökas. Om de enskilda företagen icke av egen drift vidtager tillräckliga åtgärder i denna riktning, måste de på det ena eller andra sättet förmås därtill. Detta kan ske genom att arbetarna skaffar sig ökat inflytande över driftsledningen – en möjlighet som vi skall återkomma till. Det kan också ske genom att statsmakterna stimulerar företagen till sådana saneringar, som kan befinnas nödvändiga. I den mån praktiskt taget full sysselsättning uppnås inom näringslivet, blir det också lättare att pressa företag med svag lönebetalningsförmåga till erforderliga rationaliseringar.

Rättvisa åt kvinnorna

De kvinnliga arbetarnas förhållanden utgör ett särskilt problem. Det får anses vara en naturlig sak, att kvinnor, som sysselsätts såsom ersättare för inkallade män, får lämna sina anställningar, om detta är nödvändigt för att bereda plats åt från beredskapstjänstgöring återvändande manliga arbetare, på samma sätt som andra ersättare kan få lämna sitt arbete av enahanda anledning. Det är lika naturligt att eventuella produktionsinskränkningar, som följer regeln, att den sist anställda skall först permitteras, automatiskt kommer att i något högre grad gå ut över kvinnorna, i den mån som dessa är särskilt talrika inom den del av personalen, som anställts under de sista åren. I de fall då vid avskedande eller permitteringar hänsyn togs till arbetarnas försörjningsplikt, kommer detta likaledes att drabba kvinnorna hårdare än männen, eftersom kvinnorna i relativt färre fall är familjernas huvudförsörjare. Men under inga omständigheter får könet i och för sig utgöra skäl för någon särbehandling. Kvinnorna får icke betraktas såsom någon sorts andra klassens medlemmar i arbetarnas organisationer. De har samma rätt till skydd som övriga medlemmar. Någon begränsning i exempelvis gift kvinnas rätt till förvärvsarbete får icke förekomma. Därest vid knapphet på arbetstillfällen hänsyn togs till att vissa arbetare kan försörjas av närstående, skall denna synpunkt tillämpas konsekvent i fråga om alla sådana arbetare oavsett kön och familjeställning och inte endast i fråga om kvinnor, vilkas män åtnjuter inkomst.

Även om en ransonering av arbetstillfällena efter försörjningsförhållandena ibland skulle anses vara lämplig vid de enskilda arbetsplatserna under själva fredsomställningen på arbetsmarknaden eller vid senare inträdande produktionsomläggningar, får denna metod dock icke bli någon huvudsak i den allmänna politiken på längre sikt, vilken – enligt det föregående – i stället bör inriktas på åstadkommande av full sysselsättning. I och med att ett sådant expansionistiskt ekonomiskt program genomföres, skapas nya förutsättningar för nedbrytande av de ofta meningslösa skrankor, som begränsar kvinnornas verksamhetsområden på arbetsmarknaden. Och dessa förutsättningar bör då tillvaratagas. Vi har icke råd med några konstlade hinder för utnyttjande av den kvinnliga arbetskraften, om vår produktion skall kunna nå det omfång, som erfordras för att bristerna i levnadsstandarden skall kunna utplånas.

Det är emellertid av stor vikt, att kvinnorna icke vinner tillträde till nya arbetsområden enbart därför, att de på grund av lägre löner underbjuder männen. Det är likaledes av vikt, att manliga arbetare icke har detta samma skäl att motsätta sig kvinnlig konkurrens.

Löneskillnaderna mellan män och kvinnor, som för närvarande uppgår till omkring en tredjedel av den manliga lönen, måste sålunda utjämnas och likalönsprincipen successivt genomföras. Likalönsprincipen innebär, att samma lön skall betalas för arbete av samma omfattning och kvalitet oavsett arbetarens kön. Detta betyder för det första att lönesatserna vid ackordsarbete måste vara lika för män och kvinnor. Men även tidlönesatserna bör vara lika för alla som gör likvärdiga produktionsinsatser.

Höjd standard åt jordbruksbefolkningen

I fråga om flertalet grupper av eftersatta arbetare och andra yrkesutövare gäller, att deras otillfredsställande villkor till väsentlig del beror på de allmänna ekonomiska förhållandena inom de näringar, som ger dem deras bärning – och dessutom naturligtvis på svårigheten för

dem att vinna tillträde till arbetsområden, som erbjuder bättre utkomstmöjligheter. En tillräcklig höjning av levnadsstandarden för sådana yrkesutövare kan i längden vinnas endast genom en teknisk och organisatorisk sanering av de näringar, där de arbetar, i vissa fall i förening med en avlastning till andra näringsgrenar av den arbetskraft, som efter genomförandet av rationaliseringsåtgärderna eventuellt kan finnas vara övertalig.

Så är fallet beträffande flera industrier med låg lönebetalningsförmåga. Så är fallet också i fråga om jordbruket.

Oaktat alla framgångsrika jordbrukspolitiska strävanden lever fortfarande stora delar av jordbrukarbefolkningen på en låg standard. Detta gäller sålunda om ett mycket stort antal småbrukare. Lantarbetarnas årsinkomster har visserligen i så hög grad förbättrats, att de – när samtliga naturaförmåner medräknats till sina fulla värden – synes ligga i närheten av årslönerna för de sämst betalda industri- och anläggningsarbetarna på lägsta dyrort. Men detta beror delvis på den långa arbetstiden i jordbruket. Och fortfarande är lantarbetarnas årsinkomster betydligt lägre än den genomsnittliga årsinkomsten för samtliga manliga industriarbetare – detta sagt med all reservation för svårigheten att exakt beräkna värdet av olika naturaförmåner.

Den minimistandard, som skall förverkligas för befolkningen i dess helhet, måste självklart också komma dem till del, som nu arbetar inom jordbruket. Detta måste vara jordbrukspolitikens huvudsyfte. För att målet skall kunna nås, erfordras ett produktionskraftigt och rationellt bedrivit inhemskt jordbruk såsom huvudleverantör av våra viktigaste livsmedelsråvaror; detta jordbruk bör icke ge sina utövare och arbetare lägre betalning än vad motsvarande slag av arbetskraft, inom övriga näringsgrenar, erhåller i ersättning. Dessutom måste sysselsättningen inom andra delar av näringslivet vara tillräckligt omfattande för att utkomst skall kunna beredas åt sådana jordbrukets företagare och arbetare, som måste hämta en del av sin bärning från annat håll än jordbruket, eller som helt nödgas övergå till annan verksamhet.

Vid uppläggnen av denna jordbrukspolitik måste man beakta de mycket stora ekonomiska olikheterna inom jordbruket och de olika förutsättningar för lönsam drift, som finns inom olika typer av jordbruk. Av följande tabell framgår, hur brukningsdelarna och åkerarealen fördelar sig efter brukningsdelarnas storlek:

Brukningens antal och åkerareal år 1937

Brukningsdelar med hektar åkerareal	Brukningsdelar		Åkerareal	
	Antal	Procent	Hektar	Procent
0.26-1 hektar	52 335	12.5	41 751 ¹	1.1
1-2	58 990	14.1	99 315	2.6
2-5	113 722	27.2	413 677	11.1
5-10	97 298	23.2	728 672	19.5
10-20	60 441	14.4	864 178	23.2
20-30	17 518	4.2	431 415	11.6
30-50	10 969	2.6	421 621	11.3
50-100	5 077	1.2	347 133	9.3
över 100	2 294	0.6	383 276	10.3
Summa	418 644	100.0	3 731 038	100.0

Den totala åkerarealen är ungefär jämnt delad mellan följande tre grupper av brukningsdelar: sådana med högst 10 hektar åkerjord, sådana med mellan 10 och 30 hektar och sådana med

¹ Inkl. 4.721 hektar tillhörande brukningsdelar med högst 0.25 hektar åker.

över 30 hektar åker. Men efter antalet räknat omfattar den sistnämnda gruppen knappt 5 procent av alla brukningsdelar (med över 0.25 hektar åker), medan mellangruppen inbegriper mindre än 20 procent. Omkring 320 000 jordbrukare eller mer än tre fjärdedelar av samtliga får åtnöja sig med vardera mindre än 10 hektar åker eller sammanlagt föga mer än en tredjedel av den totala åkerarealen, medan återstående två tredjedelar av arealen står till de övriga 95 000 jordbrukarnas förfogande. Och det kan tilläggas: jordbruk om högst 10 hektar hade 1940 en total folkmängd av 860 000 personer, under det att medelstora och större jordbruk hade en befolkning av 660 000 personer, häri inräknat den övervägande delen av lantarbetarklassen.

Man brukar vanligen indela jordbruken i följande fyra kategorier: stödjordbruken, de ofullständiga jordbruken, familj jordbruken och de större jordbruken.

Stödjordbruken består av små jordbruk omfattande 0.26-2 har eller något därutöver. Det utmärkande för dessa är, att innehavarna lever på en inkomstkombination från dels eget jordbruk, dels lönearbete omfattande skogskörslor, småindustri, byggnads- och anläggningsarbete, arbete å annans jord etc. Denna jordbrukstyp kan anses vara fullt rationell i den mån som tillräcklig fyllnadssysselsättning står till buds för stödjordbrukens innehavare. En olämplig jordbrukstyp utgör däremot de ofullständiga jordbruken, vilkas innehavare icke har full sysselsättning på den egna brukningsdelen och icke heller finner tillräckligt utfyllnadsarbete på annat håll. Dessa ofullständiga jordbruk återfinnes oftast inom gruppen 2-10 har åker. De har antagits utgöra omkring 100 000, men antalet varierar alltefter arbetstillgången. De s. k. *familj jordbruken* beräknas ge en familj full sysselsättning och bärning men däremot icke härutöver kräva någon lejd arbetskraft annat än tillfälligtvis. Särskilt i landets södra delar kan de ej sällan vara något mindre än 10 hektar, men vanligen återfinnes de inom gruppen 10-30 hektar. Storleken av den brukningsdel, som i det enskilda fallet skall motsvara dessa krav, blir dock beroende av särskilda förhållanden, t. ex. förekomsten av skog. Dessutom inverkar givetvis antalet arbetsföra familjemedlemmar. Av denna anledning kan ett jordbruk erfordra lejd arbetskraft, medan barnen är små eller sedan de eventuellt lämnat hemmet, men likväl vara otillräckligt för full sysselsättning när ett större antal vuxna barn finns på gården. Detta är ett av skälen, varför *de större driftsenheterna* ger den säkraste bärningen.

I stort sett varierar jordbruksdriftens lönsamhet i direkt proportion till driftsenhetens storlek. De smärre brukningsdelarna måste antingen vara utan maskiner eller är ur stånd att fullständigt utnyttja maskinerna vilket betyder, att kostnaderna för maskin användningen blir orimligt höga; i någon mån kan dock dessa olägenheter motverkas genom gemensam maskin användning. Även kostnaderna för byggnaderna blir synnerligen betungande för det mindre jordbruket. De små brukningsdelarna blir – också väsentligen av kostnadsskäl – icke i samma utsträckning som de större försedda med täckdikningar och cementerade gödselstäder. Dessutom blir arbetskraften väsentligt mindre effektivt utnyttjad inom det mindre jordbruket. Ett tydligt – om än sannolikt något överdrivet – belägg på hurusom jordbruksdriftens ekonomiska resultat, räknat per enhet av arbetskraften, är mindre tillfredsställande på smärre brukningsdelar än på större, ges i en utredning, som verkställdes av direktör A. H. Stensgård i Sveriges Lantbruksförbund på grundval av professor Nannessons räkenskapsresultat för omkring 1 200 jordbruk. Denna bristande effektivitet hos de – vad antalet och folkmängden beträffar – dominerande mindre brukningsdelarna representerar jordbrukets allra viktigaste *rationaliseringsbehov*.

Efter kriget kommer emellertid jordbruksbefolkningen dessutom att möta andra svårigheter. Om också praktiskt taget full sysselsättning bibehålles, kan dock behovet av *tillfällig* arbetskraft från jordbruket komma att sjunka inom andra arbetsområden. Vagarbetet har redan till övervägande del blivit yrkesmässigt. Även i skogsbruket och i jordbrukets byggnadsproduktion gör sig en tendens gällande att i ökad utsträckning använda yrkesarbetare.

Efter kriget kommer sannolikt också nya *avsättningssvårigheter* att framträda. Dessa blir dock antagligen icke av större betydelse under de första efterkrigsåren. Ty dels kommer livsmedelsbristen under dessa första efterkrigsår fortfarande att vara betydande inom stora delar av Europa, dels kommer det antagligen att dröja något eller några år, innan den svenska livsmedelsproduktionen fullt återuppnår förkrignivån. Detta läge kan emellertid under ett senare stadium ganska snabbt ändras. När jordbruket kommer ordentligt igång i övriga europeiska länder, kommer den transoceaniska livsmedelsexporten att utöva ett ökat tryck på den svenska marknaden. Samtidigt kommer den kontinuerliga produktivitetsförbättring inom jordbruket, som karakteriserade förkrigstiden, sannolikt att fortsätta, och detta torde efter hand leda till att livsmedelsproduktionen inom Sverige till och med nå större omfattning än under förkrigsåren. Om inga motåtgärder vidtas, leder detta i sin tur till ett pristryck, som kan medföra allvarliga inkomstförsämringar för jordbruksbefolkningen. Dessa avsättningssvårigheter skulle bli särskilt utpräglade, om samtidigt en omfattande arbetslöshet framträdde inom övriga näringsgrenar.

Dylika överproduktionstendenser kommer sannolikt att framträda, även om jordbruket erhåller ett verksamt skydd i fråga om framställningen av alla sådana livsmedel, som utan oproportionerligt höga kostnader kan produceras i Sverige. Detta betyder, att det svenska jordbruket – trots avfolkningstendenserna – sannolikt kommer att framstå såsom *överbefolkat*. Visserligen finns det vid rådande löneläge färre lantarbetare och särskilt kvinnliga sådana, än vad som svarar mot efterfrågan. Det finns också många äldre brukare, som har svårt att reda sig, därför att deras vuxna barn lämnat dem för att gå till städerna. I denna mening råder det otvivelaktigt en svår brist på arbetskraft inom vissa delar av jordbruket, och den tenderar att starkt växa i betydelse. Men den totala arbetskraften inom jordbruket, som till övervägande del utgöres av de små företagen och deras familjemedlemmar, kommer dock antagligen några år efter kriget att befinnas vara större, än vad som erfordras för att täcka landets behov av sådana jordbruksprodukter, som – utan uppoffrande av viktiga ekonomiska hänsyn – lämpligen kan framställas inom landet. Såsom framgått av det föregående, är detta överbefolkningsproblem ingenting annat än en småbrukarfråga.

Härmed har några av de viktigaste problemen i jordbrukspolitiken påvisats. Det gäller nu att ange vilka huvudtyper av åtgärder, som förefaller lämpliga.

För innehavarna av stödjordbruk är det angeläget, att sysselsättningen blir så god som möjligt inom de näringsgrenar, till vilka de är hänvisade för erhållande av löneinkomster. För dem blir sålunda det allmänna sysselsättningsprogrammet av den största betydelse.

Annorlunda ter sig läget för sådana innehavare av ofullständiga jordbruk, som icke ens vid god konjunktur i övriga näringar kan påräkna en tillräcklig sammanlagd inkomst. För deras del gäller det framför allt att åstadkomma en *reform av jordförhållandena*. Man bör sålunda eftersträva sammanläggning eller komplettering av sådana småbruksarealer, som lämpar sig för framtida odling och som i övrigt ligger väl till för ändamålet. Där så behövs bör statligt stöd utgå för sådana omläggningar. Riktpunkten för den stora jordreformen bör vara att skapa fullständiga familj jordbruk och över huvud så stora och bärkraftiga jordbruk att dessa på längre sikt är att anse som fullt rationella. Samtidigt bör man söka arbeta efter en alternativ linje: att genom ytterligare stöd åt småbrukarnas föreningsrörelse, icke minst maskinföreningarna, försöka begränsa de höga fasta kostnader, som vid effektiv drift åvilar varje småbruk. Särskilt om det skulle lyckas att på ett tillfredsställande sätt genomföra förslaget om gemensamma ekonomibyggnader, bör även denna linje kunna bli av betydelse. Sådana ofullständiga jordbruk, som på grund av sin isolerade belägenhet eller av andra anledningar icke alls lämpar sig för sammanläggning, och som icke heller på annat sätt kan göras ekonomiskt bärkraftiga borde efter hand utnyttjas till betesmarker eller förvandlas till skogbärande arealer.

Det bör särskilt understrykas, att en sådan jordreform måste vara en sak på längre sikt, särskilt som den givetvis bör genomföras på frivillighetens väg. Förändringen kommer att aktualisera det dolda överskott av arbetskraft, som under fredstid finns inom jordbruket. Det säger sig emellertid självt, att man icke kan eller bör intressera folk att sälja sina ofullständiga jordbruk, om de ej har någonstans att ta vägen. En av de viktigaste förutsättningarna för att programmet överhuvud taget skall lyckas är, att man håller sysselsättningsnivån så hög inom övriga näringsgrenar, att dessa kan dra till sig det aktualiserade överskottet av arbetskraft inom småbruket. Särskilda statliga åtgärder för att ekonomiskt underlätta och påskynda denna sammanslagnings- och kompletteringsverksamhet blir även erforderliga. Övergången till andra näringar bör underlättas på så sätt, att man, i sådana bygder, som på grund av isolerat läge och speciellt dåliga utsikter för jordbruket, har ett överskott av arbetskraft, genom särskilda anordningar gör det lättare för jordbrukarungdomen att erhålla yrkesutbildning för statsmannanäringarna. Det är också viktigt, att jordbruket får så goda ekonomiska betingelser, att lantarbetarlönerna kan varaktigt höjas upp till nivån för industrilöner inom lägre dyrorter. Härigenom får de större brukningsdelarna ökade möjligheter att dra till sig den arbetskraft, som blivit överflödigt inom småbruket. På så sätt kan bristen på lönearbetare inom jordbruket motverkas.

En jordreform av det slag som här skisserats kommer att i hög grad förbättra förutsättningarna för en omfattande rationalisering av hela jordbruket. Såväl enskilda som offentliga investeringar för rationaliseringsändamål, i form av ekonomibyggnader, täckdikningar, cementserade gödselstäder, jordbruksmaskiner och annat, kommer att företagas desto mera beredvilligt, i den mån som driftsenheternas ökade storlek och bärkraftighet gör det möjligt att utnyttja den nya produktionsutrustningen mera fullständigt. En sådan jordreform kommer också i hög grad att underlätta lösningen av jordbrukets bostadsfråga.

Men även oavsett jordreformen bör rationaliseringssträvandena på allt sätt stödjas. Endast ett effektivt bedrivet jordbruk kan ge alla sina företagare och arbetare den levnadsstandard, som uppsatts såsom mål för den allmänna ekonomiska politiken. Och det skall icke förglömmas, att investeringar för jordbrukets rationalisering även kan få stor betydelse för det industriella sysselsättningsprogrammet. Ty jordbruket representerar ett av våra allra största otillfredsställda behov av industriella kapitalvaror.

Av stor vikt för jordbrukets effektivisering är också frågan om *jordbrukarbefolkningens yrkesutbildning*. Enligt folkräkningen 1936 arbetade inom jordbruket endast omkring 50 000 personer – motsvarande 5 procent av samtliga yrkesutövare inom jordbruket – som åtnjutit någon egentlig yrkesunderundervisning av annat slag än den, som erhållits under utövande av det praktiska arbetet. Motsvarande proportion bland jordbruksföretagarna var ungefär densamma. Detta sakernas tillstånd bör icke fortbestå. Ett rationellt skött jordbruk ställer mycket höga krav på såväl företagare som arbetare. Och dessa krav kan icke tillgodoses med mindre en större del av den inom jordbruket sysselsatta befolkningen erhåller systematisk undervisning.

Med de möjligheter till sänkning av driftskostnaderna genom rationalisering, som finns inom det svenska jordbruket, bör detta kunna göras avsevärt mera konkurrenskraftigt än vad det hittills har varit. En sådan ökad konkurrenskraft är en viktig förutsättning, för att *avsättningen* av jordbruksprodukter icke i längden skall möta alltför stora svårigheter. Ett annat väsentligt villkor för att framtida avsättningssvårigheter skall kunna begränsas är att sysselsättningen och inkomstförhållandena inom näringslivet i allmänhet blir tillfredsställande; ingen agrar överproduktionskris är så farlig som den som sammanfaller med en industriell depressionsarbetslöshet. Det allmänna sysselsättningsprogrammet är sålunda också på detta sätt av stor vikt för jordbruket – liksom naturligtvis jordbrukets ekonomiska förhållanden har väsentlig betydelse för industrins avsättningsmöjligheter.

Vid sidan härav erfordras emellertid speciella åtgärder för höjande av livsmedelskonsumtionen och botande av sådana brister i svenska folkets näringsstandard, som brukar framträda även under fredsförhållanden. Vissa sådana åtgärder – skolmåltiderna och utdelningen av skyddsfödoämnen till havande och ammande kvinnor samt spädbarn – har redan berörts i det föregående. De nuvarande livsmedelsrabatterna bör i framtiden bibehållas för familjer med barn. Vad den allmänna konsumtionen beträffar, bör man särskilt söka öka den i Sverige ovanligt låga förbrukningen av grönsaker och frukt. På detta område finns säkerligen plats för en ganska omfattande expansion av den svenska livsmedelsproduktionen. En sådan expansion skulle underlättas, om avsättningen av grönsaker och frukt bleve bättre organiserad, bland annat genom ökad användning av kontraktsodlingar. Det skulle också vara av viss betydelse, om de i vissa andra länder gjorda framstegen inom konserveringstekniken bleve mera fullständigt utnyttjade i vårt land, vilket bl. a. förutsätter ökad användning av frysdiskar i butikerna. Särskilt i vissa delar av landet behöver det göras propaganda för en ökad husbehovsodling av grönsaker och frukt. Även mera allmänt är frågan om näringsstandardens förbättring delvis en upplysningsfråga.

En sådan rekonstruktion av det svenska jordbruket, som här föreslås, skulle dels göra detta bättre ägnat att med nödig ekonomisk effektivitet tjänstgöra såsom huvudleverantör av livsmedel för den inhemska marknaden, dels möjliggöra en tillfredsställande bärgning för de jordbrukets arbetare och företagare, som med hänsyn till den svenska livsmedelsförsörjningen måste stanna i jordbruket. Men denna rekonstruktion kommer att ta lång tid. Det kommer också att ta lång tid innan övriga näringsgrenar hunnit draga till sig all den arbetskraft, som nu sysselsättes inom jordbruksnäringen, men som vid fullt rationell drift kan avvaras från denna.

Av dessa anledningar kommer vårt jordbruk, i varje fall under lång tid framåt, att vara i behov av ett gränsskydd. Skyddet får bland annat med hänsyn till Sveriges exportintressen icke innebära en autarkisk slutenhet för den svenska marknaden men bör ta formen av ett prisstöd och inriktas på att ge full lönsamhet åt familj jordbruken, d. v. s. åt de fullständiga rationellt bedrivna jordbruksföretagen. Därutöver måste socialpolitiskt motiverade regleringar genomföras för att ge ett erforderligt ytterligare skydd åt innehavare av ofullständiga jordbruk under övergångstiden, innan dessa småbrukare med otillräcklig tillgång till lönearbete kunnat erhålla fullständiga jordbruk eller blivit placerade i andra näringsgrenar.

Jordbruksskyddet bör även avpassas efter behovet av nödig *krigsberedskap*. Härvid måste emellertid beaktas, att en effektiv krigsberedskap icke endast kan ta sikte på det fall, att Sverige i ett kommande krig bibehåller sin neutralitet men blir avspärrat, utan den måste dessutom avse den vida svårare eventualiteten, att vårt land blir direkt indraget i krig. Om södra Sverige blir krigsskådeplats, kan den återstående delen av landet icke tillgodogöra sig dess livsmedelsproduktion. I hela landet kommer jordbruket i händelse av krig att lida brist på arbetskraft och av många andra svårigheter, som kan äventyra livsmedelsförsörjningen, hur omfattande vår jordbruksproduktion än varit under fredstid. Vår livsmedelsberedskap vid krigsfall måste därför i avsevärd utsträckning baseras på omfattande lagerhållning; och lagren måste vara spridda över hela landet. De bör inbegripa spannmål, fodermedel, konstgödsel, oljefröer och andra viktiga lagringsdugliga varor.

Som redan nämnts kommer jordbruksskyddet till en början liksom hittills att huvudsakligen ta formen av ett prisstöd. Det må emellertid noga övervägas, om icke detta prisstöd åtminstone till en del skall kunna gradvis ersättas med ett likvärdigt *produktionskostnadsstöd*. Genom en dylik omläggning synes nämligen många olika fördelar kunna vinnas. Sålunda kommer utgifterna för jordbruksstödet mera direkt jordbruksrationaliseringen till godo. Dessutom skapas ytterligare sysselsättningsmöjligheter såväl för arbetare på landsbygden som för verkstadsarbetare. Slutligen kan konsumentpriserna hållas lägre, än när jordbrukarbefolkningen tillförsäkras motsvarande inkomst genom prisstöd. Härigenom möjliggöres en

något ökad avsättning och en förbättrad näringsstandard. Det blir sålunda på olika sätt möjligt att bättre samordna skyddsåtgärderna med det långsiktiga konstruktiva arbete, som går ut på att höja den ekonomiska effektiviteten hos det svenska jordbruket.

Liksom för jordbruket kan även för *fisket* efter en viss övergångstid avsättningssvårigheter beräknas uppstå, sedan kriget i Europa upphört. Visserligen har den svenska fiskerinäringen, som normalt är i hög grad beroende av exporten, under krigstiden gått miste om mycket betydelsefulla exportmarknader och dessutom drabbats av svårigheter genom den knappa tillgången på drivmedel. Men på den inhemska marknaden har avsättningen varit god. Efter återgången till fredliga förhållanden med en rikligare inhemsk livsmedelsförsörjning blir det angeläget att vid avtalsförhandlingar tillvarata det svenska fiskets långsiktiga exportintressen.

För fiskerinäringens sunda utveckling bör fiskarbefolkningens egna frivilligt uppbyggda självhjälpsorganisationer under efterkrigstiden komma att spela en allt större roll, både vad det gäller fångsternas avyttrande och anskaffningen av olika slags produktionsförmögenheter. Genom ändamålsenliga åtgärder från statens sida bör dessa självhjälpssträvanden befrämjas. Sålunda bör i ökad omfattning anskaffningen av moderna båtar och fiskredskap underlättas. Statligt stöd bör även lämnas för erforderlig utbyggnad och förbättring av fiskehamnar. Därjämte bör sådan forskning, som är av betydelse för fiskets rationella bedrivande, uppmuntras genom ekonomiskt stöd av allmänna medel.

Höjd levnadsstandard och ekonomisk utjämning

Full sysselsättning och höjd levnadsstandard har varit det genomgående temat i föregående framställning. Men båda kraven har knutits samman med tanken på en utjämning av de stora olikheterna i medborgarnas ekonomiska, sociala och kulturella villkor. Hela frågan om fördelningen av produktionens avkastning har sålunda rullats upp, och då den fortfarande har karaktären av tvistefråga mellan olika politiska meningsriktningar, tycks det vara nödvändigt för arbetarrörelsen att klargöra, både vad den i detta hänseende åsyftar och inte åsyftar, vad den väntar sig och inte väntar sig av en utjämning, hur den ser sambandet mellan en mera demokratisk fördelning och en mera effektiv produktion.

Redan den avgörande betydelse, som i all agitation från arbetarrörelsens och socialdemokratin sida tillskrives den fulla sysselsättningen, borde göra det omöjligt för motståndare att upprepa den gamla beskyllningen att socialister bara tänker på hur allting skall kunna delas jämnare, medan borgerliga har uppgiften att inpränta vikten av en hög och stigande produktion. I själva verket har kravet på att mera effektivt utnyttja alla produktiva tillgångar i den socialistiska agitationen löpt jämsides med kravet på en demokratisk fördelning, och kritiken av det privatkapitalistiska systemet för dess oförmåga att hålla produktionen uppe vid den höjd, som naturtillgångar, kapital och teknisk utveckling möjliggör, har inte skymts undan av den samtidiga kritiken mot en orättfärdig och socialt skadlig fördelning av produktionsresultatet. Det mesta av alla borgerliga angrepp mot socialistisk utjämningspolitik har gått vid sidan av målet, därför att man inte brytt sig om att se denna politik, sådan den i verkligheten är, såsom ett nödvändigt men inte ensamt avgörande led i arbetet för högre välstånd.

Inom arbetarrörelsen har man aldrig varit okunnig om att ett folk inte kan konsumera mer än det producerar, att produktionens höjd vid varje tidpunkt sätter gränserna för den bärning medborgarna kan räkna på. Men lika litet som denna insikt hindrat arbetarnas fackliga rörelse att söka få ut i lön en större del av företagets avkastning, lika litet har den hindrat socialdemokratin att kräva åtgärder från samhällets sida till den förbättring av breda folklagers villkor, som en jämnare fördelning av produktionsresultatet syns möjliggöra.

När därför motståndare till en socialistisk utjämningspolitik, så långt man minns tillbaka, mödat sig att med statistik över nationalinkomst och inkomstfördelning bevisa, att en aldrig så jämn fördelning av det som redan produceras, inte skulle kunna bereda välstånd åt alla, så har väl detta ofta lett till en tvist om vad sådana siffror kan anses innebära, men några principiella invändningar mot bevisningsmetoden har socialisten inte haft anledning att göra. Han har stundom själv behövt bruka samma metod emot alltför optimistiska föreställningar bland egna meningsfränder om den höjd, till vilken produktionen redan nått i vårt kapitalistiska samhälle. Och när man på det yttersta av dessa dagar i en liberal programskrift går samma väg och hänvisar till hur relativt små belopp, som ytterligare skulle kunna på skattevägen föras över från de mycket välbärgade till de mindre inkomsttagarna, så är socialisten villig att ge detta argument all den vikt, som det till sist kan visa sig äga i en diskussion om vad man vinner i välstånd genom en sådan ytterligare utjämning. Men han har svårt att förstå, hur detta argument kan framföras och betraktas som tillräcklig grund för att avvisa hela utjämningspolitiken.

I grund och botten faller man på borgerligt håll tillbaka på den självklara och av ingen bestridda sanningen, att kakan måste bakas, innan man kan dela och äta den, att större kaka kan ge alla större bitar, även om den delas mindre jämnt. Och eftersom man anser det nödvändigt att oavlåtligt bringa denna visdom till arbetarrörelsens kännedom, är det väl också nödvändigt att ta utrymme i anspråk för ett svar. Det är inte familjerna i knappa omständigheter, som behöver erinras om att hur jämnt man än fördelar både bröd och annan nödortf mellan hushållets medlemmar, så blir det ändå otillräckligt, om förråden är för små. Men om en välvillig rådgivare i huslig ekonomi börjar utlägga för den fattiga husmodern, att hon därför inte skall bekymra sig så mycket om att var och en i familjen får sin rättvisa del utan i stället bara tänka på hur hela inkomsten skall bli större, är det inte sannolikt att rådgivaren väcker respekt vare sig för sitt moraliska eller sitt ekonomiska omdöme.

Jämförelsen kan synas orättvis gentemot en del av de borgerliga rådgivare, som nu tävlar i överlägsna omdömen om ofruktbara socialistiska krav på omfördelning av inkomsterna och i motsats härtill ställer borgerlig insikt om produktionens allt överskuggande betydelse. En del av dessa rådgivare medger nämligen gärna, att en jämnare fördelning i och för sig vore önskvärd, men hävdar uppfattningen, att nuvarande olikheter på flera sätt är en nödvändig förutsättning för ekonomiskt framåtskridande. Från deras håll kan man tänka sig att rådet till husmodern skulle ta en mera preciserad form. Hon bör framför allt se till att den eller de, som bringar inkomsterna till huset, blir tillfredsställda. Det betyder vanligen husfadern, kanske vuxna barn. Modern och de små får komma i andra hand. Sådant sker, när bristen är svår. Vi tillämpar den vid ransonering av knappa livsmedel. De hårt arbetande får extraransoner. Det anses klokt ur hela samhällets synpunkt. I krigförande länder har soldaterna vid fronten anspråk på att först bli tillgodosedda.

Vår husmoder skulle förmodligen inte heller göra principiella invändningar. Men hon skulle säkerligen inte medge, att frågan om den riktiga fördelningen blir av underordnad betydelse på grund av familjens fattigdom. Hon skulle i stället med övertygelse framhålla, att barnens hälsa och utveckling betyder lika mycket för familjens framtid som de vuxnas konsumtion just nu, att det sålunda gäller en synnerligen viktig avvägning mellan olika behov, och att det som är nödvändigt för barnen möjligen får offras för det som är nödvändigt för de vuxna men absolut inte för det som är umbärligt eller onödigt.

Det är inte någon annan princip man från arbetarrörelsens sida vill ha tillämpad i fråga om fördelningen inom det större samhället. Skall någon gemensam grundval skapas för överläggningar om den ekonomiska politiken, synes det bara kunna ske genom att man söker enas om den vikt man tillmäter de olika behoven och sedan låter tillgångarna brukas för att tillfredsställa dessa behov i den ordning, man funnit dem grundläggande och väsentliga. För

att undvika missförstånd är det bäst att uttryckligen tillägga, att bland de behov, som på detta sätt blir underkastade värdering och gradering uppenbarligen också ingår behovet av att vidmakthålla och om möjligt stärka hela samhällets produktionsförmåga. Behovet av stimulans åt företagsamheten liksom åt yrkesutbildning, vetenskaplig forskning och uppfinningsförmåga är lika litet uteslutet som behovet att låta en del av produktionen ta form av kapital.

Den enda principiella ståndpunkt, som från en sådan grundval avvisas, är den som vidhåller, att hela denna fördelningsfråga ordnas på bästa sätt genom verkan av de krafter, som på en fri marknad bestämmer priser, löner och inkomster. Men varje meningsriktning, som anser det legitimt att med olika slag av näringspolitik, socialpolitik skattepolitik påverka denna marknadens fördelning, har övergivit denna tro på en naturlig ekonomisk ordning, hur mycket meningarna sedan går isär ifråga om arten och graden av de nödvändiga ingreppen från samhällets sida.

I praktiken är man på borgerligt håll redan djupt inne i en utjämningspolitik, som huvudsakligen skiljer sig från den av socialdemokrater förordade genom att bara ta sikte på vissa speciella samhällsgrupper och genom att mindre noggrant tillse, att överföringen av inkomster verkligen sker från bättre ställda till dem i knappare villkor. Hela den prisreglerande jordbrukspolitik, som länge bedrivits och som av alla parter godtagits även för framtiden, är nämligen ett stort exempel på försöken att med samhällsmaktens stöd genomföra en annan och som man menar bättre fördelning av nationalinkomsten än marknadens fria krafter skulle medföra. Den klart uttalade motiveringen är att bereda inom jordbruket arbetande folklager en levnadsstandard likvärdig med andra befolkningsgruppers, och man gör beräkningar av hur mycket dessa andra grupper behöver avstå av en annars möjlig levnadsstandard, för att likställigheten skall kunna uppnås. Det torde inte heller längre råda någon oenighet därom, att omfördelningen av inkomster är lika klar, vare sig den teknik, som kommer till användning, tar sig uttryck i ett högre pris för konsumenterna eller i subventioner, som tas ut skattevägen.

Hur man inom arbetarrörelsen på denna punkt tänker sig den fortsatta utjämningspolitiken, och hur man anser den böra förbindas med åtgärder för att höja jordbrukets effektivitet har i det föregående utvecklats. Det anmärkningsvärda är emellertid, att i hela denna diskussion om utjämning till jordbrukarnas förmån intet tal förts fram från borgerligt håll om hur litet som kan vinnas genom omfördelning, ingen återklang hörts av veropen över den socialistiska jämlikhetsivern. Socialdemokratin finner det skäligt, att man med samma lugn och samma öppna sinne för vad som kan vara både rättvist och samhällsgagnande söker bedöma även de andra linjer, efter vilka en ekonomisk utjämning synes kunna ske. Vare sig det gäller planer på en ny förbättring av de gamlas pensioner, på lättnad i familjernas försörjningsbörda, på en verklig utjämning av möjligheterna till bättre och längre utbildning och därmed till undanröjande av kanske det största av de privilegier, som den ojämna inkomst- och egendomsfördelningen för med sig – överallt får kostnaden för dessa planer vägas mot betydelsen av andra statsutgifter och mot värdet för näringslivet av en lättnad i beskattningen. Men det är meningslöst att gentemot sådana konkreta förslag att låta landets tillgångar komma till vad man anser vara bästa möjliga användning föra fram kalkyler över hur låg inkomst vi skulle få, om hela nationalinkomsten delades jämnt på oss alla.

Socialdemokratin har aldrig gjort anspråk på att kunna förutsäga, hur långt eller hur hastigt en ekonomisk demokratisering av samhället kommer att gå, lika litet som den vågar sig på spådomar om produktionens framtida höjd. Men den följer vissa riktlinjer vid sitt arbete på en socialistisk samhällsomdaning, och till dessa riktlinjer hör strävan efter en sådan utjämning av medborgarnas ekonomiska, sociala och kulturella villkor, att samhällets uppdelning i skilda klasser upphäves. Denna uppdelning är resultatet av en samverkan mellan en rad olika men sammanhängande faktorer. Den har sin grund i olikheter i inkomster, i utbildning och

uppfostran, i ställningen inom produktionsprocessen, i innehavet av förmögenhet. Den har fortfarande i vårt samhälle en utpräglad tendens att bli av ärftlig karaktär. När olikheterna i inkomster håller sig inom rimliga gränser, behöver de inte i och för sig upphäva känslan av fundamental samhörighet. Barn i samma familj, med samma grundläggande uppfostran, inte bara intellektuellt utan moraliskt och överhuvudtaget kulturellt, känner sig inte skilda genom någon klyfta därför att den ene skaffar sig större inkomster än den andre. Men om denna ekonomiska olikhet leder till att den ena broderns barn får möjligheter till en långt bättre utbildning än den andres, och om denna längre och bättre utbildning, såsom nu alltmera blir fallet, är förutsättning för att de naturliga anlagen skall komma till sin rätt, då börjar en klassuppdelning grundläggas. Den kan förebyggas, om den ekonomiskt framgångsrika brodern avstår från en del av sin inkomst för att låta syskonens barn få samma utbildning som hans egna. Förstora denna bild till att gälla hela folkfamiljen, och man har en av linjerna för den utjämningspolitik, som socialdemokratien vill förverkliga.

Denna form av ekonomisk utjämning har en tendens att förstärka sig själv. Större möjligheter för alla familjer att låta barnen få en bättre utbildning måste öka tillgången på det slag av duglighet, som har svårt att göra sig gällande utan relativt långvarig och dyrbar förberedelse. Och om det är sant, att de mycket stora inkomsterna – där de inte är avkastning av förmögenhet – beror på att denna duglighet fortfarande är så sällsynt, bör demokratiseringen av möjligheterna till utbildning göra denna duglighet mera vanlig och därmed ge en viktig del av utjämningsproblemet mycket mera måttliga proportioner. Att en förbättrad allmän folkuppfostran varit en av hävstångarna för produktionens utveckling förnekas numera sällan. Det torde dröja länge, innan den gräns är nådd, där den rent materiella avkastningen av en längre och bättre utbildning för all ungdom skulle upphöra att inställa sig. Det betyder, att kostnaderna för en sådan utbildning är en minst lika lönande kapitalinvestering som kostnaderna för produktion av materiellt kapital. Och de som fruktar för kapitalförtäring, när skatter på förmögenhet tas i anspråk för att täcka statens utgifter, borde åtminstone i detta fall låta sina betänkligheter fara. Så mycket hellre som detta kapital inte förblir i det allmännas hand utan såsom ”personligt kapital” går över till att bli enskilda människors mest oförytterliga egendom.

Allt detta är gamla socialistiska tankegångar. Det är därför med någon överraskning man i den ovan nämnda liberala programskriften finner ett försök att göra idén om ”produktiv socialpolitik” till något slags privategendom för ”den sociala liberalismen” och att ställa den i motsättning till en produktionshämmande socialistisk utjämningspolitik. Det har under långa tider varit socialdemokratins mödosamma uppgift att envist understryka just detta faktum, att en mycket stor del av den socialpolitiska omfördelningen av inkomster är till gagn för produktionen, att utgifter för bättre hälsa och bättre utbildning lönar sig även rent materiellt, att en tryggare ställning för arbetarna visserligen tar bort den sortens eggelse till arbete, som ligger i fruktan för godtycklig maktutövning från arbetsgivaren eller hans representanter, men att ersättning för denna eggelse kan komma fullt ut och mera därtill i form av större intresse, förmåga och villighet. Socialdemokratien

15Q har fått föra denna upplysningsverksamhet mot en på borgerligt håll alldeles förhärskande uppfattning om de socialpolitiska utgifterna som ”en börda på näringslivet”, vars tyngd nästan oavbrutet ansetts pressa skatteförmågan till ”bristningsgränsen”. Om större enighet här synes vara på väg, är det väl ändå knappast att vänta detsamma i fråga om en annan lära, som socialdemokraterna söker utbreda, nämligen läran om att en viss höjd på konsumtionen och en stigande levnadsstandard inte bara är följder av förbättrad produktion utan också förutsättningar för att produktionen skall kunna hållas fullt i gång och utan våldsamma störningar utvecklas till högre effektivitet.

Om utjämningspolitiken sålunda onekligen är till gagn för ökningen av ”personligt kapital”, har den uppenbarligen å andra sidan en tendens att försvåra bildandet av materiellt kapital. Det är lättare att spara av en stor inkomst än av en liten, och vid en jämnare fördelning av inkomsterna är det alltså antagligt, att en mindre del av nationalinkomsten lägges undan som sparmedel, än om samma nationalinkomst vore mera ojämnt fördelad. Detta gamla argument mot en socialistisk utjämningspolitik har i praktiken förlorat hela sin styrka genom en rad samverkande omständigheter. Nationalinkomstens stegring och därmed stegringen även av de breda lagrens inkomster har medfört möjligheter att lägga undan sparmedel även i kretsar, som tidigare kunde anses vara utan betydelse för kapitalbildningen. Jordbrukarna bildar kapital genom årliga förbättringar i jordbruket. Egnahemsbyggaren betalar av sina lån. Försäkringstagaren erlaggar sina premier. Kollektiva former för sparande har blivit den viktigaste källan för nytt kapital. Aktiebolagen konsoliderar sig. Kooperationen skapar reserver. Stat och kommun använder en del av sina inkomster till kapitalbildning.

Det är ett grundlöst påstående, att socialdemokratin skulle förbise betydelsen av enskilt sparande. Den enskilde kan ha en mångfald olika anledningar att önska uppskjuta konsumtionen av en del av sin inkomst, och det kan endast vara önskvärt att även på detta sätt få tillskott till den nödvändiga kapitalbildningen. Däremot måste det anses för en uppenbart slösaktig metod att bevara stora ekonomiska olikheter bara för den ökade utsikten till individuellt sparande. Frågan kan ställas utan omsvep till ett folk med demokratiska inrättningar och demokratiska instinkter. Av den årliga produktionen måste en viss del dragas undan från omedelbar konsumtion. Det kan ske genom att alla medborgare spara av sina måttliga och relativt jämnt fördelade inkomster. Men det kan också ske genom att en mindre del av medborgarna får på sin lott mycket större inkomster än andra. Så stora att en konsumtion långt över andra medborgares lämnar tillräckligt kvar för att täcka samhällets behov av sparmedel. Det kan inte råda något tvivel om vilken metod den vanliga medborgaren väljer, eller vilken som bäst stämmer överens med hans föreställningar om god ekonomi. Om han sedan föredrar att genomföra detta nödvändiga sparande helt på egen hand eller att låta det till en del ske genom någon form av gemensamt sparande efter samfälliga beslut synes vara en fråga av mindre väsentlig betydelse. Huvudsaken är att farhågorna för bristande kapitalbildning inte längre hör till de ting, som behöver oroas.

En helt annan fråga är hur en strävan efter utjämning av inkomsterna kan tänkas verka på företagsamheten, på alla enskilda insatser, som främjar produktionen och därmed det allmänna väståndet. En plats för sig intar därvid de inkomster, som har sin källa i förmögenheter. Så länge dessa håller sig inom måttliga gränser, spelar de främst sin roll genom att möjliggöra en bättre utbildning av barnen. Först de stora och mycket stora kapitalen i enskild hand blir både ur fördelningssynpunkt och många andra synpunkter ett hinder för en demokratisering av det ekonomiska livet. Begränsning av arv liksom andra arter av förmögenhetsbeskattning öppnar möjligheter nog till en avveckling i rimlig takt av sådana olikheter i fördelningen av egendomen, som enligt medborgarnas allmänna uppfattning är stötande för rättskänslan och inte heller fyller något ekonomiskt ändamål.

Om andra inkomster är redan förut sagt, att en ökning av all ungdoms möjligheter till bättre utbildning måste öka tillgången på den särskilda duglighet, vars sällsynthet nu ger upphov till ett slags monopolinkomster. Men i övrigt blir det erfarenheten som får visa, hur en sammanjämknings bästa kan nås mellan det önskvärda i en ökad jämlikhet och en därav följande starkare känsla av inbördes solidaritet och å andra sidan behovet att locka fram den enskildes bästa insatser även med utsikter till en högre ekonomisk ersättning. Det är inte från arbetarhåll man är ivrig att skära ner ackord för att hindra den skicklige eller flitige att förtjäna för mycket. I vårt nuvarande samhälle spelar den ekonomiska eggelsen – eller anses den åtminstone spela – en dominerande roll. Man kan önska denna roll förminskad och att större

utrymme beredes för andra handlingsmotiv – lusten att verka, att vinna medborgarnas aktning och tacksamhet, intresse för arbetet, önskan att göra nytta, tillfredsställelsen att vara med i ett stort gemensamt arbete för produktionens utveckling. Och faktiskt är också dessa andra motiv mycket betydelsefulla även i det enskilda näringslivet. Den företagsledare, som vill höja sin inkomst från 30,000 till 100,000 kronor per år, behöver inte alls vara girig. Vad han vill vinna är åtminstone i många fall väsentligen ingenting annat än ett synligt bevis på den duglighet han visat och den framgång han haft i arbetet. Kunde han som en professor eller hovrättspresident vinna ett motsvarande erkännande på annat sätt, skulle han många gånger känna tillräcklig eggelse i sitt arbete även om han inte kan komma upp till sådana toppinkomster som nu förekommer – förutsatt givetvis att han får tillräckligt för att tillgodose alla rimliga livs- och förströelsebehov för sig och sin familj. När inkomsten uppnått en viss, relativt hög gräns, är det med andra ord inte alls givet att inte ytterligare prestationer kan framlockas på andra vägar än genom fortsatta inkomstökningar.

Men även i den mån företagsamma och uppfinningsrika människor behöver den eggelse, som ligger i högre inkomster, lär det nog vara möjligt att ta deras duglighet till vara utan att avstå från strävan till väsentlig utjämning av medborgarnas inkomster, till en begränsning av de stora förmögenheterna och till en jämnare fördelning av egendomen. Det är emellertid klart att hela denna utjämningspolitik underlättas, om den kan försiggå under en allmän höjning av produktionens effektivitet och därmed av hela folkets samlade inkomster.

Problem och idéprogram

Har vi råd?

Vad ligger det för mening i att fråga, om ett folk har råd till en viss levnadsstandard? Svaret tycks bara kunna bli, att ett folk har råd till en levnadsstandard precis så hög som det kan producera. Inte högre eftersom det inte i längden kan leva på skuld. Lägre kommer det i längden inte heller att nöja sig med, eftersom det antagligen vill ha betalt för lämnade lån. Skall frågan ha en förnuftig innebörd, måste den syfta på hur folket använder det som kan produceras, hur det inriktar både produktion och konsumtion. Om det använder tillgångarna så, att levnadsstandarden för ögonblicket når en viss höjd men denna standard inte kan hållas, ännu mindre gradvis förbättras, kan det ligga mening i att säga, att till denna standard har folket inte råd.

Den ekonomiska politik, för vilken några grundlinjer drages upp i denna framställning, är en politik både för ökad produktion och för höjd levnadsstandard. Den riktar uppmärksamheten på sambandet mellan de båda även i det ofta förbisedda hänseendet, att en uppehållen konsumtion är en förutsättning för att alla produktiva tillgångar skall kunna utnyttjas. Men den stryker lika tydligt under, att när produktionen går för fullt, är tillsvidare gränsen nådd för vad som kan konsumeras och för hela folkets levnadsstandard. Den söker ange de vägar, som man enligt arbetarrörelsens mening måste gå, om vårt lands materiella och personliga tillgångar skall kunna fullt tas i bruk och därmed underlaget stärkas för en fortgående höjning av folkets levnadsstandard. Det är en politik både på kort sikt och på längre sikt, men inga spådomar vågas om hur snabbt eller hur högt den linje kan väntas stiga, som tecknar utvecklingen av vår produktion och vår levnadsstandard.

Endast för den närmaste framtiden göres antaganden om denna utveckling, som kan bli föremål för delade meningar och som kan ge anledning att i praktiken ställa frågan, om vi har råd till en sålunda angiven levnadsstandard, om denna standard är förenlig med den fortsatta utveckling av produktionen, som också åsyftas. Det antagande som sålunda genomgående göres, är att efter kriget en höjning av levnadsstandarden för breda lager av vårt folk skall i olika hänseenden bli möjlig. Den anses kunna komma till stånd både genom en ökning av produktionen och genom åtgärder till en för de lägre inkomstgrupperna gynnsammare

fördelning av produktionens avkastning. Produktionsökningen avses i första hand komma till stånd genom att även för fredsproduktion den fulla sysselsättning bevaras, som varit utmärkande för de sista krigsåren. Den gynnsammare fördelningen eftersträvas på alla de olika vägar, som i det föregående varit föremål för mera ingående behandling, och som grovt taget kan anges under de tre rubrikerna: fackföreningarnas *lönepolitik*, olika arter av *näringspolitik*, *socialpolitik* i vidaste bemärkelse.

Desorganisationen i den omgivande världen kan ju bli sådan, att vår hushållning inte kan arbeta med full effekt, även om vi lyckas hålla näringslivet i full gång. Om utrikeshandeln får svårigheter att utveckla sig, kan vi tvingas in på autarkiska vägar, vilket betyder att full sysselsättning får uppnås genom en produktion, som är mycket mindre givande, än den vi hittills haft under fredstid.

Skulle utöver dessa ödesdigra omständigheter de internationella politiska förhållandena utvecklas så, att vårt land såge sig tvunget att permanent uppehålla en militär försvarsberedskap av samma omfattning som under de gångna krigsåren eller kanske ännu starkare, är det uppenbart, att förhoppningarna om en högre levnadsstandard i den vanliga fredliga bemärkelsen finge skjutas undan.

Att en produktionsökning kommer att inträda, kan inte bevisas. Man kan avfärda förväntningen om en höjd levnadsstandard genom antagandet, att den ekonomiska utvecklingen i världen omkring oss blir sådan, att våra exportindustrier måste ytterligare begränsa sin produktion, att främmande länder inte "har råd" att köpa våra exportvaror, att en allmän tendens att spärra gränserna för import kommer att ta överhanden, att vårt land därför också tvingas in på autarkiska vägar, att full sysselsättning får uppnås genom produktion, som är mycket mindre givande, än den vi hittills kunnat ägna oss åt. Vill någon anta, att allt detta eller en del av allt detta inträffar, är det naturligt att han inte delar förhoppningarna om en bättre bärning efter kriget. Problemet att göra bästa möjliga bruk av våra tillgångar både för produktion och konsumtion skulle naturligtvis inte därför försvinna. Det blir tvärtom ändå mera trängande. Men processen skulle avspelas på en lägre nivå.

Vad som från vår sida kan göras för att bidra till en gynnsammare utveckling har här tidigare varit föremål för diskussion. Till hela frågan om de allmänna utsikterna för vårt ekonomiska liv skall i detta sammanhang bara fogas en enda reflexion. Det förefaller att vara en något ansträngt pessimistisk uppfattning, att vårt ekonomiska läge efter kriget skulle bli sämre än för närvarande. Att svårigheterna i ett visst läge kan bli ännu större än nu, måste vi räkna med som en möjlighet. Men att antaga ett ekonomiskt kaos utanför våra gränser, som för avsevärd tid tar bort en del av vår nuvarande export och import utan att bringa ersättning från annat håll, kan knappast anses befogat. Men då synes det vara naturligt att betrakta vårt försörjningsläge under kriget såsom en bottenpunkt. Varje lättnad i avspärningen bör innebära ett steg uppåt. En avveckling av den omedelbara försvarsberedskapen blir en lättnad, som tar sig uttryck i ökad produktion för fredsbehov.

Det är inte heller dessa olika möjligheter i fråga om de yttre förhållandenas utveckling, som spelar huvudrollen vid diskussionerna om vi har råd. De tvivelsmål som uttalas, brukar ta sikte på våra egna åtgöranden, både när det gäller att hålla produktionen i gång, och inte minst när det gäller den inverkan på avkastningens fördelning, som kan utövas av fackliga organisationer och av staten själv.

Den del av fackföreningarnas lönepolitik, som går ut på att i första hand förbättra läget för de sämre betalda grupperna, synes hittills ha framkallat de minsta invändningarna, fastän utjämningsynpunkten varit starkt framträdande. Detta är ganska naturligt i den mån en sådan utjämning tänkes genomförd på grundval av en produktionsökning, så att kostnaden liksom inte betalas av andra grupper. Men även när utjämningen, såsom i fråga om lantarbetarna, sker

genom en lönehöjning, som tar sig uttryck i prishöjning, tycks den med ett visst jämnmod godtagas. Möjligen därför att kostnaden får bäras av alla konsumenter och inte framstår som en attack särskilt mot de bättre situerades inkomststandard.

Då det gäller lönepolitiken för hela arbetarklassens vidkommande, kan man i första hand räkna med den höjning av reallönen, som en sänkning av levnadskostnaderna vid ett förbättrat försörjningsläge skulle innebära. Inom arbetarrörelsen räknar man med att ytterligare utrymme för en höjd lönestandard skall förefinnas. Man bygger detta till en del på övertygelsen, att även inom ett privatkapitalistiskt näringsliv är gränserna tänjbara för vad som skall falla på ägarnas och på arbetarnas lott. Men man anser sig också ha stöd för uppfattningen, att lönarbetarklassen har åtskilligt att ta igen. Tack vare den utbyggnad av produktionsapparaten, som försiggått under 1930-talets högkonjunktur, förelåg det år 1939 vissa lönestegringsmöjligheter, vilka tills vidare omintetgjordes på grund av kriget och avspärningen. När den av varuknapphet och försvarsutgifter skapade inflationsfaran försvunnit och produktionen blivit lika givande som den var 1939, bör denna möjlighet att höja reallönerna över 1939 års nivå återkomma. Det bör sålunda bli utrymme för lönehöjningar, och det även om man bortser från vad som ytterligare kan vinnas, i och med att en fortsatt teknisk utveckling gör att produktionens avkastning blir ännu större än före kriget.

De statliga åtgärder till reglering av den jordbrukande befolkningens inkomster, varom i princip ganska stor enighet just nu synes råda, kan lika väl föras in under rubriken *socialpolitik* som under *näringspolitik*. Till näringspolitiken bör rimligen räknas alla de planer på en rationalisering av jordbruksdriften, som avser att göra jordbrukarna mera oberoende av det socialpolitiska skyddet för deras levnadsstandard. I båda fallen är det fråga om kostnader för folkhushållet, vare sig de sedan bestridas med statsmedel från budgeten eller genom priser, som konsumenterna betalar. Frågan om vi har råd till en sådan politik är uppenbarligen en fråga om hur vi bedömer verkningarna både omedelbart och på längre sikt för hela folkhushållet, i jämförelse med andra möjliga sätt att påverka jordbruket och den jordbrukande befolkningens levnadsstandard. Den som anser att vi inte har råd till denna jordbrukspolitik får hänvisa till de mera gynnsamma verkningar för hela samhället, som han tror skulle följa av lägre livsmedelspriser för konsumenterna och den höjning av standarden för den icke jordbrukande befolkningen, som detta kunde innebära. Han får anföra de skäl, som kan finnas för åsikten, att de stora belopp, som en rationalisering av jordbruksdriften synes kräva, bättre skulle komma till användning som investeringar inom andra delar av näringslivet.

Denna diskussion om vi har råd till en viss jordbrukspolitik är i vissa hänseenden en parallell till den av olika skäl mera hetsiga striden om den övriga socialpolitiken. I princip föres knappast längre någon strid om socialpolitiska åtgärders berättigande. I praktiken delar sig meningarna fortfarande mycket starkt om "vad vi har råd till".

Till skillnad från jordbrukspolitiken, där kostnaden för många beslöjas genom att klädas i prisregleringarnas dräkt eller befinnas lättare att godta, därför att den inte tages ut med den progressiva beskattningens hjälp, är socialpolitiken i dess olika former så nära knuten vid kravet på inkomstutjämnande beskattning att den ofta framstår som själva kärnpunkten, då det frågas om vi har råd. Just nu är det ganska klart, att ett socialpolitiskt program av det slag, som i det föregående framlagts, förutsätter skatteinkomster av betydligt högre storleksordning än före kriget.

Det statsfinansiella läget efter kriget kan ännu inte med någon grad av säkerhet bedömas. Även när den omedelbara försvarsberedskapen avvecklas, kvarstår tills vidare en höjning av försvarsutgifterna till det mångdubbla mot före kriget. Om programmet oförändrade penninginkomster godtages, inträder vid en prissänkning ingen minskning i statens

löneutgifter. Den allmänna sänkning av prisnivån, varmed man räknar, bör i någon mån minska åtskilliga omkostnader, men större delen av den inträdda höjningen torde man få räkna med som bestående. Att åtskilliga rena krisutgifter kommer att bortfalla är väl säkert, men tagen som helhet torde den utgiftssumma, som de senaste åren betecknats såsom mera bestående, inte undergå någon radikal begränsning. Å andra sidan medför den åsyftade inkomst- och prispolitiken, att även statens penninginkomster blir i motsvarande mån bibehållna.

Alla försök att beräkna storleken av det överskott, som vid oförändrade skattesatser skulle uppkomma i en freds budget, måste bygga på så många ovissa antaganden, att man tills vidare gör klokast i att nöja sig med den slutsatsen som sannolik, att sådant överskott uppstår och att det lämnar utrymme antingen för en skattesänkning eller för standardhöjande åtgärder av de olika slag, som här tidigare diskuterats. Vare sig det gäller utbyggnad av sjukförsäkring och arbetslöshetsförsäkring, förbättring av de gamlas pensioner, bättre bostäder, bättre hälsovård och bättre folkundervisning, utjämning av barnkostnaderna för familjerna eller större jämlikhet i ungdomens möjligheter att få utbildning, betyder dessa åtgärder en höjning av standarden för stora lager av befolkningen, en social och kulturell utjämning, som inte kan nås utan uppoffringar från deras sida, som i skatter får avstå en större del av sin inkomst än annars behövt vara fallet. I den mån denna beskattning endast reducerar onödigt höga inkomster, ser man inom arbetarrörelsen ingen anledning att överväga en sänkning. Men det finns utan tvivel folkgrupper, för vilka den nuvarande beskattningen inte bara begränsar överflödet, och där en sänkning är önskvärd och bör genomföras, om så kan ske utan att avstå från att förverkliga de mest trängande socialpolitiska uppgifterna.

Under alla förhållanden måste vi söka vidmakthålla och öka skatteinkomsterna för stat och kommun genom fortsatt effektivisering av taxeringsväsendet. Det är tydligt, att åtskilligt ännu står att vinna på denna linje. Det måste vara stora belopp, som årligen undandrages taxering. Genom ytterligare skärpt taxeringskontroll – vilket förutsätter ökad tillgång på kompetent personal hos taxeringsmyndigheterna – bör detta missförhållande till väsentlig del kunna undanröjas. Och detta bör i sin tur medföra en förbättring i det statsfinansiella läget utan ökning av belastningen för de skattebetalare, som redan blir riktigt taxerade. En verkan i samma riktning kan också påräknas vid en omläggning av taxeringsväsendet, som minskar tidsavståndet mellan inkomstens förvärvande och skattebetalningen.

I detta sammanhang bör också understrykas vikten av en effektivare kommunal skatteutjämning. Det är naturligtvis i de kommuner, som har en särskilt hög skatt, som det nuvarande skattetrycket vållar de största olägenheterna. En nyligen företagen opinionsundersökning har också visat, att medborgarna i Norrland, där skattetrycket i genomsnitt är högst, oftast föredrar skattesänkningar framför ytterligare utbyggd socialpolitik, medan undersökningen för övriga landsdelar gav motsatt utslag.

Återigen ställes frågan, om vi har råd, och nu vanligen med hänvisning till att den höga beskattningen försvårar kapitalbildningen. Här stöter vi emellertid på det anmärkningsvärda förhållandet, att även en väsentlig del av den sociala utjämningspolitiken kan motiveras som ett led i arbetet för att höja folkets produktionsförmåga. Den ökning av mänskliga värden, som är innesluten i det sociala förbättringsarbetet, kan naturligtvis motiveras på många andra sätt än med det argumentet, att socialpolitiska kostnader ”betalar sig” rent materiellt genom den stegring av fysisk duglighet, yrkesskicklighet, högre utbildning, tillgången till uppfinningsförmåga och organisationstalang etc., som den bättre ekonomiska och kulturella standarden medför. Men så svårt som det ofta är att finna en gemensam mänsklig värderingsnorm ovanför det materiella planet, är det fullt berättigat att stryka under den sociala utjämningspolitikens karaktär av att samtidigt vara produktionspolitik. Detta gäller naturligtvis särskilt, när de socialpolitiska åtgärderna åsyftar dem som arbetar i produktionen

eller som kommer att arbeta i produktionen. Men i viss utsträckning gäller det även allmänt. Ty enligt förut framlagda förslag skall de socialpolitiska åtgärderna i alla de fall där så är möjligt och lämpligt utformas på sådant sätt, att effektiviteten i näringslivet stegras även på andra vägar än genom en höjning av människornas arbetsförmåga. Bostadskrediterna och subventionerna skall förenas med åtgärder åsyftande en rationalisering av byggnadsverksamhet och fastighetsförvaltning. De befolkningspolitiska åtgärderna skall icke endast avse en omfördelning av kontantinkomster till barnfamiljernas förmån. De skall bland annat även stimulera till rationellare produktion i ”långa serier” av högklassiga standardvaror, som kontrolleras till kvalitet och pris. Genom ett system med avsättningsgarantier och subventioner till förmån för barnfamiljer och åldringar skall producenterna tillförsäkras en viss minimiefterfrågan å dessa produkter, varigenom kostnaderna bör kunna begränsas. Även när det gäller att skaffa byggnadsmaterial eller jordbruksutrustning skall utvecklas liknande former av samköp och standardisering, varigenom kostnaderna sänkes och produktionen rationaliseras. Det nationalekonomiskt synnerligen betydelsefulla hemarbetet skall genom olika socialpolitiska åtgärder göras mera effektivt och mindre betungande.

Alla partier i vårt land är principiellt eniga om att betydande omfördelningsåtgärder skall företas till förmån för eftersatta grupper inom jordbruket och annorstädes, för barnfamiljerna och för medborgare som av olika anledningar utsatts för inkomstbortfall. I ju större grad dessa åtgärder utformas så, att de får en direkt produktiv verkan, i desto högre grad har vi råd till dem. Vad vi här föreslår är en *produktiv socialpolitik*.

Vi kan sålunda föra fram mycket goda argument för att möta påståendet, att det här endast gäller ett val mellan å ena sidan konsumtion för stunden genom socialpolitiska utgifter, och å den andra utsikten till kapitalbildning och produktiva investeringar genom att låta inkomsten stanna kvar hos skattebetalarna.

Om det här kan sägas vara fråga om ett val, är det mellan en investering på längre sikt i det personliga kapital, som bättre hälsa och bättre utbildning representerar, och den investering på kortare sikt i materiellt kapital, som antas bli resultatet av en lägre beskattning. Det är svårt att förstå, varför det skulle anses självklart, att den materiella investeringen är mera givande än den personliga. Det finns skäl som talar för motsatsen. Vi har ägnat mindre omsorg åt att utnyttja människornas personliga begåvning än att utnyttja de materiella naturtillgångarna. Det är därför inte osannolikt, att nya kapitalinvesteringar i de mänskliga naturtillgångarna skall ge det rikare utbytet. Men det finns ingen anledning att skärpa motsättningarna. Vi måste finna utrymme både för det ena slaget investeringar och det andra. Innan något annat blivit visat, vågar vi anta att vi har råd till dem båda.

Och det måste inskräpas: det är endast när vi redan har fått full sysselsättning, som ett sådant val överhuvud taget kan vålla några svårigheter. Men vid full sysselsättning för fredliga ändamål blir produktionen så mycket mer givande, än vad som någonsin tidigare förekommit, att hela frågan kommer i ett helt nytt och bättre läge. Förutsätter man återigen, att full sysselsättning ännu inte uppnåtts, innebär detta detsamma som att det finns fria och oanvända produktionsmedel. Då blir varje slag av utnyttjande av dessa produktionsmedel till fördel. Det kan inte vara fråga om annat än att vi har råd att ta dem i bruk.

Finanspolitik och full sysselsättning

Frågorna om statens budget och om finanspolitiken har betydelse inte bara då det gäller att påverka inkomsternas fördelning. Finanspolitiken har alltmera framstått såsom ett av medlen att motverka de häftiga växlingarna i den ekonomiska konjunkturen och att främja den fulla sysselsättning av produktivkrafterna, som måste vara mål för den ekonomiska politiken.

Vilken kombination av faktorer man än betraktar såsom avgörande för omslagen från god konjunktur till kris, är det påtagligt att depressionen utmärker sig för uteblivna kapitalinvesteringar men också för därmed följande bortfall av inkomster, som skulle ha använts till konsumtion. Skall sysselsättningen kunna bevaras vid samma höjd som under den goda konjunkturen, måste både konsumtion och investeringar hållas uppe. Det kan ske genom att det allmänna med sina åtgärder ersätter det bortfall av produktion och inkomster, som nedgången i enskild företagsamhet föranleder. Denna tankegång som redan tidigare vunnit stor anslutning särskilt inom arbetarrörelsen, har genom erfarenheterna under kriget trängt sig fram till ännu mera allmänt erkännande. Att hela produktionsapparaten kan hållas i gång för att fylla krigets behov, är uppenbart, och man frågar sig, om fredens behov är så väsentligt avvikande från krigets, att inte samma fullständiga sysselsättning av de produktiva tillgångarna skulle kunna åstadkommas även med den fredliga återuppbyggnaden som mål.

På vilka olika vägar detta för vårt lands vidkommande synes kunna ske, har varit föremål för hela den del av denna framställning, som just behandlar den fulla sysselsättningens problem. Här ställes den ytterligare frågan, hur en sådan politik kan ta sig uttryck i statsfinansiella åtgärder, hur den påverkar frågorna om budgetens balansering, beskattningen och statskulden. Antingen det allmännas åtgärder inriktas på att direkt hålla uppe inkomster och konsumtion eller att göra det indirekt genom kapitalinvesteringar, innebär politiken en ökning av de offentliga utgifterna, en ökning som vid kraftig nedgång i den enskilda företagsamheten måste bli av högst betydande omfattning. I ett depressionsläge då avsikten måste vara att öka den köpkraft, som faktiskt kommer till användning, kan skattehöjningar knappast vara det lämpliga medlet. Visserligen får det antagas, att företag och enskilda inkomsttagare har obrukade tillgångar, som skattevägen skulle kunna bringas till användning, men å andra sidan kan man inte bortse från den återhållande verkan på företagsamheten, som skattehöjningar i ett sådant läge kunde utöva. Konsumtionsskatter på de stora samhällsgrupperna skulle uppenbarligen motverka önskemålet att få mera köpkraft ut på marknaden. En sänkning av skatterna ligger därför närmare till hands såsom medel att möta en depression. Slutsatsen, som allmänt drages av förespråkarna för en "aktiv konjunkturpolitik" från statens sida, blir också att statens utgifter måste ökas genom en underbalansering av budgeten.

En sådan underbalansering betyder i ett depressionsläge ingenting annat än att det allmänna för olika slag av samhällsnyttiga uppgifter tar i anspråk sparmedel och produktiva tillgångar som annars genom sysslolöshet skulle ha gått till spillo. Genom att köpkraften uppehålls hindras en skadlig deflationsartad prissänkning. Fördelarna av en sådan konjunkturpolitik förefaller uppenbara i jämförelse med metoden att vänta tills krisens och depressionens krafter blivit uttömda och det enskilda näringslivet på nytt börjar mera fullständigt ta kapital och arbetskraft i bruk på den uppåtgående sidan av en ny konjunkturväg.

Dessa fördelar är även av rent statsfinansiell natur. Tillåter man en depression att utveckla sig, betyder det att nationalinkomsten sjunker. Skatteinkomsterna sjunker i ännu mycket större utsträckning än nationalinkomsten, dels därför att skatten är progressiv, dels också därför att det i en lågkonjunktur blir svårare än eljest att uttaga tillräckligt höga skattesatser. Samtidigt betyder det deflationsartade priset, att penningvärdet stiger, vilket leder till en ökning av statskuldens reala värde. Har en depression på detta sätt tillåtits komma igång, blir det i själva verket ännu svårare att balansera statsfinanserna, än om man från början tillåtit en viss underbalansering för att genom de på så sätt ökade statsutgifterna kunna effektivt förebygga depressionen.

Utan tvivel inställer sig vid en sådan politik nya problem, om vilka vi hittills inte haft tillräcklig erfarenhet. Särskilt kravet att den fulla sysselsättningen skall innebära att de produktiva tillgångarna utnyttjas bättre, än vad nu brukar vara fallet även under det som kallas goda tider, och att förhållandena närmar sig dem som utmärker krigskonjunkturen, kan

medföra nya uppgifter ifråga om att behärska prisutvecklingen, som det nu inte är möjligt att med bestämdhet uttala sig om. Men skälen för att pröva sig fram på de vägar, som anges av slagordet full sysselsättning, är så starka, att människorna inte kan avskräckas från att vandra dem vidare, därför att de där på olika punkter väntar sig möta ännu olösta problem.

Erfarenheten har här redan gett lärdomar. Själva underbalanseringen av budgeten ansågs för inte länge sedan av många vara oförenlig med sund finanspolitik. Den positionen torde knappast längre med övertygelse försvaras. Skillnaden mellan ”produktiva” och ”improduktiva” utlägg av statsmedel har befunnits vara mindre absolut än många intalade sig, när de vägrade att låta lånade medel gå till andra företag än de som var i kommersiell mening räntabla. Även den skillnad som nu ofta göres mellan att stimulera konsumtionen och att hålla uppe investeringarna såsom olika medel att förhindra en depression, bör inte göras till en klyfta mellan olika ”principer” för konjunkturpolitiken.

Det är riktigt att om ett näringsliv varit inställt på att årligen använda en viss del av sina inkomster till kapitalinvesteringar, alltså till att utvidga produktionen, räcker det inte med att hålla uppe hela den tidigare konsumtionen för att ge sysselsättning åt alla arbetande och alla materiella produktionsmedel. Den del av de förut regelbundna investeringarna, som vid en depression hotar att bortfalla, måste ersättas. Den kan ersättas av en ökad produktion av konsumtionsvaror. Den kan också ersättas med andra investeringar. Gränsen mellan dessa två alternativ är flytande.

För undervisning behövs lokaler och utrustning, kanske bostäder. För att klokt utnyttja ökad fritid kan man behöva materiella anordningar, som har karaktär av kapitalinvesteringar. Hela politiken att höja medborgarnas levnadsstandard genom åtgärder för bättre hygien och sjukvård, bättre utbildning, bättre fritidssysselsättningar, bättre nöjen leder till utlägg av ”kapital”, som inte på något uppenbart sätt skiljer sig från de investeringar i produktiva företag, som skulle ersättas.

Om de anförda betänkligheterna mot budgetens underbalansering för finansiering av offentliga arbeten sålunda inte väger tungt, innebär detta inte, att denna väg till att hålla de produktiva krafterna vid full sysselsättning skulle kunna vändas hur långt som helst. Vid den förut gjorda framställningen av den fulla sysselsättningens politik har inte heller de offentliga arbetena tilldelats en dominerande roll. Snarare har de framställts som en underliggande reserv, som kan komma till användning i den utsträckning som kräves med hänsyn till möjligheterna att hålla andra, slag av kapitalinvesteringar uppe. Denna inställning är naturlig med hänsyn till det önskvärda i att såvitt möjligt begränsa oundvikliga rubbningar i sysselsättningen. Att hastigt och i stor omfattning rikta in produktionen på nya områden, som ligga under den offentliga hushållningens kontroll, kan bli nödvändigt men är inte något värt att särskilt eftersträva. Kan sysselsättningen hållas uppe inom de produktiva företag och de verksamhetsgrenar, som redan är organiserade för att tillfredsställa marknadens behov, är detta en tydlig fördel. Inte minst gäller detta vid den omställning från krigs- till fredshushållning, som nu måste övervägas, och där rubbningarna under alla förhållanden får antas bli betydande.

Men även på längre sikt finns skäl att uppmärksamma de faktorer, som begränsar den omfattning, i vilken offentliga arbeten av hittills övervägt slag med fördel kan anlitas för att hålla produktionsvolymen uppe vid den tekniskt möjliga höjden. Offentliga arbeten representerar medborgarnas gemensamma utlägg för nyttigheter, som inte lämpligen ingår i den enskildes individuella efterfrågan. Vare sig det gäller statens och kommunernas gamla och traditionella uppgifter ifråga om rättsväsen, försvar, förvaltning, skolor och hälsovård eller nytillkomna på näringslivets olika områden såsom vägar, kommunikationsleder och transportmedel, överhuvudtaget allt det som kan sammanfattas under orden ”offentliga

nyttigheter”, så har de det gemensamma kännetecknet, att de kommer till stånd på grund av gemensamma beslut, fattade av något slags samhällseliga organ. Priset betalas också i form av skatter och andra pålagor, som medborgarna obligatoriskt har att erlægga. Den fråga som alltså vid varje utvidgning av dessa offentliga arbeten behöver ställas, är alltså om de behov som fyller genom denna gemensamma efterfrågan, är mera trängande än de som enskilda var för sig tillfredsställer genom individuellt val av konsumtion.

Hela framställningen av vägarna till en höjd levnadsstandard har gett vid handen, att utrymmet måste anses vara mycket betydande för en ökning av det slags konsumtion som offentliga arbeten är ägnade att främja. Och när det gäller vårt eget lands särskilda förhållanden, har man skäl att uppmärksamma, att den offentliga sektorn av näringslivet intar ett relativt stort utrymme. Vi har alltså redan möjlighet att inom ramen för offentliga arbeten företa kapitalinvesteringar av det slag, som i länder med enskild företagsamhet ännu mera dominerande skulle ligga utom räckhåll för offentliga myndigheters beslut.

Men problemet blir på detta sätt endast undanskjutet. Frågan om den bästa möjliga användningen av materiella och personliga produktivkrafter kan i ett givet läge icke avvisas. Det önskvärda i att bevara medborgarnas frihet att inom vida gränser bestämma över sin konsumtion och över användningen av sina inkomster utan förmedling av gemensamma beslut behöver inte framhållas. Om man för att vidmakthålla den fulla sysselsättningen tvingas att inrikta produktionen på nyttigheter, som lämpar sig för så

dana gemensamma beslut, i större utsträckning än som vid fritt val av konsumtion skulle motsvara den enskildes önsknings, så är därmed dock inte klart att detta kan kallas misshushållning. Man kan inte under alla förhållanden göra varje enskild till högsta domare över den bästa inriktningen av produktion och konsumtion. Men om man även vid gemensamt övervägande kommer till uppfattningen, att andra delar av produktionen borde utvidgas hellre än de som faller inom den offentliga sektorn, då har man tydligen kommit fram till en punkt, där den praktiska frågan blir, hur dessa andra delar av näringslivet skall kunna bringas till en högre grad av aktivitet. Ju större området är för den produktion, som ligger under samhällets kontroll, desto större är tydligen möjligheterna att, utan risk för det ovan antydda slaget av misshushållning, genom beslut av samhällets egna organ hålla sysselsättningen vid makt. Men lika tydligt är att den ekonomiska politik, som syftar till full sysselsättning, på detta sätt visar över till den vidare och större frågan om näringslivets effektivitet och om de bästa vägarna att öka produktionen och stärka de materiella grundvalarna för alla olika former av människornas liv och strävan.

Social konservatism och social liberalism

De krav på samhällsordning som arbetarrörelsen företräder, kan komma att framstå klarare, om de ses i belysning av samhällskritik och idéer om samhällsreform, som från andra håll föres fram. Vill man söka ett gemensamt namn för arbetarrörelsens strävanden i det vittomfattande ordet socialism, kan man få hela fältet av socialreformatoriska strömningar kartlagt genom att dela upp resten av området mellan social konservatism och social liberalism. Det är mycket vanligt men inte nödvändigt att för åskådlighetens skull placera dessa olika meningsriktningar på ett visst avstånd från varandra utefter en rät linje. Det går lika bra eller bättre att tänka sig dem som hörnen av en triangel. Beröringspunkter och övergångsformer kan man finna i olika riktningar, men tyngdpunkterna ligger så pass klart skilda, att uppdelningen tjänar sitt ändamål.

Den sociala konservatismen är inte främmande för önskemålet att främja en bättre levnadsstandard för hela folket. Som medel avvisar den varken fackliga organisationer eller statsmaktens ingripande genom näringspolitik och socialpolitik. Den har sålunda ingen obegränsad tro på ett fritt näringsliv i den betydelsen, att fri prisbildning och fri konkurrens på öppna

marknaden skulle kunna lösa alla ekonomiska samhällsproblem. Men den är hårt bunden vid föreställningen om att obeskuren enskild äganderätt är en förutsättning för ekonomiskt framåtskridande, att en långtgående beskattning av större inkomster och förmögenheter har en mycket ogynnsam inverkan både på kapitalbildning och företagsamhet och därför utgör ett avgörande hinder för en utveckling till högre välstånd. Den anser därför utrymmet i praktiken vara ganska begränsat för en socialpolitik, som vid varje tidpunkt vill söka förbättra läget för mindre inkomsttagare genom ”överflyttning” av inkomster från de mera välställda.

Den sociala konservatismen väntar i stället förbättringen av folkets levnadsstandard från en fortgående höjning av produktionen. Allteftersom kakan som skall delas växer, kommer den bit av kakan som faller på de mindre bemedlades lott att bli större, fastän deras andel i kakan blir densamma som förut. För den sociala konservatismen är det nämligen en grundläggande uppfattning, att väsentliga olikheter i fråga om egendom och inkomster måste bevaras såsom sporre för den ekonomiska duglighet, av vilken det ekonomiska framsteget framför allt beror, och såsom grundval för kapitalbildning och riskvillig företagsamhet. En demokratisering av den kapitalistiska organisationen ligger därför inte inom gränserna för den socialkonservativa åskådningen.

Däremot kan man inom dess ram placera önskemålet att bereda lönarbetarna en tryggare ställning. Kanske finns här en anknytning till äldre patriarkaliska arbetsgivaretraditioner. Men framför allt har den nyare utvecklingen med allt starkare kritik mot massarbetslösheten under kristider och med krav på långtgående ingripanden från det allmännas sida för att råda bot på konjunkturväxlingarna gjort frågan om företagarevärldens och arbetsgivarnas uppgifter till ett aktuellt problem. Denna kritik och dess krav anses bäst kunna mötas, om de enskilda företagarna, var för sig eller i stora sammanslutningar, söker trygga de anställda mot sådana växlingar i arbete och bärning, som hittills utgjort den bästa jordmånen för socialistisk agitation. En tendens att härvid skjuta staten åt sidan och göra de stora kapitalistiska sammanslutningarna till bärare av både samhällsintresset och samhällsmakten är omisskännlig.

Det behöver väl inte särskilt understrykas att gränserna för vad som här kallas *social* konservatism, inte sammanfaller med gränserna för den eller de *politiska* riktningar, som i vårt eget land eller på andra håll får namnet konservatism. Ännu mindre är det möjligt att sätta likhetstecken mellan något liberalt politiskt parti och den sociala liberalism, som här åsyftas.

Den *sociala liberalismen* går också ut ifrån att ett näringsliv, grundat på enskild äganderätt och fri företagsamhet, löser *produktionsproblemet* på bästa möjliga sätt. Men i motsats till den sociala konservatismen betraktar den med djupaste oro *fördelningen* av både egendom och inkomster i våra kapitalistiska samhällen. I och för sig anses den ekonomiska mekanism, varigenom både produktion och fördelning avgöres på fria marknader, såsom ett ypperligt verktyg för att låta konsumenternas önskningar komma till uttryck. Genom sin fria efterfrågan bestämmer konsumenterna över produktionens inriktning och omfattning. Genom fri prisbildning och fri konkurrens avgöres den skäligen andel av produktionens avkastning som varje ”produktionsfaktor” bör ha på grund av sina insatser. Någon högre domare över vad som från samhällets synpunkt skall anses för gagneligt finns inte än konsumenternas fria efterfrågan. De enskilda medborgarna själva kan bäst bedöma sina egna behov, och då hela näringslivet inriktas efter detta bedömande, kommer produktionen som sig bör att bäst svara mot hela samhällets behov.

Men allt detta gäller bara under en enda förutsättning. Och här gör den sociala liberalismen ett antagande, som kan kallas moraliskt eller psykologiskt eller samhällsfilosofiskt eller vad man vill, men som är avgörande för hela dess samhällsåskådning. Den går nämligen ut ifrån att medborgarnas behov är likvärdiga, att det alltså inte är riktigt att tillfredsställa den enes begär

efter umbärliga ting innan den andres krav på det nödvändiga är fyllda. Men då är det klart, att en ojämn fördelning av konsumenternas inkomster och av producenternas andel i egendomen fullständigt förvanskar resultatet av den ekonomiska mekanismens arbete.

Produktionen blir inte inriktad på det från hela samhällets synpunkt önskvärda sättet, då varje krona som efterfrågar de mest umbärliga lyxvaror för den rike, väger lika tungt som en krona för nödvändighetsvaror åt den fattige. Ersättningen åt varje enhet av produktiv egendom, som kommer till användning, kan vara rättvis, men då den ene kommer till marknaden utrustad med en myckenhet sådana enheter, andra med några få och de flesta med ingenting alls, blir både produktion och fördelning snedvridna. Även när det gäller den produktionsfaktor, som kallas arbete, är ojämnheten stor, inte bara beroende på olikheter i människornas naturliga utrustning utan också på den olikhet som skapas av de olika möjligheterna till utbildning. Skall det fria kapitalistiska systemet kunna leda till den ur behovens synpunkt bästa produktionen och fördelningen, kräves alltså en radikal utjämning av medborgarnas ekonomiska villkor. Endast om detta sker, kan det kapitalistiska systemet ge inte bara största möjliga nationalinkomst räknad i pengar, utan också största möjliga välstånd åt människorna.

Dessa tankegångar, som särskilt i England haft mycket ansedda företrädare, leder till krav på långtgående åtgärder för att undanröja olika slag av ekonomiska privilegier. Den ärftliga rikedom måste försvinna på samma gång som den ärftliga fattigdomen. Medlet för utjämning av både förmögenhet och inkomster blir beskattningen. Men dessutom brukar en rad anordningar förordas, genom vilka äganderätten kan spridas ut på så breda medborgarlagar som möjligt. Även den storindustriella egendomen skall delas ut på de arbetande massorna, genom att de anställda göres till delägare i de företag, vari de är sysselsatta. Men vad man vill främja är *individuell* äganderätt, inte *gemensam* äganderätt, sådan den eftersträvas av socialister.

Man skulle kunna säga att då den sociala liberalismen med sådan skärpa vänder sig mot egendomens och inkomsternas ojämna fördelning, ger den bara uttryck för sitt allmänna avvisande av alla monopol tendenser. Framför allt alla tendenser till enskilda monopol. Det visar sig också, när frågan om arbetslöshet och konjunkturväxlingar i högre grad börjat betraktas som ett problem för den ekonomiska politiken. Den väg till ökad trygghet för de anställda, som den sociala konservatismen tycks söka i åtgärder från stora sammanslutningar av kapitalistiska företagare, utövar knappast någon lockelse på den sociala liberalismen. Den ser snarast i hela den moderna tendensen till dylika sammanslutningar den kanske största faran för själva produktionen. De mer eller mindre monopolistiska sammanslutningarna anses verka i riktning mot att hålla nere produktionen under det möjliga och ur allmän synpunkt önskvärda. Där den rent tekniska utvecklingen gör den fria konkurrensen praktiskt taget omöjlig, ligger det därför i linje med den sociala liberalismens hela inställning att föredra en verksamhet i hela samhällets hand framför en monopolmakt i enskildas händer.

Socialismen i arbetarrörelsen

Den framställning som lämnats av arbetarrörelsens efterkrigsprogram, är fylld av redogörelser för konkreta och omedelbart förestående uppgifter. Men de ställs i regel mot bakgrunden av en utveckling på längre sikt, och det är på intet sätt fördolt, att denna utveckling uppfattas som en omdaning av samhället i socialistisk riktning. Det är alltså bara naturligt, om denna framställning skulle lämna nytt material till den aldrig vilande diskussionen om socialismens roll i arbetarrörelsens och socialdemokratins strävanden. Från arbetarrörelsens sida vill man gärna bidra till att ge denna diskussion en mera fruktbar karaktär, än den nu oftast har. Den förlorar sig stundom i abstrakta begreppsanalyser och vanligen i kritik och försvar av tänkta framtidskonstruktioner med ovisst verklighetsvärde. Man borde kunna komma mycket

närmare det väsentliga, om man gjorde klart för sig vilken den roll är, som de socialistiska idéerna verkligen spelar inom arbetarrörelse och socialdemokrati.

Arbetarrörelsen har vuxit fram jämsides med den moderna ekonomiska utvecklingen. Dess socialistiska idéer har formats under reaktion mot ett kapitalistiskt system, som till en början syntes döma arbetarklassen till ett liv i ständigt elände och förtryck, och som alltjämt förefaller oförenligt med breda folklagars krav på trygghet och självständighet i ett samhälle av fria och likaberättigade medborgare.

182 Det är i denna kritik av kapitalismen man har att söka det enande bandet, inte i de skiftande bilder av ett framtidssamhälle, som vid olika tider gjorts upp av företrädare för skilda socialistiska meningsriktningar. Denna kritik springer fram ur många rötter. En del av dem sträcker sig djupt ner under den jordmån, som bildas av det moderna produktionsättet, andra suger näring just ur de livsförhållanden, som skapats och alltjämt skapas av den pågående kapitalistiska utvecklingen.

Angreppen mot klyvningen av folket i rika och fattiga, egendomsägare och egendomslösa är lika gamla som samhällets uppdelning i ekonomiska klasser. I vår tid tar de form av attacker mot en ekonomisk organisation, som gör klasskampen mellan kapitalister och lönarbetare till samhällets mest framträdande drag. Kritiken riktar sig mot den brist på trygghet, frihet och självständighet, som för folkets stora flertal blir en följd av ett mindretals alltjämt fortlevande ekonomiska privilegier. Men den riktar sig lika tydligt mot det slöseri med materiella och mänskliga tillgångar, som i de ekonomiska kriserna når sin höjdpunkt, men som även under relativt goda tider tar sig uttryck i att produktionsmedlen endast ofullständigt blir utnyttjade. Den socialistiska kritiken har alltid varit uppmärksam på olika former av slöseri vid oreglerad konkurrens, men den riktas med samma skärpa mot den kapitalistiska företagsamhetens strävan att genom sammanslutningar, som syftar till produktionsbegränsning och monopolistisk priskontroll, komma till rätta med den fria konkurrensens avigsidor.

Det vore lätt att fortsätta med hela den socialistiska kulturkritik, som tar sikte på det kapitalistiska näringslivets tendens att försvåra utvecklingen av de mänskliga egenskaper och de mänskliga handlingsmotiv, som har sitt stöd i känslan av gemenskap och solidaritet, och att ge ett övervärde åt allt som kan bidra till framgång i den ekonomiska tävlingskampen. Men uppräknningen är vidlyftig nog för att tjäna till utgångspunkt, då man söker klargöra, hur denna mångskiftande kritik av det kapitalistiska näringslivet lett till de mångskiftande konstruktionerna av en socialistisk samhällsorganisation, och på vad sätt både denna gamla kritik och dessa gamla konstruktioner spelar en roll för arbetarrörelsens dagsaktuella strävanden.

Kritiken ger uttryck för allmänmänskliga behov, som var för sig är lika naturliga. Begäret efter frihet, obundenhet av yttre tvång är lika djupt rotat som behovet av samarbete. Strävan efter självständighet och jämlikhet lika djupt som insikten om nödvändigheten att underordna sig för att vinna ett gemensamt mål. Det är en självklar sanning, att både för den enskilde och för samhället gäller det att finna en avvägning mellan dessa naturliga impulser. Men det är lika mycket ett faktum, att avvägningen kan göras på olika sätt, och kraven på ett annat samhälle än det nuvarande får en ytterst skiftande karaktär beroende på hur avvägningen sker, vilka delar av kritiken mot det bestående och vilka krav på det nya man ställer i medelpunkten för uppmärksamheten, och vilka man låter ligga i skymundan.

Det är därför inte förvånande att man bland socialistiska samhällskonstruktioner finner små grupper av frivilligt samarbetande människor med gemensam egendom, små lokala självstyrande kommuner, produktionskooperativa företag av alla storleksordningar, från den enskilda verkstaden till ett hela näringsgrenen omfattande företag, syndikalistiska och gillesocialistiska organisationer med större eller mindre inslag av samordning och inflytande

från en statlig centralmakt, statsocialism i olika proportioner ända fram till de mest extrema former av kommunistisk centralism både ifråga om produktionens ledning, avkastningens fördelning och reglering av konsumtionen.

Det är ingen svårighet att ur var och en av dessa önskebilder läsa ut, vad det är för ett element av den allmänna socialistiska kritiken, som fått spela huvudrollen och sätta sin prägel på framtidskonstruktionen. I de små grupperna kan alla medlemmar göra sin röst hörd och sitt inflytande gällande. De lever i omedelbar beröring med varandra. De angelägenheter de har att syssla med, är inte mer omfattande än att alla kan överblicka dem. Var och en kan ha sitt eget personliga omdöme och vara med och bestämma. I dessa små samhällen har man att söka de verkliga härdarna för människornas uppfostran till självstyrelse och demokrati. Ju större gruppen blir, ju mera samhället växer i omfattning, desto svårare blir det för den enskilde att direkt medverka vid avgörandet av gemensamma angelägenheter. Den direkta demokratin får ersättas med olika former av indirekt inflytande över samhällets öden.

Om sålunda vissa former av den enskildes frihet tränges tillbaka, växer i en större samfällighet möjligheterna att skapa trygghet. Och att öka tryggheten betyder att också i vissa hänseenden öka friheten. Större samhällen, större ekonomiska enheter ger större utsikter till en utjämning mellan landsdelar, som av naturen är bättre eller sämre lottade, de utgör grundvalen för en utveckling av samarbete och solidaritet på en bredare bas, de anmäler sig som likaberättigade i tävlan om att ge uttryck åt demokratiska och socialistiska idéer. Men främst gör de stora enheterna anspråk på att förverkliga människornas krav på att produktionen skall vara effektiv, att folkets tillgångar skall tas väl till vara och utnyttjas på bästa möjliga sätt. Endast inom de stora samhällena kan stordriftens och samarbetets fördelar fullt komma till sin rätt. Där kritiken mot det kapitalistiska systemet för bristande effektivitet sättes i främsta rummet, brukar också kraven på central dirigerad av ett socialiserat näringsliv vara starkast utpräglade.

I alla dessa konstruktioner spelar frågan om äganderätten en framskjuten, för att inte säga avgörande roll. Innehavet av egendom å ena sidan och egendomslöshet å den andra uppfattas som grundvalen för stötande ekonomiska olikheter och för en maktutövning från ägarnas sida, som är orsak till de egendomslösas beroende och ofrihet. Kravet på att upphäva denna ekonomiska olikhet och detta beroende tänker uppfyllt genom att de arbetande göres till ägare av de produktionsmedel, som de med sitt arbete utnyttjar. Att förena arbetaren med hans produktionsmedel, eller med egendomen, hör till de gamla parollerna i den socialistiska förkunnelsen. Detta kan naturligtvis ske genom att enskilda äger sina egna arbetsverktyg, sin jord, sin verkstad. Enskild äganderätt är då ett medel att tillförsäkra arbetaren produkten av hans arbete. Men eftersom den socialistiska kritiken i första hand tar sikte på kapitalistiska produktionsformer med mängder av anställda i gemensamt arbete, där vars och ens andel inte kan urskiljas, blir huvudintresset knutet vid äganderätten till gemensamt utnyttjade produktionsmedel, och den socialistiska lösningen blir samäganderätt, socialisering.

Socialisering betyder alltså inte bara att lägga äganderätt i händerna på "hela samhället" i betydelse av en statlig tvångsorganisation. Det framgår för övrigt redan av det samägande som förekommer i kommunerna och kallas kommunalsocialism. Varje överföring av egendom i händerna på grupper av olika slag, på organisationer avgränsade till enheter av gemensamt arbetande medborgare, innebär en socialisering. Men problemet om dessa gruppers förhållande till andra grupper och till hela samhället har alltid tvingat till övervägande av andra synpunkter än de som lett till kravet på att produktionsmedlen skall vara egendom just för de arbetare som tar dem i bruk. Konsumentkooperationen ställer problemet direkt genom att lägga äganderätten i händerna på dem som efterfrågar de distribuerade och producerade varorna. Problemet möter även producenternas socialism, så snart den i trygghetens och effektivitetens intresse sträcker ut till att gälla hela samhällets ekonomiska liv. Spänningen

mellan producenternas och konsumenternas krav och ideal kräver en lösning eller utjämning även i de socialistiska konstruktionerna.

Dessa erinringar om socialistisk samhällskritik och socialistiska samhällskonstruktioner har haft det enda syftet att så starkt som möjligt understryka hur orimligt det är att söka pressa in de socialistiska idéerna i en enkel formel, hur lite man vinner genom att sätta likhetstecken mellan de socialistiska tendenserna inom arbetarrörelsen och någon ensidigt och dogmatiskt utformad framtidskonstruktion. Att socialdemokratin vill bruka statens växande inflytande över näringslivet till att trygga ett fullständigt och effektivt utnyttjande av landets produktiva krafter, är väl bekant, men det betyder inte, att all egendom tänkes ligga i statens hand och all ekonomisk verksamhet dirigeras av en ekonomisk centralförvaltning. Statens ekonomiska verksamhet är ett medel för att vinna största möjliga effektivitet och är motiverad just så långt som den främjar detta ändamål. Gemensam äganderätt är ett medel att upphäva motsättningen mellan klasserna av ägare och egendomslösa och får anta de former, som svarar mot detta syfte och dessutom bäst låter förena sig med strävan efter ekonomisk effektivitet. Kravet på frihet och självständighet för de arbetande följer överallt med och vill inte bli skjutet åt sidan vid uppgörandet av balansen.

Ty resultatet av hela denna diskussion om socialismen i arbetarrörelsen blir till sist, att det gäller att göra upp en balans mellan de skiftande och delvis svårförenliga krav, som springer fram ur kritiken av den kapitalistiska organisationen. Framtidskonstruktionerna är till hjälp därför att de låter konsekvenserna av de olika kraven och de olika handlingslinjerna framstå klarare. Men de kan inte bli i förväg fixerade mål för en samhällsomdaning, som måste försiggå i en värld stadd i oavslutlig förändring. Balansen, sammanjämkningen mellan människornas krav på både frihet och trygghet, självständighet och samarbete, jämlikhet och ekonomisk effektivitet, kan inte göras upp en gång för alla. Den påverkas inte bara av förändringar i de yttre förhållanden, över vilka varken de enskilda eller folken ha någon makt, utan också av de förändringar vi själva är med om att avsiktligt genomföra, men vilkas resultat vi inte i allt kan förutse. Vi får nöja oss med – och våra motståndare får nöja sig med – att det ur den socialistiska kritiken och de socialistiska konstruktionerna växer fram vissa stora riktlinjer för vårt arbete på en socialistisk samhällsomdaning, riktlinjer som inte blir mindre vägledande därför att de inte kan förvandlas till delar av en schematisk planritning för ett demokratiskt och socialistiskt framtidssamhälle.

Effektivitet och demokrati

Inom näringslivet måste de krafter vidmakthållas och stärkas, som strävar till en alltmera effektiv användning av samhällets produktiva tillgångar. Det är den ena av de stora riktlinjer, som för arbetarrörelsen är vägledande. Samtidigt gör sig arbetarrörelsen till förkämpe för kravet på ökat inflytande för alla medborgare över den ekonomiska organisation, av vilken deras bärning beror. Hushållningen skall mer än hittills ställas under ledning av demokratiskt ansvariga krafter – dels därför att produktionens inriktning och produktionsresultatets fördelning behöver bättre anpassas efter behoven i de breda lagren, dels därför att man måste för näringslivet nyttiggöra en viktig men hittills mycket ofullständigt använd tillgång genom att hos alla dem som medverkar i produktionen väcka ett aktivt medintresse för de gemensamma hushållningsproblemen.

De båda linjernas innebörd kan pressas samman i orden: *effektivitet och demokrati*.

Dessa samhällsreformatoriska krav kommer i framtiden att få ökad aktualitet. Vi kommer att möta ekonomiska problem så svåra, att de inte kommer att kunna lösas, om den nuvarande hushållningsformen bibehålles. Risken för massarbetslöshet efter kriget är synnerligen stor. *Vi behöver en väsentligt mer effektiv hushållningsform om vi skall kunna förekomma den ekonomiska desorganisation som hotar oss. Och denna hushållningsform måste ge ökat in*

flytande åt de breda lager, som i första hand blir utsatta för ekonomisk utarmning när näringslivet förlamas.

Det är nödvändigt också av andra skäl att vi gör vår hushållning mera effektiv. Vi vill aktivt medverka i återuppbyggnadsarbetet efter kriget – särskilt i våra grannländer. Den ekonomiska utvecklingen kan komma att störas av nya krig. Och vi vill – om en fredlig utveckling tillåter det – snabbare än hittills bota de omfattande bristerna i svenska folkets levnadsstandard. Allt detta gör, att vi inte har råd med en ineffektiv hushållningsform.

För den äldre liberalism, som kan kallas en hel filosofisk livsåskådning, framstod det liberala ekonomiska systemet, med enskild äganderätt, fri företagsamhet, fri konkurrens under ledning av marknadens osynliga hand, inte bara som ett medel att öka produktionen och därmed stärka det materiella underlaget för människornas hela liv, utan också som en väg till frihet, självständighet och likaberättigande för alla medborgare. När den ekonomiska utvecklingen i stället ledde till ett kapitalistiskt system med nya former av fåtalsvälde över stora arbetaremassor, krossades den gamla liberala drömmen. Men flertalet av den ekonomiska liberalismens anhängare godtog likväl det nya klassamhället som en nödvändig förutsättning för den nya och effektiva produktionen. Man kunde på olika vägar mildra verkningarna för de sämre lottade klasserna, men den ekonomiska grundkonstruktionen var oantastlig.

Enstaka romantiska frihetsdyrkare reagerade och har fortsatt att reagera genom att fördöma hela den storindustriella produktionsformen och kräva återgång till mera hantverksmässiga former inom hela näringslivet. Den sociala liberalism, som här förut skildrats, reagerar genom kravet på egendomsutjämning i form av äganderättens utspridning på enskilda händer. Emellertid fortsätter koncentrationen av makten över det ekonomiska livet hos allt större enheter av mer eller mindre monopolistisk karaktär, och oppositionen från ekonomiskt liberala kretsar begränsar sig till att begära återgång till ett större mått av tävlan mellan storföretagen och möjligheter för ny företagsamhet att delta i konkurrensen. Det argument, som vid denna opposition anses göra det starkaste intrycket är en erinran om att maktkoncentration och monopolisering arbetar socialismen i händerna.

Detta är naturligtvis sant. Det är osannolikt att en folkmajoritet i en politisk demokrati länge skulle tåla en okontrollerad monopolisering av väsentliga näringsgrenar. Det är inte bara risken för utsugning av konsumenterna utan också monopolens tendens till att i vinstens intresse begränsa produktionen, som utgör bakgrunden till arbetarrörelsens krav på samhällets ingripande. Men in te heller en kapitalism med konkurrensen i större utsträckning bevarad har visat sig i stånd att fullt utnyttja arbetskraft och materiella tillgångar och sålunda hålla uppe produktionen vid en tekniskt möjlig nivå.

Arbetarrörelsens krav på en planmässig hushållning tar i första hand sikte på denna brist och på möjligheten att öka produktionens effektivitet genom att motverka kriserna och bereda de arbetande full sysselsättning. En betydande del av den föregående framställningen har varit ägnad åt de praktiska utvägarna att nå detta mål. De kan sammanfattas under den allmänna rubriken: *samordning av alla olika former för ekonomisk verksamhet*. Man kan förneka att en sådan samordning är behövlig. Då det gällt att finna slagordsmässiga uttryck för en ståndpunkt, som så energiskt som möjligt avvisar all ”socialism”, har det ofta blivit sagt, att ”det enskilda näringslivet” är fullt i stånd att reda upp hela sysselsättningsfrågan efter kriget, bara staten inte genom sina ingrepp lägger hinder i vägen. En dylik paroll är knappast avsedd att fattas bokstavligt. Ett enskilt näringsliv utan inslag av ledande och stödjande åtgärder från det allmännas sida kan ingen föreställa sig. Vad man vanligen torde åsyfta är ett näringsliv med ungefär så mycket statsingripande och så mycket offentlig verksamhet, som man vant sig vid före detta världskrig, eller ibland kanske ännu hellre före det första världskriget.

Det är gentemot föreställningen att ett så organiserat enskilt näringsliv skulle ha utsikter att bereda full sysselsättning som arbetarrörelsen vänder sig med hänvisning till erfarenheterna under det moderna ekonomiska systemets hela historia. Det är ett av ingen bestritt faktum att detta näringsliv endast under korta perioder, och med verklig framgång endast under krig, kunnat utnyttja den fulla kapaciteten hos produktionsapparaten. Man vågar också säga, att åtminstone i vårt land detta näringslivs praktiska och teoretiska representanter endast tveksamt och motsträvt godtagit tanken på full sysselsättning såsom vägledande för den ekonomiska politiken. Ännu i dag – maj 1944 – citeras med gillande deklARATIONER om att det inte kan vara det enskilda näringslivets skyldighet att bereda full sysselsättning. Den enskilde företagaren säges ha till uppgift att producera vad konsumenterna behöver på det effektivaste och billigaste sätt. Han kan inte ta ansvaret för att arbetskraft därvid kommer att gå sysslös.

Detta sista är naturligtvis riktigt. Men det är också att praktiskt taget medge allt vad arbetarrörelsen påstår. Just därför att ansvaret inte kan vila på varje enskild företagare för sig, måste det läggas på alla gemensamt, och det vill säga att det blir en samhällsuppgift. Betyder det att staten skall vidga ut sin verksamhet? Är det inte tänkbart att de enskilda företagen genom organisation och samordning av sina åtgärder kunde åstadkomma, vad den enskilde inte förmår? Här har tidigare sagts, att denna tankegång inte är främmande för vissa former av den sociala konservatismen. Det är emellertid ytterst osannolikt, att målet skulle kunna nås på denna väg, såvida man inte vill tänka sig väsentliga delar av statsmakternas hittillsvarande uppgifter överförda på sammanslutningar av enskilda företagare. En arbetarrörelse som strävar efter mera demokrati inom näringslivet, måste stå främmande för hela denna utvecklingslinje. Då den drages upp med ganska tydliga streck inom engelska arbetsgivarverkens kretsar, har den inte utan skäl karakteriserats såsom ansatser till en ny industriell feodalism.

Arbetarrörelsens kritik av den bristande effektiviteten i den privatkapitalistiska produktionsformen tar inte endast sikte på de förhållanden som redan berörts i detta avsnitt: att arbetskraft och materiella produktionsmedel blir ofullständigt utnyttjade och att privatmonopolen berövar de breda lagren en del av den ersättning de skulle erhålla för sina insatser i produktionen. Den syftar också på det förhållandet, att det med nuvarande organisation av hushållningen icke lyckats att hos arbetstagarna mera allmänt väcka ett levande och skapande medintresse för produktionen – ett problem av starkt växande betydelse, eftersom allt flera av dem som medverkar i produktionen blir arbetare eller tjänstemän och allt färre blir egna företagare. Den riktar sig slutligen mot den i tidigare avsnitt mera ingående behandlade tekniskt-organisatoriska brist på effektivitet, som beror på den irrationellt splittrade ledningen över produktionen. Det finns för många företag som arbetar inom varudistributionen. Vi har funnit, att livförsäkringsverksamheten är behäftad med svagheter, som väsentligen sammanhänger med den privatkapitalistiska organisationsformen. Kvarterssaneringen i städerna försvåras i utomordentlig grad av att tomtmarken och beståndet av hyresbostäder är fördelade på ett mycket stort antal ägare, av vilka en betydande del har en allt annat än yrkesmässig inställning till uppgiften att tillhandahålla hyreslägenheter åt allmänheten; även fastighetsförvaltningen blir av denna anledning mindre effektiv än den behövde vara. Bostadsproduktionen fördröjas på grund av sina utpräglade konjunktur- och säsongrörelser och vidare på grund av det stora antalet företagare och den bristande planmässigheten. Det är först under senare år, när den i väsentlig grad kommit under inflytande av offentliga organ, som man kunnat påbörja arbetet med att jämna ut de starkt kostnadsstegrade konjunktur- och säsongfluktuationerna och att på ett väsentligt snabbare och fullständigare sätt än förut sprida användningen av nyare tekniska rön.

En intensiv och med vetenskapliga metoder bedriven rationalisering har visserligen försiggått inom de egentliga produktionsföretagen, där kapitalägande företagsledares vinst i mer eller

mindre hög grad bestämmas av den tekniska effektiviseringen. Men samtidigt har rationaliseringsbehoven försumrats på andra områden, som också är av stor betydelse för den allmänna levnadsstandarden. I många fall har producenterna föga intresse av att förse konsumenterna med varor av hållbar kvalitet och praktiskt utförande; det är mera vinstgivande att göra varorna säljbara än att göra dem användbara, vilket inte alltid är samma sak. Det finns heller ingen enskild företagare, som kan finna det lönande att bedriva alla de dyrbara och krävande arbets- och materialstudier, som behövs för att effektivisera hemarbetet, trots att detta sysselsätter den största av alla arbetargrupper, "hustrur utan yrke".

Det är lätt att anföra flera sådana exempel. Det vilar överhuvudtaget ett drag av bristande verklighetstrohet över alla de generaliserande påståendena om att den privatkapitalistiska produktionsformen skulle vara den mest "effektiva". Vi har produktionsmedel tillräckligt för att bota alla svårare brister i det svenska folkets levnadsstandard. Men vi har hittills inte gjort det. Under fredstid har vår levnadsstandard visserligen stigit starkt såsom en följd av den omfattande rationaliseringsverksamhet som bedrivits inom de enskilda företagen. Men eftersom denna rationaliseringsverksamhet i enlighet med den privatstyrda hushållningens natur varit inriktad just på de enskilda företagen och icke på en samordning, stabilisering och rationalisering av hela hushållningen, har standardstegringen varit mindre än som varit tekniskt möjligt, och den enskilde har varit ständigt utsatt för ekonomisk otrygghet. *Vi måste resa det kravet, att hushållningen såsom helhet skall vara mera effektiv.* Och det kravet kan tillgodoses endast genom en samordning under ledning av samhällsliga organ.

Men om ledningen av en samordning mellan näringslivets olika krafter skall ligga i händerna på alla medborgares gemensamma organ, alltså staten, är därmed inte sagt, hur långt detta, måste medföra en utvidgning av statens egen ekonomiska verksamhet eller en begränsning av de enskilda företagens rörelsefrihet. Allt som i en föregående avdelning yttrats om de socialistiska idéerna inom arbetarrörelsen såsom riktlinjer och inte som färdiga framtidskonstruktioner, får här sin tillämpning. En planmässig hushållning är inte detsamma som socialisering i betydelse av samhällets äganderätt till alla produktionsmedel eller till en i förväg bestämd del av produktionsmedlen. Det finns andra skäl för att utvidga medborgarnas gemensamma äganderätt, men i den mån en sådan äganderätt motiveras enbart av hänsyn till en planmässig hushållning, måste den bli beroende av i vidaste bemärkelse tekniska faktorer inom det ekonomiska livet. Den kan därför inte i förväg till art och omfång fixeras. Hela planhushållningens idé är så uppenbart en idé om att pröva sig fram under de växlande förhållandena i näringslivet, att varje skematiskt krav på en viss fördelning av enskild och samfäll äganderätt, liksom av enskilda gruppers och hela samhällets ekonomiska befogenheter, från början är uteslutet. Det framgår klart av den formulering punkten om en planmässig hushållning erhållit i det socialdemokratiska partiprogrammet. Den kan därför här i sin helhet anföras.

"En planmässig folkhushållning, som gör det möjligt *att* fullständigt och effektivt utnyttja samhällets produktiva tillgångar, *att* bereda hela den arbetsföra befolkningen tryggad sysselsättning, och *att* tillförsäkra alla medborgare en levnadsstandard svarande mot det gemensamma arbetets avkastning.

I all den omfattning det är erforderligt för att förverkliga en sådan hushållning *samordnas* de olika formerna av ekonomisk verksamhet under samhällets ledning och *överförs* i samhällets ägo naturrikedomar, industriföretag, kreditanstalter, transportmedel och kommunikationsleder."

Lika tydligt som det här utsäges att omfattningen av samhällsinsgripande och socialisering blir beroende av de praktiskt föreliggande omständigheterna i näringslivet, lika tydligt framgår det att inga enskilda intressen får ställa sig hindrande i vägen för det samhällsinsgripande och den

samfällda ekonomiska verksamhet, som visar sig erforderliga för att vinna de åsyftade målen. Det är den praktiska ekonomiska politikens uppgift att vid varje given tidpunkt avgöra i vilken utsträckning och på vilka vägar samhället behöver utvidga sin egen verksamhet eller på annat sätt ingripa. Det program, som här lägges fram, avser att fylla denna uppgift under de förhållanden som nu råder eller väntas uppstå efter kriget. Det sträcker sig över olika områden av näringslivet och söker överallt formulera tydliga och konkreta förslag. Det tar i första hand sikte på sådana åtgärder och anordningar som förefaller oundgängliga om arbetskraft och materiella produktionsmedel skall få full sysselsättning, men det syftar uppenbarligen därutöver till en utveckling, som innebär en fortgående ökning av effektiviteten hos produktionen i tekniskt och organisatoriskt hänseende. Överallt inställer sig frågan, hur denna utveckling till större effektivitet låter förena sig med strävan efter mera demokrati och svaret blir att de inte tycks vara oförenliga utan tvärtom stöder varandra.

Det första och grundläggande elementet i detta program är en penningpolitik, som medvetet inriktas på målet att hålla den ekonomiska verksamheten i gång så fullständigt som möjligt. En sådan penningpolitik avvisar sålunda inte bara en automatisk reglering efter guldvärdet utan också bindningen till en viss prisnivå. Den förbiser inte värdet av stabila växelkurser för utrikeshandeln och är villig att medverka i internationella överenskommelser på valutaområdet, men den avgörande synpunkten blir dock möjligheten att ta våra egna produktiva tillgångar i bruk. Efter detta mål regleras både penningtillgången, kapitalrörelserna till och från landet och räntorna. Låga räntor betraktas som fördelaktiga för den fulla sysselsättningen och även vid tendens till knapphet på kapitalmarknaden förordas inte en allmän räntehöjning på grund av dess alltför grova och odifferentierade verkan på företagsamheten. I stället får man söka sig fram på andra vägar till en reglering av kapitalinvesteringarna. Ett offentligt samarbetsorgan bör skapas, som representerar statlig, enskild och kooperativ företagsamhet. Det allmännas ställning i denna samverkan göres starkare genom att en omfattande statlig affärsbanksrörelse organiseras, och försäkringsverksamheten förenklas och rationaliseras genom att föras över i samhällets hand. Som led i denna planmässiga hushållning tar programmet också sikte på statens medverkan vid export och import, vid en stabilisering och rationalisering av byggnadsverksamheten, vid rationaliseringen på lång sikt av jordbruksproduktionen, vid en effektivisering av olika produktionsgrenar genom samarbete för standardisering och specialisering, vid rationalisering av hemarbetet.

Vad särskilt beträffar den åsyftade samordningen av investeringsverksamheten, bör det ännu en gång understrykas, att den har till främsta uppgift att se till, att allmänhetens sparmedel verkligen kommer till produktiv användning, samtidigt med att sysselsättningsprogrammet hjälper till att hålla uppe inkomsterna och därmed också förmågan att spara. Även den begränsning av investeringarna, som vid risk för spekulation och prisstegringar överväges, förordas såsom mindre hämmande för företagsamheten än en allmän räntehöjning. Det har i den offentliga diskussionen sagts, att en sådan investeringskontroll skulle innebära att ingen enskild skulle kunna göra ett kapitalutlägg utan "licens" från en myndighet, det är ungefär lika sant, som om man påstode, att ingen enskild företagare "utan licens" skulle få anställa en ny arbetare, därför att man etablerar samverkan mellan offentlig och enskild företagsamhet i avsikt att åstadkomma full sysselsättning. Det anmärkningsvärda i hela diskussionen om penningpolitiken är emellertid knappast dessa angrepp mot socialdemokratins utformning av vissa praktiska konsekvenser, som den anser följa av de penningpolitiska linjerna, utan i stället den nästan fullständiga enighet, som tycks vara nådd kring dessa linjer. Ett enhälligt utlåtande från av riksbanken tillsatta valutasakkunniga har lett till lika enhälliga uttalanden från riksbanksfullmäktige och från kommissionen för efterkrigsplanering, och regeringen har endast behövt ansluta sig till de sålunda framlagda rekommendationerna. Men det kan ju inte undgå någon, att denna penningpolitik är ett avgörande steg över till den planhushållning för

det ekonomiska livet, som annars i abstrakta diskussioner brukar avvisas såsom oförenlig med ett "fritt näringsliv". Politiska organ, vari medborgarnes gemensamma intressen gör sig gällande, får fälla det avgörande ordet ifråga om pengarnas värde, prisnivå och inkomstnivå, alltså grundläggande faktorer för hela näringslivet. En sådan enighet har naturligtvis inte vunnits genom plötsliga omvändelser. Det är en lång rad av erfarenheter från de sista årtiondenas ekonomiska historia och en mera inträngande ekonomisk diskussion av teoretisk natur som ligger bakom.

Även om det sålunda rått enighet inom de ansvariga organ, som utformat vårt penningpolitiska program, har detta naturligtvis inte hindrat att det kommit kritik från andra håll. När professor Cassel ger luft åt sin ovilja över bankofullmäktiges program, gör han det såsom en förkämpe för det fria näringsliv, som här enligt hans mening blivit förrädiskt utlämnat åt de politiska planhushållarna. Han slutar nämligen en alltigenom kritisk granskning med följande deklARATION:

"Vill man hindra en uppgång av räntefoten vid starka anspråk på en knapp kapitalmarknad, så måste man tydligen gripa till en allmän investeringskontroll, d. v. s. det skulle överlåtas åt några herrar i riksbanken att bestämma över varenda investering som skulle tillåtas inom det svenska näringslivet. Detta är den högsta och farligaste av alla former av ekonomisk diktatur.

Bankofullmäktiges skrivelse gör mera intryck av en obegränsad maktlystnad än av en genomtänkt plan för fyllande av riksbankens plikt att upprätthålla den svenska kronans värde. Godtages denna skrivelse, så är dödsdomen fälld över alla förhoppningar på ett återställande av ett fritt näringsliv i vårt land."

Detta citat har här fått sin plats endast av den anledningen, att det innehåller bokstavligen samma anklagelser som från borgerligt håll brukar riktas mot arbetarrörelsens ekonomiska program. Man får hoppas att de företagare och de borgerliga politiker, som godkänt penningprogrammet, tar anklagelserna med samma jämnmod som socialdemokraterna.

Det är kanske naturligt men i någon mån ensidigt att rikta blickarna bara på de arter eller grenar av produktionen, som redan är utvecklade. Nya upptäckter, nya uppfinningar, nya varor för gamla och nya behov har det ekonomiska livet hittills haft att räkna med och anledning borde finnas att vänta detsamma i fortsättningen. Här föreligger ett stort fält för samhällets insatser, gärna under samarbete med enskild företagsamhet och även med arbetarnas fackliga organisationer. *Den ekonomisk-tekniska forskningen är ju en av de viktigaste framdrivande krafterna i den ekonomiska utvecklingen. Det behövs ökade investeringar på detta område.* Den materiella avkastningen av vetenskaplig och teknisk forskning kan emellertid låta länge vänta på sig. Utgifter både till forskarna och till de materiella anläggningarna är därför investeringar på lång sikt, vars fördelar är ännu mera uppenbara för hela samhället än för enskilda kapitalägare. Det finns ytterligare det allmänna intresset att tillvarataga, att nya metoder snarast möjligt blir tillgängliga för alla företag och inte förbehålles en enda monopolist. *Av dessa olika skäl måste samhället i väsentligt ökad utsträckning stödja den teknisk-ekonomiska forskningen.*

När det gäller utvecklandet av nya områden möter dessutom ett annat problem, som hör till de mest uppmärksammade i diskussionen om den demokratiska utvecklingen och särskilt den demokratiska skattepolitiken. Företagsamhet på nya områden är förbunden med särskilda risker. Den kan hållas tillbaka om förlusterna alltid får bäras av den enskilde men vinsten, om den kommer, till stor del slukas av beskattningen. Om det möter oöverkomliga praktiska svårigheter att vid beskattningen göra skillnad mellan investeringar av mera och av mindre riskfylld karaktär, blir följden att det enskilda kapitalet inte längre i tillräcklig omfattning tar på sig uppgiften att experimentera med en riskfylld produktion.

Det har emellertid visat sig, att farhågorna för en sådan investeringshämmande verkan av beskattningen åtminstone i vissa avseenden varit överdrivna. Det är inte bara vinstutsikterna som begränsas genom hög beskattning. Även förlustriskerna kan bli mindre. I den mån en investering inom en verksamhetsgren leder till förlust, kan nämligen denna förlust dras från de vinster, som eventuellt gjorts inom andra verksamhetsgrenar i samma företag. Ju högre skattetrycket är, desto större blir då den minskning i skattebeloppet som vållas av förlusten. Sådana förluster kommer därför att framstå såsom väsentligt ”billigare”, än när skattetrycket är lågt. Det är uppenbart, att detta särskilt gäller i fråga om större företag, av vilka flera under senare år företagit ganska omfattande ”skatteflyktsinvesteringar”. Det är vidare att märka att åtskilligt gjorts för att hindra att beskattningen hämmar företagsamheten. Aktiebolagens fria avskrivningsrätt för maskiner, fartyg, inventarier o. d. gynnar i hög grad företag som ökar sina investeringar. De skattelättnader som tillämpas i fråga om konjunkturutjämningsfonder kan också få en viss positiv betydelse.

Tänker man dessutom på det förhållandet, att skattebeloppen naturligtvis inte försvinner från hushållningen utan i stället används för efterfrågan av varor och tjänster, och delvis just för konjunkturstabiliserande och sysselsättningsbefrämjande åtgärder, blir det ännu mera ovisst om totaleffekten av en hög beskattning verkligen blir den att expansionen i det enskilda näringslivet hämmas. Men det finns naturligtvis alltid en betydande risk för att en sådan hämmande verkan skall framträda. Ett samhälle som inte vill avstå från en demokratisk utjämningspolitik med beskattningen som verktyg och inte heller vill uppge kravet på ekonomiskt framåtskridande, står här inför ett dilemma, som på ett eller annat sätt får lösas. Det är av samma art som den tidigare här behandlade frågan om den tillräckliga kapitalbildningen. Vill hela folket vinna inflytande över det ekonomiska livet, måste det också överta de uppgifter och det ansvar som tidigare ansetts vila på enskilda kapitalägare. Genom både enskilt och kollektivt sparande kan de många utan tvivel ersätta den kapitalbildning som kan omintetgöras genom en hög beskattning. Här möter ett andra problem: att låta detta kapital komma till användning även för sådana ändamål, som innebär tydlig risk och först på lång sikt lovar att ge avkastning. Har de röster rätt, som är mest pessimistiska ifråga om den enskilda företagsamhetens villighet att ta risker under en demokratisk regim med hög beskattning av de stora inkomsterna, kan det visa sig att en utvidgning av samhällets egen ekonomiska verksamhet blir ännu mera angelägen inom nya och oprövade områden än inom den produktion, som redan med framgång bedrivs under enskilda kapitalägars ledning.

Det utrymme som inom en gemensam hushållning måste finnas för nya uppslag och nya insatser, är uppenbarligen inte begränsat bara till områdena för helt nya produktionsgrenar. Det måste också finnas inom redan bestående verksamhetsgrenar och företag, om teknik och organisation skall kunna ständigt förnyas och förbättras. Och alla sådana nya insatser kommer ju till sist från enskilda individer. Det är en annan sida av det demokratiska problemkomplexet man därmed fäster uppmärksamheten vid, liksom det är en annan sida av förutsättningarna för effektivitet i produktionen. Den föregående diskussionen har rört sig om sådana produktionshöjande åtgärder, som kräver samarbete under samhällets ledning, och det kan ju betraktas som självklart, att därmed följer ett större mått av demokrati, då en sida av demokratins strävan just ansetts ta sig uttryck i samhällets inflytande eller medborgarnes gemensamma inflytande över näringslivet. Det är en indirekt form av demokrati på samma sätt som den politiska demokratin i de stora samhällena och medlemmarnas bestämmanderätt i de stora organisationerna vanligen blir en demokrati genom representanter. Om det stundom i de politiska demokratierna hörts röster, som velat förringa värdet av denna indirekta medbestämmanderätt, därför att varje enskild tycker sig ha ett så försvinnande litet inflytande på de samfälliga besluten, så har väl den djupa betydelsen av de medborgerliga rättigheterna nu framstått tydligare inför hotet från diktaturen. Var enskild varken kan eller vill ta aktiv del

i allt som behöver beslutas för medborgarnas gemensamma bästa, men om de styrande genom sina beslut kallar fram allmänt missnöje, kan de bli ersatta av andra genom en fredlig procedur. För mig, skriver sir William Beveridge, betyder demokrati att jag kan bli av med en regering genom att skriva något på en röstsedel i stället för att gå ut och skjuta på gatorna.

Den form av ekonomisk demokrati, som skapas genom samhällets inflytande över näringslivet, betyder ökad trygghet för breda lager av medborgare och därmed också en starkare känsla av frihet och självständighet. Men den ger inte utlopp för de många enskildas lust och förmåga att göra direkta insatser. Både effektiviteten och demokratin har uppenbarligen en annan sida än den som kommer fram i strävan efter planmässighet och samverkan inom stora ekonomiska enheter. Det finns ingen anledning att tro, att man inom socialdemokratin skulle vara blind för detta faktum. En folkrörelse växer inte fram till en sådan styrka som den socialdemokratiska arbetarrörelsen vunnit, utan att den förstått att uppskatta enskilda medlemmars energi och företagsamhet eller att ta till vara de lokala avdelningarnas, de mindre sammanslutningarnas initiativ och insatser. En demokratisering av näringslivet skall syfta till att frigöra förut bundna krafter, genom att allt flera av de arbetande blir medvetna om sitt inflytande och sitt ansvar. Medborgarnas gemensamma bestämmanderätt över den ekonomiska organisationen skall inte lägga band på enskilda människors företagsamhet. Den skall tvärtom till en del brukas för att återställa fri företagsamhet, där monopolistiska sammanslutningar i begränsade intressens tjänst lägger hinder i vägen för tävlan och rörelsefrihet. Men den skall också inom de samfälliga företagen bereda utrymme för så mycket självverksamhet som möjligt från de arbetandes sida och därigenom stärka både effektiviteten och demokratin. I konkreta termer betyder detta, att privatmonopolens makt måste brytas genom återställande av den fria konkurrensen, där denna lovar bättre resultat än en organiserad samverkan i samhällsföretag, vidare att inom samhällsföretagen största möjliga rörelsefrihet beredes de särskilda produktionsenheterna genom decentraliserad organisation, och slutligen att de arbetande i olika ställningar får möjlighet att göra sin erfarenhet gällande både på de enskilda arbetsplatserna och i företagsledningen.

Socialdemokratin inställning till den fria konkurrensen får en god belysning av dess inställning till frihandeln. Under största delen av sin historia har den svenska arbetarrörelsen fått hävda nyttan av konkurrens från utländska varor för att hålla den inhemska produktionen effektiv. Idéerna om samhällsingripande och planmässig hushållning har alltså skjutits åt sidan av hänsyn till de praktiska svårigheterna att på dessa vägar vinna de åsyftade målen. När socialdemokratin under omständigheternas tryck förts in på en politik med större utrymme för åtgärder till skydd för den inhemska marknaden, har den varit angelägen att betona, att denna politik inte innebär ett uppgivande av strävan efter ett ökat internationellt varubyte. Den organisering av utrikeshandeln under samhällets ledning, som arbetarrörelsen ställer upp som riktlinje har också uttryckligen syftat att tillgodogöra sig samarbetets fördelar genom storinköp och gemensamt utbud, samtidigt som man vill undanröja hindren för ett fritt utbyte av varor, under vilket de olika länderna kan göra sina särskilda produktionsbetingelser gällande.

På den inhemska marknaden blir uppgiften också att låta organisationen tjäna effektivitetens sak men inte ett monopolistiskt särintresse. Vårt ekonomiska liv är genomvävt av sammanslutningar och överenskommelser, från de tillfälliga och begränsade till de mest långtgående och hårdast sammanknutna eller rena trustföretag. Det ger den offentliga diskussionen om näringslivets frihet en karaktär av överklighet och skenfäktning, att så många av de teoretiska förkämparna för fri företagsamhet och fri konkurrens i praktiken med all makt genomför monopolistiska anordningar på sina egna verksamhetsområden. Det förefaller osannolikt, att hela denna praktiska organisationstendens enbart skulle vara utslag av

producenters och distributörers strävan att på allmänhetens bekostnad tillskansa sig ekonomiska fördelar. Element av rationalitet och större effektivitet kan inte gärna vara frånvarande. Men i vilken utsträckning och i vilka former en sådan rationalitet utgör det övervägande momentet, kan endast avgöras genom undersökning av de särskilda fallen. I det här framlagda programmet har man därför ansett det nödvändigt att hålla olika utvägar öppna för den kamp mot monopolistiska sammanslutningar, som ur hela samhällets synpunkt är uppenbart motiverad.

En förutsättning för att kampen mot monopol och monopolpriser skall kunna bli effektiv, är att alla uppgifter som behövs för att bedöma företagets prispolitik blir offentliga. En ökad publicitet på detta område kan omedelbart få fördelaktiga verkningar. Dessutom skapas därigenom sakligt underlag för bedömning av frågan om ytterligare åtgärder. Ett särskilt permanent utredningsorgan bör analysera de uppgifter om priser, vinster och kostnader, som blir tillgängliga genom offentlighetsprincipens genomförande.

Svårigheterna att återinföra en verklig konkurrens på områden, där de enskilda företagen satt den ur spel, är välkända. En genomförd priskontroll kan förhindra rent oskälig prissättning, men torde vanligen inte kunna pressa ner priserna lika effektivt som en verklig fri konkurrens. Man måste härvid komma ihåg att ett överenskommet pris visserligen kan synas onödigt högt vid ett övervägande av till vilken kostnad en vara skulle kunna säljas, om produktion och distribution vore mer rationella, men att det överenskomna priset för många enskilda producenter och distributörer under givna förhållanden inte innebär en oskälig vinst. Priskontrollen kan knappast undgå att ta hänsyn härtill, och den praktiska frågan blir vilka utvägar som erbjuder sig för att vinna en mera rationell organisation.

En av dessa utvägar är att på ett eller annat sätt framskapa en effektiv konkurrens utanför den prisreglerande sammanslutningen. En betydelsefull verksamhet i denna riktning utövas av konsumentkooperationen. Andra former av allmännyttiga företag, som arbetar i direkt syfte att med lägsta möjliga kostnad tillfredsställa konsumtionen, kan också organiseras. Men det är också möjligt, att konkurrensformen inte är det mest rationella. Den enskilda företagsamhetens tendens till sammanslutningar kan i betydande utsträckning ha sin grund i utsikten att genom samarbete frigöra sig från onödiga kostnader, som konkurrensen framtvingar. Den kan ha sin grund i möjligheten att genom samverkan åstadkomma besparingar av olika slag. Det kan under sådana förhållanden inte vara ett allmänt intresse att motverka tendensen till sammanslutning och till en faktisk monopolställning. Det kan tvärtom vara befogat att främja en mera effektiv organisationsform än den som många konkurrerande mindre företag erbjuder och ersätta den med en mera omfattande samverkan. Men under dessa förutsättningar synes det också vara motiverat att låta en dylik sammanslutning ombildas till ett i allas intresse arbetande samhällsföretag.

Överhuvud taget kommer naturligtvis statens och kommunernas inflytande över näringslivet att växa, både genom tillkomsten av nya offentliga och halvoffentliga företag och på andra vägar. *Härmed skärpes de redan förut starkt motiverade kraven på bättre effektivitet i den offentliga förvaltningen.* Rekryteringen i administrationen måste säkerligen läggas om så, att det blir en ökad proportion av befattningshavare med praktisk-ekonomisk utbildning. De produktiva offentliga och halvoffentliga företagen skall naturligtvis ha en självständig ställning, och personalrekryteringen inom dessa företag anpassas efter de praktiska behoven enligt liknande grunder som inom bättre skötta enskilda företag. Tjänstemännen måste uppmuntras inte blott till att undvika fel utan även till att ta positiva initiativ. Genom tillkomsten av sakkrevisionen och statens organisationsnämnd har redan skapats vissa förutsättningar för en effektivisering av den statliga administrationen. Men det behöver säkerligen göras väsentligt mera.

Det måste emellertid ånyo inskräpas, hur oriktigt det är att föreställa sig att samhälleligt ledda företag med nödvändighet skall ta formen av statsföretag med strängt centraliserad förvaltning. En sådan föreställning är inte grundad på något uttalande i den svenska socialdemokratiska arbetarrörelsens program. Mycket av den socialistiska diskussionen om ”socialisering” har gått ut ifrån antagandet, att utvecklingen inom det kapitalistiska näringslivet leder fram till uppkomsten av stora centraliserade, mer eller mindre monopolistiska företag, och att överföringen av dylika företag i gemensam ägo var den enkla och naturliga utvägen att lösa hela raden av den kapitalistiska hushållningens problem, både utsugningen av de arbetande genom sysslolösa kapitalägare, arbetarnas beroende och otrygghet, kriserna med deras ofullständiga utnyttjande av produktionsförmågan.

Socialiseringen löser under sådana förhållanden den del av frihetens och demokratins problem, som kan lösas genom en demokratisering av äganderätten och den ökade tryggheten. Rörelsefriheten och det direkta inflytandet för den stora massan av arbetande är i den kapitalistiska organisationsformen redan försvunna, och det är ett nytt problem att söka återställa dem. Detta kan ske dels genom en decentralisering av driftsledningen, dels genom utveckling av en sådan ordning på arbetsplatsen och på förvaltningens olika stadier, att de arbetandes självverksamhet sporras, deras intresse för produktionens utveckling ökas, deras erfarenheter tagas till vara och deras inflytande får göra sig gällande och skapa en känsla av ansvar och självständighet.

Denna sistnämnda utvecklingslinje betecknar i vissa hänseenden den mest långtgående och djupast ingripande av de förändringar i det nuvarande näringslivets organisation, som arbetarrörelsen syftar till att genomföra. Svårigheterna som ställer sig i vägen är också uppenbara, och det är förklarligt att man kanske ännu tydligare än på andra områden markerar kravets karaktär av en riktlinje utefter vilken man vill pröva sig fram. Men vad som på denna väg skulle kunna vinnas både i fråga om snabbare materiellt framåtskridande och de arbetandes personliga tillfredsställelse och utveckling, är å andra sidan lika uppenbart. Och linjen ligger i så direkt fortsättning av de stora steg som redan tagits på demokratiseringens väg genom fackföreningsrörelsens ökade inflytande över olika arbetsvillkor, att en aktualisering av längre gående krav inte kan undvikas.

De första av dessa gäller de inre förhållandena på arbetsplatsen. I detta avseende har på senare år gjorts vissa framsteg, som dock bara betecknar en allra första början. Genom tillkomsten av säkerhetskommittéer och skyddsombud har arbetarna fått bättre möjligheter att göra sitt inflytande gällande i fråga om skyddet mot olycksfall och yrkessjukdomar. Dessutom har arbetarnas rätt att förhandla om ordningen vid avskedanden och permitteringar genom huvudavtalet fått ett principiellt erkännande som redan i flera fall visat sig ha praktisk betydelse.

Det gäller att fortsätta på den inslagna vägen. Arbetare och tjänstemän måste få möjlighet att inverka på de tekniska och ekonomiska driftsförhållandena så, att det blir större trygghet och bättre trivsel i arbetet och ökad lönebetalningsförmåga hos företagen. Det gäller att hos arbetare och anställda skapa ett ökat positivt intresse för produktionen. Detta förutsätter, att de erhåller kännedom om de tekniska och ekonomiska driftsproblemen, att de blir medansvariga i ledningen och att de får säkerhet för att tekniska och ekonomiska framsteg i produktionen blir till nytta även för dem själva. Även när det gäller planeringen i stort för en viss industri-gren eller för hela industrin, jordbruket eller handeln, måste arbetarnas representanter få ökat medinflytande.

Det ankommer i första hand på den fackliga rörelsen att genom överenskommelser med arbetsgivarna söka förverkliga dessa krav. Denna väg är så mycket mera anvisad av själva uppgiftens natur, som ingenting på detta område kan vinnas genom formella rättigheter,

försåvitt de arbetande saknar intresse att begagna sig av dem. Och detta intresse måste vara tillräckligt starkt och tillräckligt utbredd för att de representanter genom vilka arbetarnas inflytande skall göra sig gällande, kan känna sig stå på säker mark, även då det blir fråga om att dela ansvaret för av ledningen fattade beslut. Endast den fackliga rörelsen själv kan avgöra, i vilken omfattning dessa inre förutsättningar är tillfinnandes för en demokratisering på arbetsplatserna och inom företagsledningarna. Den fackliga rörelsen får pröva möjligheterna att genom avtalsmässiga överenskommelser med arbetsgivarna skapa formerna för denna demokratisering. I andra hand finns lagstiftningsvägen att tillgå. Men vare sig de yttre formerna kommer till stånd genom avtal eller genom lagstiftning, är det en förutsättning för den åsyftade utvecklingen, att en samverkan i praktiken verkligen uppstår mellan den av företagets ägare utsedda ledningen och de anställda.

I en ekonomisk demokrati kommer ökade krav att ställas på de folkliga organisationerna. De måste i högre grad än hittills försäkra sig om sådan praktisk och teoretisk ekonomisk-teknisk expertis, som fordras för att de med full effekt skall kunna medverka i hushållningens ledning. En annan viktig förutsättning för att de breda lagren på bästa sätt skall kunna göra sitt inflytande gällande över produktionen är att det ekonomiska och tekniska folkbildningsarbetet intensifieras.

De arbetandes direkta inflytande i själva arbetsprocessen och över det som hör till den dagliga sysselsättningen och den näraliggande omgivningen, är en form av demokrati, som inte kan ersättas av vetenskapen om att man som medborgare i sista hand har del i makten över det samhällsföretag i vilket man arbetar. De anställdas medverkan till företagets utveckling är sålunda önskvärd inte bara när äganderätten fortfarande ligger hos enskilda utan lika mycket när företagen äges av staten, kommuner eller olika slag av kooperativa sammanslutningar. Det är en väsentlig del av hela demokratins problem man här kommer i beröring med. Ty svagheter hos de demokratiska samhällena är inte minst att söka däri, att de tycks bli för stora för den enskilde individen. Hans inflytande över dem och deras öde och därmed hans inflytande över sitt eget öde är alltför medelbart och obetydligt, när det endast kan utövas i den politiska demokratins form. Behovet av samarbete, känslan av samhörighet med andra, förmågan av eget omdöme och självverksamhet, alla de egenskaper varpå ett demokratiskt samhälle till sist måste bygga, har i de mera begränsade samfälligheterna sin groningsgrund. Men många som klart ser betydelsen av de små kommunala enheterna som oundgängliga plantskolor för den politiska demokratin, är egendomligt blinda för tillvaron av samma problem på det ekonomiska samhällslivets område. Endast då problemet tar form av den enskilde företagarens rörelsefrihet gentemot av samhället genomförd reglering, uppfattas det utanför arbetarrörelsen såsom allvarligt.

Strävan efter inflytande för de arbetande över deras egna tekniska och ekonomiska villkor knytes naturligt samman med strävan efter rörelsefrihet för de särskilda driftsenheterna. En centraliserad äganderätt behöver inte utesluta en decentraliserad driftsledning. Den kan förenas med tävlan mellan de olika driftsenheterna, en konkurrens i fråga om effektivitet, som kan mätas efter kostnader och även, vid lika förhållanden i övrigt, efter överskotten. Varken när det gäller samhällsföretag eller enskilda företag har arbetarrörelsen kungjort någon avsikt att avstå från det medel att locka fram människornas bästa insatser som ligger i en högre ekonomisk ersättning. Det gäller om alla deltagare i produktionsprocessen, lika väl som det redan sagts om arbetarna, att skall de intresseras för att medverka vid rationaliseringsarbetet, är det en naturlig förutsättning, att det leder till någon fördel för dem själva. Det strider inte mot övertygelsen att en sammanpressning både kan och bör ske av den alltför breda marginalen mellan små och stora inkomster.

Då socialdemokratin sålunda uppskattar betydelsen av tävlan och rörelsefrihet, är det uppenbart att den inte söker mönstret för ett önskvärt samhällsingripande i de krisregleringar,

som kriget gjort nödvändiga. De har visserligen fyllt ett förnuftigt syfte, när de ransonerat knappa konsumtionsvaror eller i vissa fall låtit en för hela samhället mera nödvändig produktion få företräde framför en mindre nödvändig vid fördelningen av produktionsvaror. Men varken priskontroll eller ransonerings av råvaror och förbrukningsartiklar har tagit sikte på att främja den mest effektiva produktionen. Priskontrollen har ansett sig förhindrad att sätta priser, som skulle leda till att de mera effektivt arbetande företagen trängde undan de mindre effektiva. Om ett lägre pris endast kunnat vinnas genom förändringar i en oekonomisk organisation av varornas väg från producent till konsument, har en prissänkning ansetts utesluten. Ransonerade produktionsvaror har fördelats med hänsyn till de olika köparnas tidigare andel i marknaden. En fri konkurrens som skulle ha fört över en större del till de mera effektiva och därför köpkraftigare företagen, har icke etablerats. Krisregleringarna har sålunda verkat konserverande på bestående förhållanden och ytterligare stärkt de redan förut mycket framträdande tendenserna till monopolistiska överenskommelser inom det svenska näringslivet.

Socialdemokraterna har sålunda ingen hemlig eller öppen förkärlek för den art av ekonomiska regleringar, som bristhushållningen under kriget drivit fram. Men avvecklingen av denna krishushållning får enligt deras mening inte helt enkelt innebära en återgång till de ekonomiska förhållanden som rådde före kriget. Den avveckling som socialdemokratien vill medverka till, måste ha syftet att ånyo bereda rum för de element av tävlan och rörelsefrihet, som är förutsättningar för ett framåtgående näringsliv, att åt dessa element ge ökad styrka genom att inom allt vidare kretsar av de arbetande frigöra hittills bundna krafter till medverkan vid produktionens utveckling, men att samtidigt söka alltmera samordna dessa skilda krafter till att tjäna en planmässig hushållning med landets alla naturtillgångar, materiella hjälpmedel och folkets egen arbetskraft.

Det är socialdemokratins fasta övertygelse att en sådan planering av det ekonomiska livet inte behöver förkväva individernas frihet utan tvärtom kan tjäna till att öka den. All planering, all samverkan, all organisation för med sig begränsningar och band. De kan brukas till att skapa likriktning och underkastelse. Men de kan också bli medel för att utlösa de mångas självverksamhet, ge dem känslan av den frihet det innebär att vara med och bestämma över sitt eget öde, dra upp gränserna för den omkrets där den enskilde, i hägn av den trygghet organisationen skänker, kan fritt utveckla sin personliga egenart. Ekonomisk planering är endast ett av de tekniska verktyg den mänskliga uppfinningsförmågan frambragt. Likt all teknik kan den brukas till förstörelse av människan och hennes verk likaväl som till deras uppbyggnad. Socialdemokratien vill samla medborgarna kring uppgiften att behärska tekniken, inte låta sig behärskas av den. Ekonomisk planering skall inte vara en planering av förtryck utan av frigörelse.